

”No kertoo nyt sitten mitä tapahtui...”

Tapaustutkimus puhuttelusta tulkatun rikosoikeudenkäynnin
kuulemisvaiheessa

Heikki A. Karjalainen
Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Käännöstiede (venäjä)
Pro gradu -tutkielma
Kesäkuu 2009

Tampereen yliopisto
Käännöstiede (venäjä)
Kieli- ja käännöstieteiden laitos

KARJALAINEN, HEIKKI A.: ”No kertoo nyt sitten mitä tapahtui...” Tapaustutkimus puhuttelusta tulkatun rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa

Pro gradu -tutkielma, 85 sivua, 4 liitesivua + venäjänkielinen lyhennelmä, 19 sivua
Kesäkuu 2009

Tulkatussa oikeudenkäynnissä tulkkauksen tarkkuudelle asetetut vaatimukset ovat korostetussa asemassa, sillä sanoman sisällön ohella tulkin tulee pyrkiä välittämään myös sanoman ilmimuoto ja vivahteet kielestä ja kulttuurista toiseen. Tässä tutkielmassa tutkitaan autenttisten oikeudenkäyntiäniitteiden pohjalta suomalaisessa käräjäoikeudessa käydyn rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaihetta, jonka aikana kuullaan todistelutarkoituksessa yhtä suomenkielistä ja neljää venäjänkielistä vastaajaa (so. syytettyä).

Tutkielmassa huomio kiinnittyy kuulustelijoiden vastaajiin kohdentamaan puhutteluun kuulustelun kysymys–vastaus-dialogin aikana. Aineiston analyysissä keskitytään havainnoimaan niin puhuttelutyypeissä esiintyviä eroja tulkattavan ja yksikielisen kuulustelun välillä kuin myös puhuttelussa tulkkauksen myötä tapahtuvia muutoksia. Analyysissä kohtaavat suomenkielinen ja venäjänkielinen puhuttelukulttuuri, kaksi yksittäistä tulkkia ja tulkkausviestinnän ihanteet, rikosoikeudenkäynnin periaatteet sekä oikeustulkkaukselle asetetut vaatimukset ja niiden toteutuminen tarkasteltavassa tutkimusaineistossa.

Tulkattavissa kuulusteluissa esiintyneet puhuttelutyypit vastasivat pääosin yksikielisen kuulustelun puhuttelutyyppejä. Ainoaksi leimalliseksi eroksi aineistossa muodostui epäsuora puhuttelu, jota osa kuulustelijoista käytti satunnaisesti tulkattavien kuulusteluiden aikana. Puhuttelutyypeistä yleisimmäksi muodostui monikon 2. persoonaan perustuva puhuttelu, toisin sanoen sekä teitittely että sen rinnalla esiintyvä monikollinen puhuttelu. Yksikön 2. persoona käytti ainoastaan osa avustajista päämiestään puhutellessaan.

Tutkimusaineiston perusteella puhuttelu muuttui tulkattaessa pronominittomasta pronominaaliseksi ja epäsuorasta suoraksi. Tämän ohella osa puhuttelutyypeistä yksinkertaistui, minkä lisäksi osa puhuteltavaan kohdistetuista viittauksista jäi välittymättä tulkkeessa. Tulkit päätyivät satunnaisesti myös lisäämään puhuttelun puhejaksoihin, joissa sitä ei esiintynyt. Muutokset ovat selitettävissä muun muassa suomen ja venäjän kielen välisillä kieli- ja kulttuurieroilla, puheenvuorojen eksplikoitumisella tulkkauksen yhteydessä kuin myös tulkkien tekemillä tiivistyksillä. Oma vaikutuksensa muutoksiin oli oletettavasti myös tulkkien työskentelyolosuhteilla ja heidän käyttämillään tulkkaustekniikoilla.

Keskeiseksi eroksi kahden tulkin välillä muodostui puhuttelun lopullinen ilmimuoto ja sävy tulkkeessa. Toinen tulkeista noudatti puhuttelussa yhteneväistä, kohteliaaksi lukeutuvaa linjaa, toinen päätyi tekemään muutoksia, jotka olivat lähtökohtaisesti omiaan muuttamaan niin viestijöiden välistä hierarkia-asetelmaa, tilanteen luonnetta kuin myös viestinnän sävyä ja viestinnästä syntyvää mielikuvaa.

Avainsanat: oikeustulkkaus, puhuttelu, rikosoikeudenkäynti, sinuttelu, teitittely, tulkki, tulkkaus

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tausta	1
1.2	Aihe ja tutkimuskysymykset.....	1
1.3	Aiempi tutkimus.....	5
2	TULKKAUSVIESTINTÄ JA TULKIT	6
2.1	Tulkkausviestintä	7
2.2	Tulkkausmenetelmät ja -lajit	9
2.3	Tulkkauksen yhteiskunnallinen asema	12
3	RIKOSOIKEUDENKÄYNTI JA VIESTINTÄ	14
3.1	Oikeustulkkaus ja oikeus tulkkaukseen.....	14
3.1.1	Tulkkauspalvelun järjestäminen.....	15
3.1.2	Tulkin tehtävä ja rooli oikeudenkäynnissä.....	15
3.2	Rikosoikeudenkäynti	17
3.2.1	Osallistujat	18
3.2.2	Keskeiset periaatteet	20
3.2.3	Kulku vaiheittain	22
3.3	Oikeussali viestintäkenttänä	24
3.3.1	Institutionaalisuus ja hierarkia	25
3.3.2	Viestinnän erityispiirteitä kuulemisvaiheessa	26
3.4	Tulkkaus oikeudenkäynnissä	28
3.4.1	Tulkkaustekniikat ja tulkkauksen funktio	28
3.4.2	Kuulemisvaiheen tulkkaus	29
4	PUHUTTELU, KOHTELIAISUUS JA KASVOT	31
4.1	Kohteliaisuus ja kasvot.....	31
4.2	Puhuttelu ja puhekulttuuri.....	34
4.3	Puhuttelu tulkkausviestinnän näkökulmasta.....	38
4.3.1	Suora puhuttelu	38
4.3.2	Epäsuora puhuttelu	39
5	PUHUTTELUN VARIAATIO KUULUSTELUISSA	41
5.1	Aineiston esittely.....	42
5.1.1	Tutkimusaineiston kokoaminen ja työstö	43
5.1.2	Viestintäosapuolet ja tulkkauksen toteutus	47
5.2	Puhuttelutyypit ja -strategiat.....	49
5.2.1	Puhuttelutyypit yksikielisessä kuulustelussa.....	49
5.2.2	Puhuttelutyypit tulkattavissa kuulusteluissa	51
5.2.3	Kuulustelijoiden puhuttelustrategiat.....	54
5.3	Tulkattu puhuttelu	58
5.3.1	Puhuttelun lisäys vs. poisto.....	61
5.3.2	Nimellinen vs. nimetön puhuttelu	63
5.3.3	Puhuttelun pronominaalisuus vs. pronominittomuus	66
5.3.4	Epäsuora vs. suora puhuttelu.....	68
5.3.5	Puhuttelun virallisuus vs. tuttavallisuus.....	70
6	YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT	75
	LÄHTEET.....	83
	LIITTEET	86

РЕФЕРАТ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

1 JOHDANTO

Kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan. Heille on annettu järki ja omatunto, ja heidän on toimittava toisiaan kohtaan veljeyden hengessä.

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, 1. artikla.

1.1 Tausta

Nykypäivän Euroopassa valtioiden rajat ovat hälventyneet ja ihmisten liikkuvuus lisääntynyt. Suomessa pohditaan ratkaisuja tulevaisuudessa uhkakuvana hämmöttävään työvoimapulaan, ja onpa yhtenä vaihtoehtona ehdotettu ulkomaisen työvoiman houkuttelemista maahamme. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2008 Suomessa asui yli 5 300 000 henkilöä, joista ulkomaiden kansalaisten osuus oli 143 256 henkilöä (2,7 % prosenttia väestöstä). Lisäksi Suomen kansalaisista 90 516 on syntynyt maamme rajojen ulkopuolella. (Tilastokeskus 2009.)

Suomen lainsäädännössä turvataan oikeus maksuttomiin tulkkauspalveluihin määrätyissä tilanteissa. Missään ei kuitenkaan vielä toistaiseksi ole säädetty sitä, miten tulkkaus tulisi käytännössä järjestää ja kuka on pätevä toimimaan tulkkina tilanteissa, joissa tulkin työsuorituksella voi olla vähintäänkin epäsuora vaikutus vieraskielisen henkilön hyvinvointiin ja/tai oikeusturvaan.

Tulkkausviestinnän ihanteena pidetään aidon vuorovaikutuksen saavuttamista viestivien osapuolten välille, mutta tulkkausviestintä edellyttää onnistuakseen tulkkina toimivan henkilön ammattitaidon lisäksi myös viestintäosapuolten tietämystä tulkin välityksellä tapahtuvan viestinnän erityispiirteistä ja peruseriaatteista.

1.2 Aihe ja tutkimuskysymykset

Tässä tutkielmassa keskitytään tarkastelemaan puhuttelua tulkatussa rikosoikeudenkäynnissä. Tarkastelun kohteena on kuulustelijoiden kuultaviin vastaajiin (so. syytettyihin) kohdentama puhuttelu rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheen aikana käytävässä kysymys–vastaus-dialogissa. Tutkimusaineistona käytetään suomalaisessa käräjäoikeudessa käsitellyn

rikosasian oikeudenkäyntiäänitteitä, jotka on saatu Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen käännöstieteen venäjän oppiaineen käyttöön tutkija Nina Isolahden väitöskirjaprojektia varten.

Oikeussali on viestintäympäristö, jossa viestintää säätelevät lakiperusteiset normit, institutionaaliset käytänteet ja viestintäosapuolten hierarkia. Suomalaisessa oikeuskäytännössä monien muiden maiden tavoin korostuu oikeuden toteutumisen ohella myös oikeudenmukainen ja kaikkia osapuolia kunnioittava toimintatapa oikeusprosessin aikana. Virolainen ja Pölönen (2003) huomauttavat, että maallikot eivät lähtökohtaisesti pysty arvioimaan tuomion perusteita juridisesta näkökulmasta, mutta tätä vastoin he voivat arvioida omakohtaisesti oikeudenkäynnin laatua ja sen aikana saamaansa kohtelua. Jos itse oikeudenkäynti koetaan epäoikeudenmukaiseksi, voi se vähentää luottamusta niin ratkaisun oikeudenmukaisuutta kuin myös koko oikeusjärjestelmää kohtaan. Tästä syystä oikeuslaitoksen luotettavuuden turvaamiseksi ”[i]hmisten tulee voida havaita, että oikeus toteutetaan asianmukaisesti menetellen.” (mts. 12–13.)

Nyky-yhteiskunnassa esiintyy tilanteita, joissa oikeuden eteen päätyy todistajan tai asianosaisen roolissa henkilö, joka ei osaa oikeudenkäyntikieltä. Tällöin paikalle tarvitaan tulkki, jonka työsuoritus vaikuttaa osaltaan siihen mielikuvaan, mikä vieraskieliselle henkilölle syntyy suomalaisesta oikeusjärjestelmästä ja oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuudesta.

Tuula-Riitta Välikoski (2004) on tutkinut Tampereen yliopistossa hyväksytyssä väitöskirjassaan suomalaista (yksikielistä) oikeussaliviestintää rikosoikeudenkäynneissä. Kysymyksiä hän kuvaa keinoksi kerätä tarvittavaa tietoa kiistanalaisen oikeuskysymyksen ratkaisemiseksi. Kysymysten esittämisen tapaa hän puolestaan luonnehtii ”välineeksi vaikuttaa yleiseen ilmapiiriin.” (mts. 9.)

Kyseinen havainto muodostuu tämän tutkielman lähtökohdaksi. Huomion keskipisteeseen nousevat kuulustelijan kuultavaan henkilöön kohdentamat viittaukset kuulemisvaiheen kysymys–vastaus-dialogin aikana sekä niiden välittyminen vieraskielisille henkilöille. Vaikka kuulemisvaiheen pääasialliseksi tavoitteeksi muodostuu vastaajien näkemysten selvittäminen kiistanalaisesta asiasta, ei puhuttelua ole syytä pitää merkityksettömänä tekijänä viestinnän kannalta, sillä kuultavaan henkilön viittaamalla kuulustelijat pyrkivät luomaan ja ylläpitämään tähän viestinnällistä suhdetta sekä samalla ohjaamaan viestinnän kulkua. Kuulustelijoiden

valitsema puhuttelutapa ilmentää heidän suhdettaan ja asennettaan kuultavia vastaajia kohtaan ja ulottaa myös vaikutuksensa viestintäsuhteen muovautumiseen ja kuulustelun kulkuun.

Tutkimusaineisto koostuu viidestä yksittäisen rikosoikeudenkäynnin aikana suoritetusta kuulustelusta, joissa kysymyksiä esittävät niin tuomari, syyttäjä ja asianomistajatahon edustaja (so. kantaja) kuin myös vastaajien avustajat. Venäjänkielisiä vastaajia on yhteensä neljä, ja oikeudenkäyntiä tulkkaa kaksi eri tulkkia. Suuntaa-antavana vertailuaineistona käytetään suomen kielellä suoritettua kuulustelua. Tarkastelu tapahtuu litteroidun aineiston pohjalta eikä siinä huomioida nonverbaalia viestintää. Aineisto ja sen tarkemmat koostamis- ja käsittelyperiaatteet esitellään yksityiskohtaisemmin luvussa 5.1. Koska aineisto käsittää vain yhteen oikeudenkäyntiin liittyvää materiaalia, on kyseessä tapaustutkimus eikä tutkimustuloksia voida yleistää.

Tutkielman tarkoituksena on selvittää: 1) eroaako tulkattavissa kuulusteluissa käytettävä puhuttelu yksikielisessä kuulustelussa käytettävästä suomenkielisestä puhuttelusta ja 2) millaisia muutoksia puhuttelussa tapahtuu tulkkauksen myötä. Ensisijaisena pyrkimyksenä ei ole tuottaa yksityiskohtaista tilastotietoa tutkittavasta ilmiöstä vaan pikemminkin kuvata niin puhuttelussa tapahtuvaa muutosta yksikielisen ja tulkattavan viestinnän välillä kuin myös tulkatussa puhuttelussa tapahtuvia muutoksia ja niihin liittyviä аспектеja sekä tulkin että viestintäosapuolten ja heidän edustamiensa roolien näkökulmasta.

Oletettavasti kuulustelijat puhuttelevat vastaajia etupäässä suoraa puhuttelutapaa käyttäen suosien monikon 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua. Tätä vastoin tulkattavissa kuulusteluissa esiintyy mahdollisesti myös epäsuoraa puhuttelua, jonka voi tulkita johtuvan ennen kaikkea siitä, että viestintäosapuolet eivät ole tietoisia tulkkausviestinnän peruseriaatteista. Hypoteesina on, että niin yksikön 3. persoonaan perustuva epäsuora puhuttelu kuin yksikön 2. persoonaan perustuva suora puhuttelu muuttuvat tulkattaessa monikon 2. persoonaan perustuvaksi suoraksi puhutteluksi eli teitittelyksi. Kyseinen hypoteesi perustuu suomalaisen ja venäläisen puhuttelukulttuurin välisiin eroihin sekä oikeussaliviestinnän institutionaaliseen luonteeseen.

Tutkimuskysymyksiä keskitytään tarkastelemaan ainoastaan viestinnällisestä näkökulmasta. Näin ollen rikosoikeudenkäyntiä koskevat juridiset kysymykset jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Aineistossa esiintyvien henkilöiden – tulkit mukaan lukien – anonymiteetin takaamiseksi on aineistosta poistettu kaikki henkilöihin, paikkoihin ja muihin seikkoihin

liittyvät tunnistetiedot. Aineistoa kuvattaessa ja analysoitaessa ei tuoda esiin myöskään puhujien sukupuoli. Tästä syystä venäjäksi tulkattujen puhejaksojen muotoilussa käytetään systemaattisesti maskuliinimuotoisia ilmauksia (vrt. esim. verbien preteritimuodot ja yksikön 3. persoonan pronominit).

Käytettävään puhuttelutapaan vaikuttavat moninaiset tekijät, jotka ovat riippuvaisia ennen kaikkea viestintätilanteesta (vrt. esim. muodollisuusaste, ympäristö) ja viestivistä osapuolista (vrt. esim. ikä, sukupuoli, status). Tästä näkökulmasta puhujien sukupuolten ja taustojen häivyttäminen tutkimusaineistosta on tulkittavissa epäkohdaksi, mutta käytettäessä yksityishenkilöitä koskettavaa autenttista aineistoa on syytä kiinnittää erityistä huomiota tutkimuseettisiin periaatteisiin. Lähtökohdiltaan oikeussali on kuitenkin viestintäympäristö, jossa tapahtuvaa viestintää ohjaavat konventionaaliset periaatteet (ks. luku 3). Näin ollen on perusteltua olettaa, että rikosoikeudenkäyntiin osallistuvia viestintäosapuolia kohdellaan tasavertaisesti ja asiallisesti riippumatta heidän sukupuolestaan, iästään ja taustoistaan sekä yhteiskunnallisesta asemastaan oikeussalin ulkopuolella. Aineistoa analysoidaankin tästä syystä normatiivis-teoreettisesta näkökulmasta, ja analyysissä kohtaavat kahden kielen ja kulttuurin sekä kahden yksittäisen tulkin ohella rikosoikeudenkäynnin periaatteet, tulkkausviestinnän ihanteet sekä oikeustulkkaukselle asetetut vaatimukset.

Tutkielman juoni nivoutuu kolmen pääteeman varaan, jotka yhdistetään toisiinsa tutkielman empiirisessä osassa. Luvussa 2 tarkastellaan tulkkausviestintää, sen menetelmiä ja lajeja sekä Suomessa toimivien tulkkien työkenttää ja ammattiin liittyviä ohjeita. Luvussa 3 huomion kohteena on oikeustulkkaus¹, jota tässä tutkielmassa tarkastellaan vain oikeussalissa tapahtuvien osin, sekä rikosoikeudenkäynti ja oikeussali viestintäkenttänä. Neljännessä luvussa syvennytään puhutteluun ja kohteliaisuuteen kulttuuri- ja tilannesidonnaisina ilmiöinä sekä tulkkausviestinnän näkökulmasta. Luku 5 on omistettu tutkimusaineiston analyysille, jonka yhteenveto ja päätelmät esitetään tutkielman lopussa luvussa 6.

¹ Käsitteen 'oikeustulkkaus' sisältö ei ole vakiintunut suomen kielessä. Oikeustulkkaus voidaan hahmottaa joko ainoastaan oikeussalissa tapahtuvana tulkkauksena, tai vaihtoehtoisesti tulkkauksena oikeusprosessin eri vaiheissa (ks. esim. Isolahti 2007).

1.3 Aiempi tutkimus

Oikeustulkkausta on tutkittu Suomessa vähän. Mari Tiaisen (1997) pro gradu -tutkielmassa ”Oikeustulkkaus Suomessa” selvitettiin tulkkauksen järjestämistä suomalaisissa alioikeuksissa. Tulosten mukaan Suomessa ei ole vakiintuneita käytänteitä oikeustulkkauksen järjestämisestä, ja niin tulkkien tasossa, taustoissa kuin roolikäsityksissä esiintyy hajontaa. Minna Palmun (2003) pro gradu -tutkielmassa ”Oikeustulkkaus oikeuden edustajien näkökulmasta” todetaan oikeuslaitoksen ja tulkkien yhteistyössä olevan parantamisen varaa. Tulkki nähtiin tulosten perusteella lähinnä välttämättömänä ”kääntävänä koneena”, jonka läsnäolo pidentää oikeudenkäyntiin kuluva-aikaa.

Tiettävästi Suomessa ei ole vielä tehty tutkimuksia, joissa olisi syvennytty oikeustulkkaukseen käytännön tasolla autenttisia tulkkaussuorituksia tarkastelemalla. Tampereen yliopiston tutkija Nina Isolahden suorittamaa tutkimustyötä voidaankin pitää Suomen tasolla urauurtavana. Isolahti valmistele parhaillaan Tampereen yliopistossa väitöskirjaa juridisesta tulkkauksesta rikos- ja siviiliasioiden selvittämisessä ja oikeuskäsittelyssä.

Suomessa oikeustulkkausta on tutkittu toistaiseksi lähinnä opinnäytetöissä (vrt. Tiainen 1997; Palmu 2003), mutta maailmalla oikeustulkkaus on saavuttanut kiinnostusta myös laajempien tutkimusten kohteena. Esimerkiksi Susan Berk-Seligson (2002) on tutkinut tulkin käyttämien kohteliaisuuden keinojen vaikutusta vastaanottajissa syntyvään mielikuvaan tulkattavasta henkilöstä. Sandra Beatriz Hale (2004) on puolestaan tarkastellut oikeustulkkausta tulkin ja asiakkaiden välisen vuorottelun sekä tulkin käyttämän puhutavan että tulkkauksen tarkkuuden näkökulmasta.

Cecilia Wadensjö (esim. 1998a&b) on tutkinut tulkin roolia ja viestintäosapuolten erilaisia odotuksia niin oikeus- kuin asioimistulkkauksen yhteydessä. Lisäksi oikeustulkkauksesta on laadittu useita oppaita, jotka sisältävät tulkin rooliin, etiikkaan kuin myös toimintaan liittyviä ohjeita (ks. esim. González, Vásquez & Mikkelsen 1991; Edwards 1995; Mikkelsen 2000).

2 TULKKAUSVIESTINTÄ JA TULKIT

Inhimillisellä viestinnällä tarkoitetaan ihmisten välillä tapahtuvaa viestinvaihtoa. Viestinnän osapuolet on tapana jakaa **lähettäjä**n ja **vastaanottaja**n. Kokonaisuudessaan viestintä on varsin monimutkainen prosessi, jonka perusedellytyksenä on sekä lähettäjän että vastaanottajan tarve ja kyky viestiä. Viestintään vaikuttavat moninaiset taustatekijät, kuten viestivien osapuolten henkilökohtaiset ominaisuudet ja taustat sekä kulttuuri. Lähettäjä lähettää sanomansa valitsemaansa kanavaa pitkin – esimerkiksi puheen muodossa – vastaanottajalle, minkä jälkeen vastaanottaja vastaanottaa sanoman ja tulkitsee sen. Tärkeä osa puheen muodossa tapahtuvaa viestintää on lähettäjän vastaanottajalta saama **palaute**, joka voi ilmetä niin kielen kuin ilmeiden ja eleiden muodossa (vrt. verbaali vs. nonverbaali viestintä). Vastaanottajalta saamansa palautteen perusteella lähettäjä tulkitsee sanomansa vastaanottajassa herättämää reaktiota ja voi tarvittaessa muotoilla viestinsä toisin, jotta se tulisi ymmärretyksi tarkoitetulla tavalla. (Wiio 1994: 76–81.)

Viestinnän perusedellytykset ovat jaettavissa kolmeen pääluokkaan, jotka ovat seuraavat: 1) viestintäosapuolten (so. lähettäjä ja vastaanottaja) olemassaolo, 2) puheenaihe, jonka ympärille viestintä keskittyy ja 3) yhteinen kieli, jota käytetään viestinnän välineenä. Näiden perusedellytysten täytyessä on viestintä edelleen jaoteltavissa muun muassa suulliseen tai kirjalliseen viestintään, lähi- tai etäviestintään, kahdenkeskiseen tai ryhmäviestintään sekä dialogiseen tai monologiseen viestintään. (Vvedenskaja & Pavlova 1999: 6–7.)

Sujuvan vuorovaikutuksen kannalta on tärkeää, että viestivät osapuolet voivat käyttää joko äidinkieltään tai vierasta kieltä, jossa heillä on tilanteen kannalta riittävät taidolliset valmiudet. Tämä perustuu siihen, että äidinkielellään henkilö ilmaisee sen, mitä haluaa sanoa, kun taas vierasta kieltä puhuessaan hän sanoo sen, mitä osaa. (Hietanen 2001: 277.) Monikielisessä ja -kulttuurisessa maailmassa on ollut, on ja tulee olemaan tarvetta viestiä kieli- ja kulttuurirajojen yli. Tulkkia tarvitaan viestinnän mahdollistamiseen puhetilanteissa, joissa kommunikoivat osapuolet eivät osaa tai halua käyttää yhteistä kieltä (Wadensjö 1998a: 7).

Tässä luvussa tarkastellaan tulkkausviestintää viestintämuotona sekä tulkkausmenetelmiä ja ammatillisen tulkkauksen edellytyksiä. Lopuksi luodaan katsaus tulkkauksen tilaan nyky-Suomessa. Luvussa keskitytään puhutun kielen tulkkaukseen puhutuksi kieleksi

viestintätilanteessa, jossa viestintäosapuolet ja tulkki ovat fyysisesti läsnä. Näin ollen tarkastelun ulkopuolelle jäävät niin viittomakielentulkkaukset ja kirjoitustulkkaukset kuin myös etätulkkaukset.

2.1 Tulkkaukseen

Tulkattavassa viestintätilanteessa tulkki on kolmantena osapuolena lähettäjän ja vastaanottajan, kahden kielen ja kulttuurin välillä. Viestintäprosessin aikana tulkki toimii eräänlaisessa kaksoisroolissa: lähettäjän puhuessa tulkki vastaanottaa lähdekielisen viestin, minkä jälkeen hän siirtyy lähettäjän rooliin tulkatessaan viestin yhdelle tai useammalle kohdekieliselä vastaanottajalle (González, Vásquez & Mikkelsen 1991: 303).

Tulkkauksessa ja kääntämisessä on nähtävissä osittaisia yhtymäkohtia, mutta keskeisen eron kyseisten toimintojen välille muodostavat niiden toisistaan poikkeavat syntymekanismit sekä olosuhteet, joissa kääntämistä tai tulkkausta harjoitetaan. Tulkkaukselle on ominaista viestin suullinen muoto: koska tulkkaus perustuu tulkin suullisessa muodossa vastaanottamaan lähdetekstiin, ei tulkkeen ja lähdetekstin rinnakkainen vertailu kokonaisuuksina ole mahdollista itse prosessin aikana, kuten ei myöskään virheiden korjaaminen suorituksen päätyttyä. (Sdobnikov & Petrova 2006: 288–289.)

Tulkkaus ja kääntäminen edellyttävät suorittajiltaan erilaisia kykyjä ja ominaisuuksia: kääntäjä voi työskentelyprosessinsa aikana tukeutua erilaisiin tietolähteisiin ja hioa käännöstään ennen sen luovuttamista toimeksiantajalle, kun taas tulkin tulee pyrkiä ymmärrettävään lopputulokseen pääsääntöisesti yhden kuuleman perusteella ja ratkaista mahdolliset ongelmat välittömästi niiden ilmaannuttua (Saresvuo & Ojanen 1988: 140–141). Kääntäminen tapahtuu useimmiten eristyksessä varsinaisista viestijöistä, kun taas tulkkaustilanteissa tulkki on kontaktissa viestiviin osapuoliin. Tulkkaustavasta riippuen tulkki voi olla viestintäosapuolten välittömässä fyysisessä läheisyydessä tai vähintäänkin kuulo- ja näköyhteydessä heihin.

Toiminnallisesti tulkkaus on jaettavissa kahteen sisäkkäiseen prosessiin: **tulkintaprosessiin** ja **tulkkausprosessiin**. Tulkintaprosessi on kognitiivinen prosessi: voidakseen tulkata on tulkin ensin tulkittava itselleen vastaanottamansa sanoman sisältö ja merkitys. Tulkkausprosessi on

puolestaan toiminnallinen prosessi, jonka aikana tulkki välittää puhujan ilmaisemat ajatukset mahdollisimman tarkasti kielestä toiseen. (Hietanen 2001: 280.)

Kieltä voidaan tarkastella kolmesta tasosta koostuvana pyramidina, jonka pohjan muodostavat sanat, keskiosan lauseet ja kärjen diskurssi. Tulkkauksen lähtötasona pidetään diskurssia, josta tulkki etenee lausetason kautta sanatasolle kyetäkseen välittämään lähdekielellä ilmaistun sanoman kohdekielelle. Tarkkaan tulkkaukseen päätyäkseen tulkin on hahmotettava kokonaisuus ja suhteutettava sanojen merkitys ja tarkoitus niiden kulloiseenkin käyttöyhteyteen. (ks. esim. Hale 2004: 5.) Vallitsevan käsityksen mukaan tarkka tulkkaus edellyttää lähdetekstin sanastotason merkityksen ohella myös lähdetekstin tyylin, sävyjen ja nyanssien välittämistä kohdekielelle (ks. esim. Mikkelson 2000: 68).

Tulkkaus on monitahoinen kognitiivinen prosessi, jonka mallintaminen ei ole yksiselitteinen tehtävä. Halen (2004) kuvauksen mukaan tulkkausprosessi on jaettavissa seuraaviin päävaiheisiin: **kuunteleminen** (*listening*), **ymmärtäminen** (*comprehending*), **muuntaminen** (*converting*) ja **välittäminen** (*delivery*). Aluksi tulkki analysoi kuulemansa sanoman sisällön ja lähettäjän tarkoitusperät. Muuntamisvaiheessa tulkki valitsee parhaan mahdollisen tavan välittää sanoma lähdekielestä kohdekieleen. Ymmärtämis- ja muuntamisvaiheet johtavat viimeiseen vaiheeseen, jonka aikana tulkki välittää lähdekielellä ilmaistun sanoman kohdekielisellem vastanottajalle. (mts. 3–5.) Edellä kuvatut vaiheet voivat joko seurata toinen toistaan tai vaihtoehtoisesti tapahtua osittain samanaikaisesti.

González ym. (1991) huomauttavat, että tulketta tuottaessaan tulkki voi tarkkailla kohdekielisten vastaanottajien reaktioita ja tarvittaessa korjata tulkettaan varmistaakseen sanoman välittymisen. Tulkki harjoittaa välittämisvaiheessa myös niin sanottua itsekontrollia (*self-monitoring*), mikä voi johtaa siihen, että tulkki katsoo aiheelliseksi joko vastaanottajilta saamansa palautteen tai oman intuiotensa perusteella korjata tuottamaansa tulketta kesken tulkkaussuorituksen. (mts. 305.) Mahdollisissa korjauksissa tosin piilee se vaara, että tulkin itsensä suorittamat korjaukset ja puheessa esiintyvä takeltelu saattavat vaikuttaa negatiivisella tavalla vastaanottajien muodostamaan kuvaan viestin varsinaisesta lähettäjästä (Hale 2004: 5). Toisaalta ei ole perusteltua olettaa, että myöskään lähettäjän lähettämä viesti olisi automaattisesti virheetöntä ja sujuvaa kieltä, sillä spontaanisti tuotettava puhe ja sen sujuvuus ovat riippuvaisia niin puhetilanteesta kuin myös puhujan retorisisista taidoista.

Sujuvan tulkkausviestinnän kannalta on tärkeää, että tulkki tiedostaa oman roolinsa ja tehtävänsä viestintätilanteessa. Tämän ohella viestivien osapuolten on niin ikään syytä tuntea keskeiset periaatteet, jotka liittyvät niin kulttuurienväliseen kuin myös tulkin välityksellä käytävään viestintään. (Wadensjö 1998b: 9–10.)

Tulkin edellytetään toimivan tehtävässään puolueettomasti ja kaikkia viestintäosapuolia kunnioittaen. Kliseiseksi lukeutuvan näkökulman mukaan tulkin ihanteellisena tavoitteena on tehdä itsestään huomaamaton. Toisaalta ei voitane olettaa, että viestintäprosessi pysyisi täysin muuttumattomana, kun siihen tulee yksi toimija lisää. (Hietanen 2007: 3.) Näin ollen tulkkausviestintää ei voida aukottomasti rinnastaa yksikieliseen viestintään. Tulkin toiminnalla on tärkeä vaikutuksensa viestinnän sujuvuuteen, mutta onnistunut viestintä ei ole riippuvaista pelkästään tulkista. Tulkkausviestintä onkin syytä nähdä viestijöiden ja tulkin yhteispelinä. Esimerkiksi dialogisessa tulkkaustilanteessa keskeisiksi viestintäosapuolten kannalta nousevat seuraavat periaatteet: 1) viestintäosapuolten tulee kohdistaa puheensa toisilleen (so. ei tulkille), 2) puhujien tulee huomioida puhuessaan, että tulkki tulkkaa lähtökohtaisesti kaiken mitä sanotaan ja 3) tulkkaus tapahtuu *minä*-muodossa ja tulkki viittaa tarvittaessa itseensä yksikön 3. persoonassa (ks. esim. Työministeriö 2004: 3).

2.2 Tulkkausmenetelmät ja -lajit

Tulkkausviestinnässä sovelletaan kahta päämenetelmää, **konsekutiivitulkkausta** eli peräkkäistulkkausta sekä **simultaanitulkkausta** eli samanaikaistulkkausta. Konsekutiivitulkkaus perustuu puhujan ja tulkin vuorotteluun: tulkkaus alkaa puhujan lopetettua puhejaksonsa, jonka pituus voi vaihdella yksittäisistä sanoista kokonaiseen puheenvuoroon. Simultaanitulkkauksessa tulkkaussuoritus tapahtuu samanaikaisesti puhujan kanssa. (ks. esim. Hietanen 2001: 286–287; Saresvuo & Ojanen 1988: 21–31.)

Molemmat tulkkausmenetelmät vaativat tulkilta hyvää keskittymis- ja paineensietokykyä. Kyseiset menetelmät poikkeavat kuitenkin syntymekanismeiltaan toisistaan ja edellyttävät suorittajiltaan erilaisia valmiuksia. (Saresvuo & Ojanen 1988: 30.)

Konsekutiivitulkkauksessa tulkin muistitoiminnoilla on keskeinen merkitys tulkkaussuorituksen kannalta. Muistinsa tukena tulkki voi käyttää muistiinpanoja, jotka perustuvat tulkkausta varten kehitettyyn muistiinpanotekniikkaan (ks. esim. Saresvuo &

Ojanen 1988: 109–137; Minjar-Beloručev 2005). Tarvittaessa tulkki voi esittää puhujalle myös tarkentavia kysymyksiä (Hietanen 2001: 287), joskin toistuvasti esitettävät tarkentavat kysymykset saattavat vaikuttaa negatiivisella tavalla viestintäosapuolten käsitykseen tulkin luotettavuudesta.

Konsekutiivista tulkkausmenetelmää käytetään niin monologiin (esim. esitelmä, luento) kuin dialogiin (esim. neuvottelut, haastattelu) tulkkaamiseen. Kyseinen tulkkausmenetelmä ulottaa vaikutuksensa sekä viestijöiden väliseen suhteeseen että viestintään kuluvaan aikaan. Cecilia Wadensjö (1998b) mainitsee seuraavat kolme seikkaa, jotka erottavat tulkin välityksellä käytävän dialogin yksikielisestä dialogista: 1) puhujien vuorottelu muuttuu tulkin ottaessa joka toisen puheenvuoron, 2) puhuja ei voi varmistua puheenvuoronsa aikana siitä, että kuulija ymmärtää hänen tarkoituksensa, sillä kuulijalta saatava palaute jää puuttumaan puhehetkellä ja 3) tulkki ja viestivät osapuolet ovat molemminpuolisessa riippuvuussuhteessa toisiinsa viestinnän onnistumisen kannalta (mts. 25).

Simultaanitulkkaus auttaa samanaikaisuutensa vuoksi säästämään aikaa ja pitämään viestinnän eheämpänä. Se voidaan järjestää kolmella vaihtoehtoisella tavalla. Useimmiten tulkit istuvat erillisissä, äänieristetyissä kopeissa, joissa he vastaanottavat puhujan viestin kuulokkeilla ja välittävät tulkkeensa mikrofonin kautta kuulijoiden vastaanottimiin. Toinen vaihtoehto on kannettavan tulkkauslaitteiston käyttö, mikä tarkoittaa sitä, että tulkki istuu samassa tilassa viestintäosapuolten kanssa ja tulkkaa kuiskaten kannettavan laitteiston mikrofonin, jonka kautta viesti välittyy kuulijoiden vastaanottimiin. Yksinkertaisimmillaan simultaanitulkkaus on toteutettavissa laitteettomana **kuiskaustulkkauksena**, jolloin tulkki tulkkaa kuiskausetäisyyden päässä kuulijoistaan. Tällöin tulkkauksen varassa olevien kuulijoiden suosituksenmukainen enimmäismäärä on kolme henkilöä. (Hietanen 2001: 286–287.)

Kuiskaustulkkaustilanne voi muodostua tulkin kannalta ongelmalliseksi siinä tapauksessa, että tulkkauksen vastaanottajana on vain yksi kuulija. Tämä johtuu siitä, että kyseinen asetelma muistuttaa läheisesti tavanomaista vuorovaikutussuhdetta, jolloin kuulija saattaa herkästi kommentoida kuulemaansa ja siten häiritä tulkin keskittymistä tulkkaussuoritukseensa. (Saresvuo & Ojanen 1988: 27.)

Keskeisen eron konsekutiivi- ja simultaanitulkkauksen välille muodostaa tulkkeen tuottamisrytmi. Tulkatessaan konsekutiivisesti voi tulkki määritellä itse puhenopeutensa,

mutta simultaanisesti tulkatessaan tulkin tulee pysytellä puhujan sanelemassa rytmissä. (Seleskovitch 1978: 126–127.)

Simultaanitulkkaus edellyttää tulkilta kykyä kuunnella ja puhua samanaikaisesti. Lisäksi hänen tulee analysoida kuulemaansa puhetta sekä samanaikaisesti kontrolloida tuottamansa tulkkeen ymmärrettävyyttä. Prosessin kuormittavuuden vuoksi simultaanitulkin suositeltu työskentelyjakso on noin 20–30 minuuttia kerrallaan, minkä vuoksi simultaanitulkki on suositeltavaa työskennellä vuorottelevana parina pidempiä tilaisuuksia tulkatessaan (ks. esim. Seleskovitch 1978: 140, 144).

Yllä mainittujen tulkkausmenetelmien lisäksi tulkilta voidaan edellyttää määrättyissä viestintätilanteissa (esim. oikeudenkäynti) kirjallisten asiakirjojen suullista kääntämistä. Kyseistä tulkkausmenetelmää kutsutaan **prima vista -tulkkaukseksi**. (Oikeustulkkauksen selvityshanke = OTSH 2008: 10.)

Edellä esiteltyjä tulkkausmenetelmiä hyödynnetään viestinnän mahdollistamiseksi erityyppisissä viestintätilanteissa. Tästä syystä tulkausta voidaan lähestyä menetelmien ohella myös viestintätilanteiden näkökulmasta. Tulkkausviestintä on jaettavissa kahteen pääläjiin **asioimistulkkaukseen** ja **konferenssitulkkaukseen** (ks. esim. Hietanen 2001: 288–289). Asioimistulkkauksella tarkoitetaan viranomaisen ja yksityishenkilön välisen keskustelun tulkausta pääsääntöisesti konsekutiivisesti (Leinonen 2001: 294), kun taas konferenssitulkkauksesta puhuttaessa tarkoitetaan pääosin simultaanista tulkausta kaksi- tai monikielisissä kokouksissa (Hietanen 2001: 289).

Yllä mainittujen tulkkauslajien ohella puhutaan myös **oikeustulkkauksesta**, joskin oikeustulkkauksen asemasta itsellisenä tulkkauslajina on eriäviä näkemyksiä. Esimerkiksi Saresvuo ja Ojanen (1988) pitävät oikeustulkausta asioimistulkkauksen alalajina, tosin he mainitsevat sen tapahtuvan ”varsin poikkeavissa oloissa” (mts. 37). Tässä tutkielmassa ei oteta kantaa oikeustulkkauksen asemaan tulkkauslajien joukossa, mutta tutkielmassa oikeustulkkaus ymmärretään riita-, rikos-, hakemus- ja hallinto-asioiden yhteydessä tapahtuvana tulkkauksena, joka perustuu sekä konsekutiiv- että kuiskaustulkkaukseen (ks. esim. OTSH 2008: 10).

2.3 Tulkkauksen yhteiskunnallinen asema

Ammatillisesti toimivan tulkin edellytetään suorittavan tehtävänsä puolueettomasti, toisin sanoen hänen ei tule antaa omien näkemystensä ja mielipiteittensä vaikuttaa työskentelyynsä vaan hänen tulee pyrkiä mahdollisimman kattavaan ja tarkkaan tulkkaukseen. Tulkin tulee pysytellä ulkopuolisena toimijana eikä esimerkiksi toimia tulkattavien avustajana tai asiamiehenä. Tämän ohella tulkin on oltava luotettava; hänen on syytä noudattaa vaitiolovelvollisuutta eikä hänen tule käyttää omaksi hyödykseen tulkkaustilanteessa saamiaan tietoja. (ks. esim. SKTL 1994; SKTL 2002.)

Tulkki voi kohdata arjessaan tilanteita, joissa muun muassa puolueettomuuden faktinen ilmimuoto muodostuu ongelmaksi. Wadensjö (1998b) esimerkiksi huomauttaa, että tulkki joutuu vaikeaan asemaan viestintätilanteissa, joissa osapuolet ovat jonkinasteisessa konfliktissa keskenään. Tällöin nimittäin myös tulkin ulkopuolisuus saattaa vastakkaisen osapuolen silmissä näyttäytyä toisen osapuolen suosimisena. (mts. 159.) Kyseinen esimerkki korostaa osaltaan tulkin vastuuta valistaa asiakkaitaan omasta roolistaan ennen viestinnän aloittamista ja tarvittaessa myös sen aikana.

Kuten luvut 2.1 ja 2.2 osoittavat, ei pelkkä kielitaito vielä takaa tulkkaustaitoa. ”Maallikkojen” piirissä voi kaikesta huolimatta kohdata käsityksiä siitä, että kuka hyvänsä kahta kieltä osaava henkilö on kyvykäs tulkiksi. Tulkkausta kuitenkin tarvitaan tilanteissa, joissa kyse voi olla niin yksilön perusoikeuksiin, hyvinvointiin ja oikeusturvaan liittyvistä kysymyksistä kuin myös esimerkiksi yritysten tai julkisyhteisöjen taloudellisesta tai muunlaisesta edusta. Tulkki voi olla viestintätilanteessa ainut henkilö, joka ymmärtää käytettäviä kieliä. Näin ollen tulkin rooliin sisältyy paljon valtaa ja siten myös vastuuta.

Monien muiden maiden tavoin ei myöskään Suomessa tulkin ammattinimike nauti lakiperusteista suojaa. Suomessa tarjotaan erimuotoista ammatillista tulkikoulutusta (vrt. esim. yliopistot ja ammattikorkeakoulut), ja vuodesta 1998 lähtien on maassamme voinut suorittaa myös asioimistulkin ammattitutkinnon. Suomessa toimii seitsemän alueellista tulkikeskusta, joiden avulla pyritään vastaamaan eri viranomaistahojen tulkkaustarpeeseen (Työministeriö 2004: 5). Alalla työskentelee koulutettujen henkilöiden ohella myös itseoppineita tulkkeja, jotka eivät välttämättä jaa yhteneväisiä näkemyksiä tulkin roolista ja ammattiin liittyvästä etiikasta.

Kansainvälisten toimielinten, kuten esimerkiksi EU:n ja YK:n, palveluksessa toimivat tulkit valitaan tehtäviinsä erillisten hakumenettelyiden kautta. Näin ollen työnantajataho voi vakuuttua siitä, että tulkin taidot vastaavat asetettuja vaatimuksia. Yksilötason päätöksiä koskevassa tulkkausviestinnässä tilanne on kuitenkin toinen, sillä Suomessa ei vielä toistaiseksi ole käytössä valtiollista tulkkien auktorisointijärjestelmää eikä myöskään sitovia tulkkien rekrytoimista koskevia ohjeita.

Vertailun vuoksi voidaan mainita, että esimerkiksi Ruotsissa on käytössä asioimistulkkien virallinen auktorisointimenettely, josta vastaa valtiollinen Kammarkollegiet. Yleisen kokeen ohella järjestetään erityiskokeita terveyden- ja sairaanhuollon alalla toimiville tulkeille (*sjukvårdstolk*) sekä oikeustulkeille (*rättstolk*). Kokeen läpäisseen tulkin edellytetään noudattavan toiminnassaan God tolksed -nimistä asiakirjaa. (Kammarkollegiet 2009.) Auktorisoituja tulkkia ei kuitenkaan ole mahdollista käyttää kaikissa viranomaistilanteissa, sillä vielä toistaiseksi heitä ei ole saatavilla kaikissa kielissä eikä koko Ruotsin laajuisesti (OTSH 2008: 32).

Cecilia Wadensjön (1998a) mukaan viranomaisten tiedostama tarve tulkkaukselle toimii kimmokkeena tarvittavan koulutuksen järjestämiselle (mts. 13). Vastaavasti tämä kehitys voi johtaa valtiollisen auktorisointimenettelyn käynnistämiseen tai vähintäänkin tulkkausta koskevien ohjeiden koostamiseen. Wadensjö painottaa tulkkien ammatillisen järjestäytymisen merkitystä ammattiin liittyvien ohjeiden ja säännösten laatimisessa. (mts. 53–55.)

Suomessa valtakunnallisena järjestönä toimii Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto ry (SKTL), joka on julkaissut yhteistyössä muiden alalla vaikuttavien tahojen kanssa muun muassa Tulkin ammattisäännösten (SKTL 1994), Oikeustulkkausohjeet (SKTL 2001) sekä Asioimistulkin ammattisäännösten ja asioimistulkkausohjeet (SKTL 2002). Edellä mainitut julkaisut toimivat eräänlaisina ohjenuorina niin tulkin ammattia harjoittaville henkilöille kuin tulkkauspalveluiden käyttäjille. Kyseisten ohjeiden merkitystä ei ole missään nimessä syytä vähätellä, mutta epäkohtana voidaan nähdä se seikka, että niiden noudattamatta jättäminen voi johtaa korkeintaan SKTL:n jäsenyydestä erottamiseen, sillä ohjeisto sitoo vain kyseisen järjestön jäsenistöä. Koska ohjeilla ei ole lakiperusteista asemaa ja koska tulkin ammattinimike ei ole suojattu, voi ”arveluttavasti” toimiva tulkki jatkaa toimintaansa tulkkina, mikä vähintäänkin epäsuorasti ulottaa vaikutuksensa tulkkauspalveluja käyttävien henkilöiden tulkeista ja tulkkausviestinnästä muodostamaan mielikuvaan.

3 RIKOSOIKEUDENKÄYNTI JA VIESTINTÄ

Jokaisen rikollisesta teosta syytteessä olevan henkilön edellytetään olevan syytön siihen asti kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti todistettu julkisessa oikeudenkäynnissä, jossa hänelle turvataan kaikki hänen puolustustaan varten tarpeelliset takeet.

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus,
11. artikla, 1. momentti.

Luvussa 3 tarkastellaan oikeustulkkauksia ja sen erityispiirteitä. Ilman oikeudenkäyntejä ei toki olisi tarvetta myöskään oikeustulkkaukselle. Tästä syystä luvussa luodaan lyhyt katsaus rikosoikeudenkäynnin kulkuun ja periaatteisiin sekä oikeussaliin viestintäkenttänä.

3.1 Oikeustulkkaukset ja oikeus tulkkaukseen

Suomessa oikeudesta tulkkaukseen rikosprosessin eri vaiheissa säädetään niin kansallisilla laeilla ja asetuksilla kuin myös kansainvälisillä sopimuksilla. Näistä voidaan mainita muun muassa perustuslaki, kielilaki, hallintolaki, laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa, ulkomaalaislaki, pohjoismainen kielisopimus ja Euroopan ihmisoikeussopimus.²

Suomalaisissa tuomioistuimissa asian käsittelykieli on joko suomi tai ruotsi. Tietyillä alueilla käsittelykielenä voidaan käyttää myös saamea. Suomalaisissa tuomioistuimissa saatetaan kuitenkin todisteiksi hyväksyä myös muunkielisiä asiakirjoja sekä lisäksi kuulla osapuolia muilla kielillä edellyttäen, että siitä ei koidu haittaa osapuolten oikeusturvalle tai tuomioistuimen toiminnalle. (Jokela 2008: 404–405.)

Laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL) säädetään, että syyttäjän ajamassa rikosasiassa on muilla kuin suomen-, ruotsin- tai saamenkielisellä vastaajalla sekä asianomistajalla oikeus maksuttoman tulkkaukseen. Tällöin ”[t]uomioistuimen on viran puolesta huolehdittava tulkkauksesta tai tulkin kutsumisesta.” (ROL 6a: 2.3.)

² Suomen voimassaolevat oikeusturva- ja tulkkaukseen liittyvät lait ja Suomea velvoittavat asiakirjat on listattu kattavasti esim. Oikeustulkkausten selvityshankkeen asiantuntijaryhmän raportissa (ks. OTHS 2008, liite 1, 1–10).

3.1.1 Tulkkauspalvelun järjestäminen

Kuten edellä todettiin, kuuluu tulkin kutsuminen oikeudenkäyntiin määrättyissä tapauksissa tuomioistuimen tehtäviin. Tampereen yliopiston tutkijat Nina Isolahti ja Tuija Kinnunen (2008) suorittivat oikeustulkkausten selvityshanketta sekä omia tutkimuksiaan varten kyselyn, jossa selvitettiin suomalaisten käräjäoikeuksien kokemuksia oikeustulkkauksesta. Suomen 54 käräjäoikeudesta vastauksia kertyi yhteensä 39. Tulosten mukaan valtaosassa käräjäoikeuksia tarvittiin eniten venäjän kielen tulkkeja. (mts. 1.)

Kyselyn perusteella tulkin tilaamisesta ja ohjeistamisesta huolehtii useimmiten joko käräjäsihteeri tai osastosihteeri. Tulkkien tilaamisen osalta käytännöt vaihtelivat paikkakunnittain. Käräjäoikeudet saattoivat muun muassa pitää omaa listaa tulkeista. Tämän ohella käytettiin alueellisten tulkikeskusten palveluita, joskin palveluita hankittiin myös yksityisiltä palveluntarjoajilta. Lisäksi tuomioistuimet ostivat tulkkipalveluita yksittäisiltä tulkeilta. Satunnaisesti vastauksissa mainittiin myös SKTL:n tulkki luettelon sekä ”poliisilta saadun listan” käyttö. (Isolahti & Kinnunen 2008: 3–4.)

Pätevien tulkkien saanti aiheutti vastausten mukaan hetkittäisiä ongelmia. Tätä vastoin tuomioistuinten omilla listoilla olevat tulkit miellettiin ”tunnetuiksi ja päteviksi tiedetyiksi”. Vastaavasti huonojen tulkkaussuoritusten seurauksena ilmoitettiin olevan tulkin poistaminen käräjäoikeuden ylläpitämältä listalta. (Isolahti & Kinnunen 2008: 4.)

Isolahden ja Kinnusen suorittaman kyselyn perustella voidaan tehdä johtopäätös, jonka mukaan periaatteessa kuka hyvänsä henkilö voi päästä tulkkaamaan oikeudenkäyntiä, ainakin kerran. Toisaalta huomattavien tulkkauksessa esiintyvien ongelmien ilmaantuessa on oletettavaa, että tuomioistuin keskeyttää oikeudenkäynnin. Kielestä riippuen tulkki voi kuitenkin olla ainut molempia kieliä taitava henkilö, jolloin sanoman välittymisen tasoa ei välttämättä pystytä arvioimaan riittäväällä tarkkuudella itse oikeudenkäynnin aikana.

3.1.2 Tulkin tehtävä ja rooli oikeudenkäynnissä

Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton julkaisemissa oikeustulkkausohjeissa (SKTL 2001) kiinnitetään huomiota niin tulkin valmistautumiseen oikeudenkäyntiä varten kuin tulkin toimintaa itse oikeudenkäynnissä. Ohjeissa painotetaan tulkin puolueettomuutta, ja hänen

tehtäväkseen mainitaan esitettyjen puheenvuorojen kääntäminen ”tarkalla ja luotettavalla tavalla”. Jo toimeksiantoa vastaanottaessaan tulkin tulee varmistua esteettömyydestään sekä ammattitaitonsa riittävydestä. Itse oikeudenkäynnissä tulkin rooli on ”puhtaasti viestinnällinen”. (SKTL 2001.)

Tulkin edellytetään käyttävän suoraa esitystapaa (EI: ”Hän sanoo, että hän lähti kaupasta.” VAAN: ”Minä lähdin kaupasta.”). Hänen tulee seurata tulkattavien henkilöiden reaktioita ja pyrkiä varmistumaan siitä, että he ovat ymmärtäneet hänen tulkkaamansa sanoman. Tulkki voi tulkkauksen tarkkuuden ja luotettavuuden nimissä keskeyttää puhujan, jos tämä puhuu ”epäselvästi tai kohtuuttoman pitkään”. (SKTK 2001.)

Tulkin asiakkaana ei voida pitää ainoastaan vieraskielistä henkilöä vaan hänen asiakaskuntansa muodostuu kaikista oikeussalissa läsnä olevista henkilöistä. Tulkin puolueettomuus ja neutraali asennoituminen kaikkia viestinnän osapuolia kohtaan ovatkin korostetun tärkeässä asemassa, sillä mahdolliset epäilyt tulkin puolueellisuudesta tai tulkkauksen yhteydessä tapahtuvasta sanoman värittämisestä voivat heikentää esimerkiksi suullisesti esitettävän todistelun uskottavuutta (González ym. 1991: 495).

Oikeussalissa työskentelevä tulkki on saattanut mahdollisesti olla tekemisissä viestintäosapuolten kanssa jo rikosprosessin oikeudenkäyntiä edeltävissä vaiheissa (esim. esitutkinta, asianajajan ja asianosaisten oikeudenkäyntiä pohjustava neuvottelu jne.). Oikeudenkäynnin aikana tulkin tulee kuitenkin huolehtia vaitiolovelvollisuudestaan: hänen ei tule antaa aiempien toimeksiantojen aikana kuulemansa tiedon vaikuttaa työsuoritukseensa itse oikeudenkäynnissä vaan keskittyä tulkkaamaan vain se, mitä kyseisessä tilanteessa sanotaan. Puolueettomuuden nimissä tulkin tulee lisäksi välttää esimerkiksi taukojen aikana kanssakäymistä asianosaisten tai todistajien kanssa. (Edwards 1995: 64–65.) Käytännössä taukojen aikana tapahtuvan kanssakäymisen välttäminen voi kuitenkin osoittautua vaikeaksi tehtäväksi, sillä esimerkiksi Nina Isolahun (2008) suorittamien haastattelujen perusteella tulkeille ei ole varattu omia taukotiloja suomalaisissa oikeustaloissa (Isolahti & Kinnunen 2008: 7).

Lähtökohtaisesti tulkin tehtävänä on tulkata kaikki, mitä oikeussalissa puhutaan (González ym. 1991: 169). Tällä pyritään turvaamaan vieraskieliselle henkilölle tasavertainen asema oikeudenkäynnin kieltä puhuvien henkilöiden kanssa (ks. esim. Hale 2004: 9). Mitä sitten edellä esitetystä vaatimuksessa loppujen lopuksi tarkoitetaan ”kaiken” tulkkaamisella?

Oikeustulkkausta käsittelevässä tutkimuksessa kattavuuden käsitteellä ei ole yhteneväistä määritelmää. Halen (2004) mukaan eri tutkijoiden käsitykset vaihtelevat siten, että osa puhuu pelkän sanoman sisällön välittämisen puolesta, kun taas osa – Hale mukaan lukien – luokittelee tarkkuuden kriteereiksi sisällön ohella myös viestiin sisältyvien tarkoitusperien (*intention*) ja viestin vaikutuksen (*effect*) sisällyttämisen tulkkeeseen. Hale kuitenkin huomauttaa, että tarkkuudesta puhuttaessa ei tule unohtaa tulkkausprosessin ominaispiirteitä ja siihen sisältyviä rajoitteita. (mts. 2–3.)

Edellä on keskitytty kuvaamaan tulkin tehtävää ja roolia oikeudenkäynnin aikana. Itse tulkkaussuoritukseen ja sitä ohjaaviin periaatteisiin palataan tarkemmin luvussa 3.5. Tätä ennen on kuitenkin syytä perehtyä rikosoikeudenkäynnin kulkuun, periaatteisiin ja oikeudenkäynnin aktiivisiin osallistujiin sekä oikeussaliviestinnän erityispiirteisiin, sillä kyseiset tekijät muodostavat kehyksen oikeussalissa tapahtuvalle tulkkausviestinnälle.

3.2 Rikosoikeudenkäynti

Rikosoikeudenkäynti lukeutuu osaksi rikosprosessin **oikeudenkäyntivaihetta**, jota edeltävät **esitutkinta** sekä syyttäjän suorittama **syyteharkinta**. Rikosprosessi on määriteltävissä ”oikeudellisesti säädellyksi menettelyksi, jossa tutkitaan ja ratkaistaan kysymys rikosoikeudellisesta vastuusta epäillyn rikoksen johdosta.” Rikosprosessin keskeinen tehtävä on rikosvastuun toteuttaminen. Tämän ohella rikosprosessin aikana on huolehdittava yksilön oikeusturvasta, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että yksilön oikeuksia ei saa loukata tai ”tarpeettomasti vaarantaa” prosessin missään vaiheessa. (Jokela 2008: 5–7.)

Esitutkinta käynnistyy useimmiten poliisille tehdystä rikosilmoituksesta, minkä ohella esitutkinnan käynnistymiseen voi johtaa myös rikoksen havaitseminen poliisin suorittaman valvontatoiminnan tai muun rikoksen tutkinnan yhteydessä. (Jokela 2008: 153.) Esitutkinnan tarkoituksena on hankkia riittävät tiedot syyttäjän suorittamaa syyteharkintaa varten, ja sen aikana kuulustellaan niin epäiltyä, asianomistajaa kuin muita asiasta mahdollisesti tietäviä henkilöitä. Tutkinnassa on huomioitava sekä epäiltyä vastaan että hänen puolestaan puhuvat seikat. Tutkinnan tulee pohjautua syyttömyysolettamaan: epäiltyä tulee kohdella syyttömänä. (Havansi 2000: 109; Jokela 2008: 147–148.) Esitutkinnan valmistuttua rikosasia etenee virallisen syyttäjän syyteharkintaan, jonka aikana syyttäjän tulee selvittää, täyttääkö teko rikoksen tunnusmerkistön ja esiintyykö esitutkinta-aineistossa riittävästi näyttöä rikoksesta

epäillyn henkilön syyllisyyden tueksi. Jos syyttäjä päätyy nostamaan syytteen, hän toimittaa käräjäoikeuteen kirjallisen haastehakemuksen sekä esitutkintapöytäkirjan ja muun asiaan liittyvän todistusaineiston, jota tarvitaan rikosasian oikeuskäsittelyssä.³ (Jokela 2008: 209–215.) Käräjäoikeudessa rikosasian käsittely jakautuu valmisteluvaiheeseen ja varsinaiseen rikosoikeudenkäyntiin (Oikeuslaitos 2008). Siinä tapauksessa, että yksittäiseen rikosasiaan liittyy useita epäiltyjä ja/tai asianomistajia, voidaan yksittäiset syytteet käsitellä samassa oikeudenkäynnissä. Tämä mahdollistaa esimerkiksi yksittäisen vastaajan syyttämisen samassa oikeudenkäynnissä useammasta erillisestä rikoksesta. (Havansi 2000: 57–60.)

Edellä on esitetty tiivistetysti rikosprosessin eteneminen esitutkinnasta oikeudenkäyntivaiheeseen. Koska tutkielman aiheen kannalta keskeiseksi nousee rikosasian oikeudenkäyntivaihe, kiinnitetään seuraavissa luvuissa huomio rikosoikeudenkäynnin osallistujiin, keskeisiin periaatteisiin sekä vaiheittaiseen kulkuun.

3.2.1 Osallistujat

Rikosoikeudenkäynnin osallistujat ovat jaettavissa asianosaisiin ja heidän avustajiinsa, oikeuslaitoksen edustajiin, syyttäjään sekä mahdollisiin todistajiin. Oikeussalissa on lisäksi läsnä käräjäsihteeri. Julkisissa oikeudenkäynneissä (ks. luku 3.2.2) myös yleisön läsnäolo on mahdollista, joskin oikeudenkäyntiä seuraavalla yleisöllä ei ole oikeutta osallistua oikeudenkäynnin kulkuun tai muutoinkaan häiritä oikeudenkäyntiä.

Rikosoikeudenkäynnissä asianosaisina ovat rikoksesta epäilty henkilö eli **vastaaja** sekä rikoksen uhri eli **asianomistaja**. Rikosasioita käsittelevässä kirjallisuudessa käytetään vastaajasta myös nimitystä **syytetty** ja asianomistajasta nimitystä **kantaja**, mutta tässä tutkielmassa on johdonmukaisuuden nimissä päädytty käyttämään asianosaisista ensiksi mainittuja nimityksiä.

Vastaajaksi nimitetään rikoksesta epäiltyä luonnollista henkilöä tai oikeushenkilöä, jota vastaan syyte on nostettu. Vastaaja on pääsääntöisesti velvollinen saapumaan oikeudenkäyntiin, mutta hän ei ole velvollinen vaikuttamaan asian selvittämiseen eikä myöskään pysyttelemään lausumisissaan totuudessa. (Jokela 2008: 76–77.)

³ Tässä tutkielmassa rikosoikeudenkäyntiä tarkastellaan syyttäjävetoisten rikosasioiden näkökulmasta, joten

Asianomistajalla tarkoitetaan rikoksen uhria eli luonnollista henkilö tai oikeushenkilöä, jota rikoksella on loukattu. Syyttäjävetoisissa rikosasioissa asianomistaja voi yhtyä syyttäjän ajamaan syytteeseen, minkä ohella hän voi esittää myös omia vaatimuksiaan. (Jokela 2008: 67–75.)

Asianosaisilla on lakiperusteinen oikeus turvautua oikeudenkäynnissä ja siihen valmistautumisessa lainoppineen henkilön apuun. Jos asianosaista ei ole henkilökohtaisesti määrätty saapumaan oikeudenkäyntiin, voi hän lähettää oikeudenkäyntiin valtuuttamansa **asiamiehen**. Muussa tapauksessa kyseeseen voi tulla **avustaja**, joka toimii yhdessä päämiehensä rinnalla. Sekä asiamiehenä että avustajana toimivalta henkilöltä edellytetään pääsääntöisesti asianajajan tutkintoa. (Jokela 2008: 97–102, 107–117.)

Rikosasioissa käräjäoikeuden kokoonpanoon vaikuttaa käsiteltävän asian laatu. Peruskokoonpano koostuu yhdestä lainoppineesta tuomarista sekä kolmesta lautamiehestä. Vahvennetuksi kokoonpanoksi kutsutaan kokoonpanoa, jossa toimii kaksi lainoppinutta jäsentä sekä neljä lautamiestä. Vähäiset rikosasiat voidaan puolestaan ratkaista yhden lainoppineen tuomarin johdolla. (Jokela 2008: 80.)

Tuomari on työsuhteessa tuomioistuimeen toimiva virkamies, joka on suorittanut oikeustieteen kandidaatin tutkinnon⁴ sekä täyttää laissa säädetyt kelpoisuusvaatimukset (Havansi 2000: 39–47). Tuomari toimii oikeudenkäynnin puheenjohtajana ja osallistuu käsiteltävän asian ratkaisuun. Hänen tehtävänä on päättää oikeudenkäynnin ulkoisesta kulusta, toisin sanoen huolehtia siitä, että asia esitetään selkeästi ja havainnollisesti sekä oikeudenmukaisella tavalla. Tämän ohella tuomarin vastuulla on järjestyksen ylläpito oikeudenistunnossa (Jokela 2008: 374–382) ja huolehtiminen siitä, että käsittelyyn osallistuvia henkilöitä kohdellaan kaikin puolin asianmukaisesti ja kohteliaasti (Virolainen & Pölönen 2003: 25).

Tuomarin ohella rikosasian käsittelyyn ja tuomioon johtavaan päätöksentekoon osallistuvat **lautamiehet** eli maallikkotuomarit, jotka käräjäoikeuden tuomiopiirin kunnanvaltuusto nimittää tehtävänsä neljän vuoden määräajaksi erikseen säädettyjen kelpoisuusvaatimusten täytyessä. Lautamiehet ovat oikeuden täysvaltaisia jäseniä, mikä velvoittaa heitä muiden

asianomistajan ns. toissijainen syyteoikeus (ks. esim. Jokela 2008: 213–215) jätetään tarkastelun ulkopuolelle.

⁴ Tutkintonimike vuodesta 2005 alkaen oikeustieteen maisteri.

jäsenten tavoin noudattamaan toimitaan puolueettomuutta. (Oikeusministeriö 2009.) Tuomioistuimen päätösneuvotteluissa tuomarin tulee lainoppineen puheenjohtajan ominaisuudessa selostaa lautamiehille asian pääkäsittelyssä esiinnousseet kysymykset ja niihin sovellettavat säännökset sekä lausua tämän jälkeen oma kantansa asiasta. Siinä tapauksessa, että päätöksestä neuvotteleva kokoonpano ei saavuta asiassa yksimielisyyttä, menee asia äänestykseen, jossa lautamiehet käyttävät tuomarin tavoin yksilöllistä äänioikeuttaan. (Jokela 2008: 643–645.)

Syyttäjä edustaa tuomioistuimesta ja poliisista riippumatonta valtiollista syyttäjälaitosta. Syyttäjän tehtävänä on taata rikosoikeudellisen vastuun toteuttaminen yhteiskunnan puolesta sekä turvata toiminnallaan yleisen edun ja asianosaisten oikeusturvan toteutuminen. Rikosoikeudenkäynnissä syyttäjä ajaa nostamaansa syytettä sekä niitä asianomistajan vaatimuksia, jotka hän on ottanut ajakseen. Oikeudenkäynnissä syyttäjä toimii aktiivisessa roolissa käsiteltävän asian selvittämiseksi. (Jokela 2008: 51–67.)

Yllä mainittujen tahojen ohella rikosoikeudenkäyntiin voidaan kutsua **todistajan** ominaisuudessa käsiteltävästä asiasta tietäviä henkilöitä, joita kuulustellaan asian selvittämiseksi. Todistaja kutsutaan istuntosaliin vain hänen kuulemisensa ajaksi. Kuulemista edeltää joko vala tai vakuutus, mikä velvoittaa todistajaa pysyttelemään totuudessa. (Oikeusministeriö 2005.)

Puolueettoman oikeudenkäynnin turvaamiseksi on laein ja asetuksin erikseen säädetty eri osapuolia koskevista esteellisyysperiaatteista, jotka ulottavat jälkensä todistajien ohella niin tuomareihin, lautamiehiin, syyttäjään kuin asianosaisten avustajiin (ks. esim. Jokela 2008: 61–65 ja 102–104). Kyseiset esteellisyysperiaatteet ulottavat vaikutuksensa myös oikeudenkäynneissä työskenteleviin tulkkeihin.

3.2.2 Keskeiset periaatteet

Lähtökohtaisesti rikosasia käsitellään siinä käräjäoikeudessa, jonka toimialueella rikos on tapahtunut (Havansi 2000: 132). Pääkäsittelyn keskeisiä perusperiaatteita ovat **suullisuus**, **välittömyys** ja **keskitys**. Kyseiset periaatteet tukevat ja täydentävät toisiaan, ja niiden tarkoituksena on turvata tuomioistuimelle luotettavat keinot asian perusteelliseen käsittelemiseen (Jokela 2008: 10).

Suullisuusperiaatteella tarkoitetaan käytännössä sitä, että rikosasiaan liittyvien asiakirjojen ääneen lukeminen on pitkälti kiellettyä. Oikeudenkäyntiaineisto tulee esittää pääosin suullisessa muodossa. Poikkeuksen lukemiskiellolle muodostavat muun muassa syyttäjän ja asianomistajan esittämät vaatimukset, suorat viittaukset oikeuskäytäntöön ja -kirjallisuuteen sekä sellaiset teknisiä ja numerotietoja sisältävät asiakirjat, joiden ymmärtäminen suullisen esityksen perusteella on vaikeaselkoista. Asianosaisilla on kuitenkin oikeus käyttää kirjallisia muistiinpanoja muistinsa tukena. Tämän ohella oikeudenkäynnin aikana esiin tuotavat kirjalliset todisteet tulee selostaa suullisesti. (Jokela 2008: 360–364.) Lukemiskiellolle muodostaa poikkeuksen niin ikään tilanne, jossa oikeudenkäynnissä todistelutarkoituksessa kuultavan henkilön lausuma poikkeaa siitä, mitä hän on aiemmin kertonut esimerkiksi esitutkintakuulustelussa. Tällaisessa tilanteessa esitutkintapöytäkirjan lukeminen on perusteltua asianmukaisen oikeudenkäynnin turvaamiseksi. (mts. 475.)

Suullisuusperiaatteen voi katsoa asettavan vaatimuksensa niin asianosaisten kuin tuomarin suulliselle ilmaisutaidolle. Asianosaisten tulee kyetä esittämään asiansa suullisesti oikeudenkäynnin eri vaiheissa, ja puheenjohtajan ominaisuudessa toimivan tuomarin on johdettava oikeudenkäyntiä siten, että asianosaiset esittävät suullisesti tarpeellisina pitämänsä seikat käsiteltävänä olevasta asiasta. (Jokela 2005: 146.)

Keskitysperiaate edellyttää rikosasian käsittelemistä tuomioistuimessa yhtäjaksoisesti pidemmittä keskeytyksittä. **Välittömyydellä** puolestaan tarkoitetaan sitä, että oikeudenkäyntiaineisto tulee esittää kokonaisuudessaan asian ratkaisevalle tuomioistuimen kokoonpanolle, jonka on pysyttävä muuttumattomana koko pääkäsittelyn ajan.⁵ Tämän ohella välittömyysperiaatteeseen lukeutuu vaatimus siitä, että tuomiosta päätettäessä voidaan huomioida ainoastaan pääkäsittelyssä esiin tuotu oikeudenkäyntiaineisto. (Jokela 2008: 360–374; Havansi 2000: 141–142.)

Oikeuden toimintaa säätelee lisäksi muun muassa **julkisuusperiaate**, jonka nojalla oikeudenkäynnit ovat pääsääntöisesti julkisia suullisen käsittelyn osalta. Näin ollen yleisöllä on oikeus seurata oikeudenkäyntiä. Erityistapauksissa oikeudenkäynti voidaan kuitenkin järjestää myös suljetuin ovin. (Jokela 2008: 385–391.) Tämän ohella on syytä nostaa esiin

⁵ Lautamieskokoonpanon osalta on laissa säädetty, että yhden kolmesta lautamiehestä sairastuminen tai estyminen ei estä saattamasta rikosasian oikeuskäsittelyä loppuun edellyttäen, että lautamiehiä on jäljellä vähintään kaksi. (ks. esim. Havansi 2000: 141; Jokela 2008: 364)

yhdenvertaisuusperiaate, joka edellyttää, että kaikkia asianosaisia kohdellaan tasavertaisesti niin oikeudenkäynnissä kuin kaikissa sitä edeltävissä rikosprosessin vaiheissa. Asianosaisille tulee antaa samanlaiset mahdollisuudet asiansa ajamiseen, ja oikeudenkäynti tulee järjestää tasapuolisella tavalla molempien osapuolten näkökulmasta katsottuna. (Virolainen & Pölönen 2003: 268.) Keskeistä ei siis ole ainoastaan juridisesti oikean ratkaisun löytäminen, vaan oikeudenkäynnin tulee laillisuuden lisäksi täyttää myös oikeudenmukaisuuden kriteerit. (mts. 11–12.)

3.2.3 Kulku vaiheittain

Rikosasian pääkäsittelyn kulusta määrätään laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL 11.7.1997/689) seuraavasti:

Pääkäsittelyssä on seuraavassa järjestyksessä:

1. syyttäjän ja asianomistajan esitettävä vaatimuksensa ja lyhyesti niiden perusteet;
2. vastaajan ilmoitettava lyhyesti kantansa esitettyihin vaatimuksiin;
3. syyttäjän ja asianomistajan tarkemmin perusteltava kantansa;
4. vastaajalle varattava tilaisuus lausua vastapuolen perustelujen johdosta
5. kuultava asianomistajaa ja vastaajaa todistelutarkoituksessa sekä otettava vastaan muu todistelu; sekä
6. asianosaisten esitettävä loppulausuntonsa ja siinä tarvittaessa käsityksensä vastaajan syyllisyydestä ja rikoksen seuraamuksesta.

(ROL 6:7.)

Yllä esitetyn pohjalta on rikosasian pääkäsittely jaettavissa seuraaviin neljään osaan (ks. esim. Jokela 2008: 345; Havansi 2000: 145):

1. alkukeskustelu (kohdat 1–2 yllä)
2. asiaesittely (kohdat 3–4 yllä)
3. todistelun vastaanotto (kohta 5 yllä)
4. loppukeskustelu (kohta 6 yllä)

Alkukeskustelun aikana syyttäjä esittää haastehakemuksessa esittämänsä vaatimukset perusteineen sekä ne asianomistajan vaatimukset, jotka hän on ottanut ajaakseen. Tämän lisäksi asianomistaja esittää mahdolliset omat vaatimuksensa perusteluineen, minkä jälkeen vastaajan tulee ilmoittaa kantansa häntä kohtaan esitettyihin vaateisiin. (Jokela 2008: 346–347.) **Asiaesittelyn** kuluessa syyttäjän ja asianomistajan on perusteltava kantansa tarkemmin, toisin sanoen esitettävä suullisesti ne seikat, jotka halutaan saattaa oikeuden tietoon.

Asiaesittelyn merkitys korostuu ennen kaikkea siitä syystä, että rikosasiaa ratkaistaessa voidaan välittömyysperiaatteesta johtuen huomioida vain pääkäsittelyssä esitettävä oikeudenkäyntiaineisto. (Jokela 2008: 347–350.) Asiaesittelyssä syyttäjän tulee esittää teonkuvaus eli yksilöidä niin tapahtumien kulku kuin myös teko, josta vastaajaa syytetään (Havansi 2000: 146). Vastaajalla on tilaisuus lausua kantansa syyttäjän ja asianomistajan näkemyksiin. Tämän jälkeen oikeudenkäynti etenee **todistelun vastaanottoon**, jonka aikana kuullaan ensin asianosaisia todistelutarkoituksessa ja sitten mahdollisten todistajien ja asiantuntijoiden kertomuksia. (Jokela 2008: 347–358.)

Rikosoikeudenkäynnin aikana tapahtuva asianosaisten, todistajien ja asiantuntijoiden kuuleminen lukeutuu yhdeksi todistuskeinoista. Muita todistuskeinoja rikosasiassa ovat kirjallisten todisteiden esittäminen sekä katselmus. (Havansi 2000: 149.) Suullisesti esitettävää todistelua ei pääsääntöisesti kirjoiteta sanatarkasti pöytäkirjaan vaan se äänitetään (Jokela 2004: 278).

Todistajien kuulustelu tapahtuu valan tai vakuutuksen pohjalta, asianomistajaa voidaan puolestaan kuulla totuusvakuutuksen pohjalta selvitetäessä hänen rikoksen seurauksena kärsimäänsä vahinkoa. Muilta osin asianosaisia kuullaan todistelutarkoituksessa ilman valaa tai vakuutusta. (Havansi 2000: 149.) Asianosaisten vapaa kuulustelu todistelutarkoituksessa on erityisen tärkeä todistuskeino, sillä heidän voi olettaa olevan parhaiten perillä tapahtumien kulusta. Asianosaiset voivat myös olla ainoita saatavilla olevia tietolähteitä. Toisaalta asianosaisten luotettavuus tietolähteinä on kyseenalaistettavissa, sillä heillä on omat intressinsä selvitetävässä asiassa. Tämän ohella huomionarvoinen seikka on se, ettei vastaajalla ole totuusvelvoitetta mahdollisissa lausumissaan. (Jokela 2008: 542.)

Oikeudenkäynnissä tapahtuva kuuleminen on jaettavissa **pää-** ja **vastakuulusteluun**. Näitä vaiheita voi seurata tarvittaessa myös **uudelleenkuulustelu**, jonka aikana on mahdollista täsmentää esitettyä todistelua (Jokela 2008: 525–526.) Asianosaisten **pääkuulustelun** aloittaa useimmiten joko tuomari tai syyttäjä (mts. 352–358). Todistajien pääkuulustelun aloittaa puolestaan pääsääntöisesti todistajan nimennyt osapuoli. Pääkuulustelua seuraa **vastakuulustelu**, jonka suorittaa todistajan nimenneen asianosaisen vastapuoli (mts. 525–530.)

Pääkuulustelussa johdattelevat kysymykset ovat kiellettyjä. Pääkuulustelun tavoitteena on muodostaa ”mahdollisimman selkeä ja ymmärrettävä kokonaiskuva” käsiteltävästä asiasta.

Kuulustelun tulee alkaa kuultavan henkilön **vapaalla kertomuksella**. Kyseinen kuulusteluvaihe on tutkimusten mukaan erityisen tärkeä, sillä vapaassa kerronnassa kuultavan henkilön on todettu tuovan esiin seikkoja, jotka hän kokee omakohtaisesti merkityksellisimmiksi. Pääkuulustelussa vapaata kerrontaa on mahdollista täydentää tarkentavien kysymysten avulla. Tämän ohella pääkuulustelun suorittavan henkilön voi olla aiheellista myös ennakoida vastakuulustelua nostamalla esiin seikkoja, joihin vastakuulustelun suorittava taho mahdollisesti tarttuu. (Pölonen 2004: 221–223.) Vastakuulustelun tavoitteena on pyrkiä esittämään vastapuolen suorittaman pääkuulustelun aikana esiinnousseet seikat tavalla tai toisella kyseenalaisiksi. Vastakuulustelussa kuulustelija voi keskittyä kokonaiskuvan sijasta yksityiskohtiin. Todistajien vastakuulustelua suorittaessaan kuulustelijan on tärkeää pitää ohjat omissa käsissään. Tätä pyrkimystä edesauttaa ”rajattujen ja johdattelevien kysymysten käyttö”, mikä pääkuulustelusta poiketen on sallittua vastakuulustelussa. (Pölonen 2004: 223–224.)

Rikosoikeudenkäynnissä kuulemisvaihetta seuraa suullinen **loppukeskustelu**, jonka avaa syyttäjä. Tämän jälkeen puheenvuoro on asianosaisilla, joista vastaaja ilmaisee kantansa asianomistajan jälkeen. Loppulausunnon suorittaminen sopii vastaajaa paremmin tämän avustajalle, sillä lausunnossa tulee tuoda esiin sekä asiakysymyksiä että ratkaisun kannalta keskeisiä oikeuskysymyksiä. Vastaajalla on kuitenkin puolustajansa ohella oikeus esittää näkemyksiään myös henkilökohtaisesti. Koska loppukeskustelu toimii tuomioistuimen päätöksenteon pohjana, tulee sekä syyttäjän että asianosaisten avustajien muotoilla puheenvuoronsa siten, että sisältö on ymmärrettävissä myös maallikkotuomareina toimivien lautamiesten näkökulmasta, sillä he osallistuvat tuomarin ohella päätöksentekoon. (Jokela 2008: 358–360.)

Rikosasian käsittely käräjäoikeudessa päättyy **tuomion julistamiseen**. Tätä vaihetta edeltää tuomioistuimen päätösneuvottelu, joka pidetään joko välittömästi pääkäsittelyn päättyttyä tai seuraavana arkipäivänä. Vaativien rikosasioiden tuomio voidaan suullisen julistamisen sijaan antaa kirjallisesti kansliatuomiona. (Jokela 2008: 634–636.)

3.3 Oikeussali viestintäkenttänä

Oikeussali muodostaa omalaatuisen viestintäkentän. Lähtökohtaisesti oikeussalissa tapahtuvaa viestintää luonnehtii asianosaisten välille syntynyt ristiriita, joka pyritään

selvittämään ja ratkaisemaan oikeudenkäynnin myötä. Viestivien osapuolten pyrkimyksenä on saada näkemyksensä oikeutetuiksi ja pyrkiä vaikuttamaan riippumattoman tuomioistuimen oikeudenkäynnin perusteella tekemään ratkaisuun. (Välikoski 2000: 7.)

Oikeussaliviestintä on luonteeltaan dialogista, joskin siihen sisältyy hetkittäin myös monologisia piirteitä (vrt. esim. asianosaisten lausunnot loppukeskustelussa). Oikeussaliviestinnälle leimallinen piirre on viestinnän nivoutuminen tiukasti ennalta määrätyn aihepiiriin ympärille (Krasovskaja 2006: 94). Tämän ohella viestintään vaikuttavat konventionaaliset periaatteet ja osapuolten edustamat roolit, jotka muodostavat hierarkkisen asetelman viestintäosapuolten välille (mts. 104).

Koska tuomioistuimen tekemä ratkaisu perustuu suullisesti oikeudenkäynnin aikana esitettyyn aineistoon, voidaan sisällön ohella merkityksellisenä pitää myös viestin ilmimuotoa. Välikoski (2004) korostaa viestintätavan vaikutusta ennen kaikkea oikeussalissa vallitsevaan ilmapiiriin. Tämän ohella oikeudenkäynnin kuluessa käytävän dialogin aikana vaikutelmia tehdään sanotun ohella myös siitä, mistä mahdollisesti vaietaan. (mts. 9.)

Seuraavissa alaluvuissa keskitytään tarkastelemaan oikeudenkäyntiin osallistuvien tahojen muodostamaa hierarkkista asetelmaa sekä kuulemisvaiheessa aktualisoituvia viestinnän аспекteja. Tutkielman aiheen perusteella tarkastelu rajoittuu aktiivisiin viestintäosapuoliin eli tuomariin, syyttäjään sekä asianosaisiin ja heidän avustajiinsa. Vastaavasti myös viestinnän erityispiirteiden tarkastelu keskittyy kuulemisvaiheeseen.

3.3.1 Institutionaalisuus ja hierarkia

Tuomioistuimen toimintaa ja käytäntöjä säätelevät konventionaaliset normit, joita viestintäosapuolet ovat velvollisia noudattamaan rangaistuksen (esim. varoitus, salista poistaminen tai sakko) uhalla. Puheenvuorojen jakautuminen osapuolten välillä on tiukasti säädeltyä, ja kullakin heistä on määrätty paikkansa viestijöiden muodostamassa hierarkiassa. (Krasovskaja 2006: 94, 104.) Oikeussalin hierarkia on muodoltaan asymmetrinen johtuen sekä viestijöiden välisestä asiantuntija–maallikko-asetelmasta että heidän kyseisessä asetelmassa edustamista rooleistaan (Välikoski 2004: 8).

Asiantuntijoina toimivat lainoppineet henkilöt, käytännössä tuomari, syyttäjä sekä asianosaisten avustajat. Asianosaisista asiantuntijat erottaa heidän lainopillinen

kompetenssinsa, minkä avulla he ovat kykeneviä arvioimaan oikeussalissa käytävää viestintää lainsäädännöllisestä näkökulmasta. Lähtökohtaisesti maallikoilla ei ole vastaavaa mahdollisuutta. Tähän perustuu myös asianosaisten lailla turvattu oikeus lainoppineen avustajan käyttöön. Tuomari ja syyttäjä edustavat tuomioistuimessa institutionaalisia rooleja; he eivät ole oikeussalissa yksityishenkilöinä vaan työtehtäviään suorittavina virkamiehinä. Niin ikään asianosaisten avustajille oikeussali on osa heidän työympäristöään.

Tuomarilla on keskeinen rooli oikeussaliviestinnässä, sillä virka-asemansa perusteella hän säätelee viestinnän kulkua. Käytännössä tuomari määrittelee oikeussalin puhekulttuurin huolehtien samanaikaisesti siitä, että oikeudenkäynti etenee lain edellyttämällä tavalla. (Välikoski 2000: 7.) Tuomaria voidaankin pitää oikeudenkäynnin puheenjohtajan ominaisuudessa tuomioistuimen henkilöitymänä, minkä vuoksi hänen toiminnassaan korostuu ennen kaikkea puolueeton ja yhdenvertaisuusperiaatteen mukainen suhtautuminen kaikkia viestintäosapuolia kohtaan. Asianosaisilla ja heidän avustajillaan on oikeus arvostella tuomioistuimen toimintaa, joskaan heillä ei ole oikeutta mennä henkilökohtaisuuksiin. Luonnollisesti tuomarin tulee itsekkin huolehtia oman kielenkäyttönsä asiallisuudesta. (Virolainen & Pölönen 2003: 22–26.)

Syyttäjän tehtävänä on ajaa nostamaansa syytettä ja pyrkiä osoittamaan se toteen. Asianomistaja mahdollisen avustajansa tukemana on näin ollen lähellä syyttäjää, sillä hänenkin intresseihinsä lukeutuu vastaajan saattaminen vastuuseen teosta, josta tätä syytetään. Syyttäjän ja asianomistajan vastapuoleksi muodostuu vastaaja ja hänen avustajansa, jonka tavoitteena on osoittaa vastaajaan kohdistuva syyte perusteettomaksi. (Virolainen & Pölönen 2003: 22.)

3.3.2 Viestinnän erityispiirteitä kuulemisvaiheessa

Kuulemisvaiheessa käydään läpi niin asianosaisten kuin osapuolten mahdollisesti nimeämien todistajien esittämiä näkemyksiä käsiteltävästä rikosasiasta. Kuulustelijoina keskeisessä roolissa ovat niin syyttäjä kuin asianosaisten avustajat. Tämän ohella myös tuomari voi käyttää tuomioistuimen kyselyoikeutta, joskin hänen tulee mahdollisia kysymyksiä esittäessään huolehtia siitä, että hänen puolueettomuutensa ei vaarannu (Virolainen & Pölönen 2003: 22). Osapuolten edun mukaista on pyrkiä esittämään mahdollisimman vakuuttavaa todistelua asian ratkaisevalle tuomioistuimelle (Pölönen 2004: 221).

Kuulemisvaiheessa kuulustelevat henkilöt voivat osaltaan vaikuttaa vakuuttavan todistelun aikaansaamiseen. Niin syyttäjältä kuin avustajilta tämä edellyttää valmistautumisen ohella myös turvautumista ”kuulustelutaktiikoihin”. Syyttäjän kannalta pääkuulustelussa tärkeä pyrkimys on etsiä vahvistusta niille esitutkinnassa ilmi tulleille seikoille, jotka ovat johtaneet syytteen nostamiseen. Vastakuulustelussa puolestaan vastaajan avustajan keskeisenä motiivina on keskittyä nostamaan esiin seikkoja, jotka heikentävät syyttäjän esittämän väitteen näyttöarvoa ja vahvistavat puolustuksen omaa näkemystä kiistanalaisesta asiasta. (Pölönen 2004: 222–223.)

O’Barr (1982) on kerännyt asianajajille suunnattuja oppaita tarkastelemalla listan neuvoista, joihin asianajajat voivat turvautua kuulemisvaiheessa. Asianajajia kehoitetaan suhtautumaan läheisesti omiin todistajiinsa (vrt. esim. puhuttelu nimellä) ja vastaavasti etäännyttämään itsensä vastapuolen todistajista. Tämän ohella asianajajia neuvotaan varioimaan viestintätapaansa sekä kysymystenasettelua kuulusteltavien henkilöiden mukaan. Oppaissa painotetaan lisäksi muun muassa eri kysymystyyppien variaation merkitystä pyrittäessä saamaan esiin päämiehen kannalta edullisia seikkoja. (mts. 33–38.) Suomenkielisen oikeusviestinnän näkökulmasta mahdollisena strategiana läheisyyden tai etäisyyden luomiseksi voidaan nähdä kuultavan henkilön puhuttelu esimerkiksi sinutellen tai teititellen. O’Barrin listauksessa tästä ei ole mainintaa, mikä johtunee ennen kaikkea siitä, ettei englannin kielessä vastaavaa eroa tehdä.

Kuvatessaan kuultavien henkilöiden kielenkäyttöä tekee O’Barr (1982) eron narratiivisen ja fragmentaarisen todistelutyylin (*narrative/fragmented testimony style*) välille. Todistelutyylin muovautumiseen vaikuttaa osittain kuultavan henkilön kielenkäyttötapa, joskin sitäkin tärkeämpi vaikutus on kuulustelijan hyödyntämällä kuulustelutavalla. Narratiivista tyyliä ilmentävät vastaukset ovat pitkiä sekä sisällöllisesti kattavia ja yksityiskohtaisia. Fragmentaariset vastaukset ovat puolestaan lyhyitä ja ytimekkäitä, minkä vuoksi fragmentaarinen todistelutyyli edellyttää kuulustelijalta jatkuvaa tarkentavien kysymysten esittämistä tiedon saamiseksi. Narratiivisen todistelutyylin on todettu synnyttävän kuultavasta henkilöstä myönteisemmän mielikuvan, minkä vuoksi myös asianajajia kehoitetaan kannustamaan omia todistajiaan narratiivisiin vastauksiin (vrt. pää- ja vastakuulustelun tavoitteet luvussa 3.2.3). (mts. 76–77.)

3.4 Tulkkaus oikeudenkäynnissä

Oikeudessa työskentelevän tulkin ammatilliseen kompetenssiin liittyy olennaisesti kieli- ja tulkkaustaidon ohella oikeudenkäynnin kulun, peruseriaatteiden ja oikeussaliviestinnän erityispiirteiden tuntemus. Oikeudenkäynnissä esitetyissä puheenvuoroissa olennaista ei ole pelkästään sanoman sisältö vaan yhtä merkittävässä asemassa on sanoman ilmimuoto, sanomisen tapa (ks. esim. González ym. 1991: 16). Näin ollen oikeustulkkauksen näkökulmasta ihanteellisena pidettävässä tulkkeessa välittyvät kaikki lähdekielisen viestin merkityselementit mukaan lukien niin puhujan käyttämät tyyliin ja rekisteriin liittyvät vivahteet kuin myös esimerkiksi tauot, epäröinnit ja korjaukset (González ym. 1991: 16; Mikkelsen 2000: 49–50; Hale 2004: 9).

Tulkkausprosessin monimutkaisesta ominaisuudesta (vrt. luku 2.1) johtuen voidaan todeta, että yllä kuvattuun näkemykseen ihanteellisesta tulkkeesta on syytä suhtautua varauksellisesti. Jo kielten välillä vallitsevat erot aiheuttavat sen, ettei lähdekielen kaikkia ominaisuuksia ole mahdollista välittää tulkkeeseen yksiselitteisellä tavalla (vrt. esim. murteet ja slangit). Tämän ohella voidaan kyseenalaistaa myös lähdetekstissä esiintyvien taukojen ja epäröintiä systemaattinen sisällyttäminen tulkkeeseen, sillä tulkki on kuitenkin vain inhimillinen toimija, mistä johtuu, että epäröintiä ja taukoja voi esiintyä tulkkeessa hetkittäin myös tulkista johtuvista syistä. Vaikeasta tehtävästään huolimatta tulkin on syytä tiedostaa roolinsa oikeussaliviestinnässä ja pyrkiä välittämään parhaan kykynsä mukaan puheenvuoroissa esiintyvät merkityselementit kielestä toiseen.

3.4.1 Tulkkaustekniikat ja tulkkauksen funktio

Tulkattavissa oikeudenkäynneissä hyödynnetään Suomessa tavanomaisimmin niin konsekutiivista tulkkaustekniikkaa kuin kuiskaustulkausta (OTSH 2008: 10).⁶ Lähtökohtaisesti tulkin tulisi sopia oikeudenkäynnin puheenjohtajan kanssa tulkkausten järjestämisestä ja käytettävästä tekniikasta (SKTL 2001: 2). Tämän ohella joko

⁶ Tietävästi Suomen oikeussaleissa ei ole toistaiseksi käytössä erillisiä tulkkauskoppeja simultaanitulkausta varten, mikä rajoittaa osaltaan tulkkausjärjestelyjä.

puheenjohtajan tai tulkin itse tulisi informoida oikeudenkäynnin alussa viestiviä osapuolia tulkkausjärjestelyistä sujuvan viestinnän takaamiseksi (ks. esim. Isolahti 2008: 4).

Rikosoikeudenkäynnin aikana viestijöiden esittämien puheenvuorojen viestinnälliset funktiot vaihtelevat tilanteesta ja vaiheesta toiseen. Näin ollen oikeudenkäynnin kuluessa muuttuu myös tulkkauksen funktio. Oikeudenkäynnin aikana esitettävillä monologeilla (esim. syytekirjelmän luku) on informatiivinen funktio, kun taas kuulemisvaiheessa käytävä dialogi on viestinnälliseltä funktioltaan kommunikatiivinen siihen osallistuvien tahojen näkökulmasta. Oikeudenkäynnin kielellä käytävän dialogin funktio ei kuitenkaan kaikissa tilanteissa ole yhteneväinen tulkkauksen funktion kanssa. Esimerkkinä tällaisesta tapauksesta voidaan mainita oikeudenkäynti, jossa vieraskielinen henkilö on asianosaisen roolissa. Tällöin muun muassa alkukeskustelun aikana tuomarin ja asianosaisen avustajan käymän keskustelun tulkkaus on funktioltaan informatiivista, kun taas lähdekielinen viestintä edustaa kommunikatiivista funktiota. (Isolahti 2008: 3–6.)

Sujuvan ja joutuisan oikeudenkäynnin kannalta tulkin on suotavaa käyttää niin simultaanista kuin konsekutiivista tekniikkaa. Tulkin tulee kuitenkin tiedostaa omat rajansa ja tarvittaessa siirtyä kuiskaustulkkauksesta konsekutiivitulkkaukseen kyetäkseen takaamaan tulkkaus-suorituksensa tarkkuuden (Isolahti 2008: 7).

3.4.2 Kuulemisvaiheen tulkkaus

Puheen ja siten myös tulkkeen ilmimuodon voi katsoa korostuvan erityisesti rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa, sillä kyseisessä vaiheessa huomionarvoisia seikkoja ovat niin kuulustelijan esittämän kysymyksen muotoilu kuin todistajan tai asianosaisen ominaisuudessa kuultavan henkilön vastaus esitettyyn kysymykseen (vrt. luvut 3.2.3 ja 3.3.2). Jos esimerkiksi todistelutarkoituksessa kuultava henkilö epäröi lausumissaan ja korjaa puhettaan kesken kaiken, voi kyseisillä seikoilla olla painoarvoa arvioitaessa hänen esittämänsä lausuman vakuuttavuutta ja todenmukaisuutta. Näin ollen on perusteltua edellyttää, että myös tulkki välittää tulkkeessaan kyseiset merkityselementit tulkkauksen varassa oleville osapuolille.

Kuulemisvaihe on luonteeltaan kommunikatiivinen ja perustuu kuulustelijan kuultavan henkilön kanssa käymään kysymys–vastaus-dialogiin. Tulkin tulee pyrkiä niin sisällöllisesti

kuin sävyllisesti mahdollisimman tarkkaan tulkkaukseen sekä esitettyjen kysymysten että niihin annettujen vastausten osalta. Esimerkiksi Susan Berk-Seligson (2002) on tutkimuksessaan osoittanut, että tulkin tulkkeeseensa lisäämät kohteliaisuusmuodot (vrt. esim. *Yes. vs. Yes, sir.*) todistajan vastauksia tulkatessaan ovat omiaan lisäämään todistajalausunnon vakuuttavuutta ja parantamaan todistajasta muodostuvaa mielikuvaa. Näin ollen tulkin onkin tärkeää kiinnittää erityistä huomiota sanomisen tapaan eikä esimerkiksi pyrkiä pehmentämään kuulustelijan tai kuultavan henkilön puheenvuoroissa mahdollisesti esiintyviä, lähdekielelläkin epäkohteliaiksi lukeutuvia ilmauksia (Edwards 1995: 99).

Tulkatessa kuulemisvaiheessa ongelmalliseksi seikaksi muodostuu puhujan ja kuulijan välisessä vuorottelussa tapahtuva muutos, mikä ulottaa jälkensä ennen kaikkea puhujan kuulijalta saamaan palautteeseen. Linda Jönsson (1990) on tutkinut kuulustelijan antamassa palautteessa (*återkoppling*) tapahtuvia muutoksia yksikielisen ja tulkatun⁷ kuulemisvaiheen välillä. Kuulustelijan antama palaute voi ilmetä niin verbaalin (vrt. esim. *mm, joo, aivan*) kuin nonverbaalin viestinnän muodossa (*mm. ilmeet ja eleet*). Yksikielisessä kuulustelussa kuultava henkilö voi havainnoida vastauksensa kuulustelijassa herättämiä reaktioita ja tarvittaessa reagoida niihin puheenvuoronsa aikana, kun taas vieraskieliseltä henkilöltä vastaava mahdollisuus puuttuu. Jos vieraskielinen henkilö on puhuessaan katsekontaktissa tulkkiin, on tulkin kiinnitettävä huomiota siihen, ettei hän tietoisesti tai tiedostamattaan reagoi kuultavan henkilön puheeseen liian aktiivisella tavalla tulkitessaan sitä tulkkausprosessia varten. Psykologisesti vieraskielinen henkilö voi nimittäin tulkita tulkilta saamansa palautteen vastaavalla tavalla kuin yksikielisessä viestinnässä keskustelukumppanilta saatavan palautteen. Ongelmaksi kyseisessä asetelmassa muodostuu kuitenkin se, että tulkki ei ole se henkilö, joka arvioi puhujan antamia lausuntoja juridisesta näkökulmasta. (mts. 71–73, 83–84.)

⁷ Jönssonin tutkimus perustuu konsekutiivisesti tulkatun kuulemisvaiheen analyysiin. Voitaneen kuitenkin olettaa, ettei reaaliaikaista palautetta voida taata yksikielisen viestinnän kaltaisella tavalla myöskään simultaanitulkkauksen yhteydessä puheen ja tulkkeen välisestä viiveestä johtuen.

4 PUHUTTELU, KOHTELIAISUUS JA KASVOT

Береги платье снову, а честь смолоду. –
Varjele pukuasi uudesta ja kunniaasi nuoresta.
venäläinen sananlasku (suomennos kirjoittajan)

Kuten luvussa 3.3 todettiin, poikkeaa oikeussali asetelmaltaan useista arkielämän viestintäympäristöistä. Viestijöiden keskinäisen hierarkian ja oikeudenkäynnin institutionaalisen asetelman voi olettaa ulottavan jälkensä niin ikään läsnä olevien osapuolten kielenkäyttöön ja viestintätapaan.

Tässä luvussa perehdytään aluksi kohteliaisuuteen puhujan ja puhuteltavan välisessä suhteessa. Tämän jälkeen keskitytään tarkastelemaan puhuttelua kohteliaisuutta ilmentävänä sekä kulttuuri- ja tilannesidonnaisena ilmiönä. Lopuksi puhuttelua havainnoidaan tulkkausviestinnän näkökulmasta. Luvussa suoritettava tarkastelu painottuu puhutteluun muodollisiksi lukeutuvissa viestintätilanteissa, jollaiseksi muun muassa oikeudenkäynti lukeutuu.

4.1 Kohteliaisuus ja kasvot

Yksilöiden välillä vallitsevat sosiaaliset suhteet määrittävät pitkälti sen, millaista käyttäytymistä he odottavat toisiltaan ja miten he itse viestivät suhtautumistaan ympäristönsä ihmisiin. Larjavaara (2008) mainitsee keskeisiksi muuttujiksi puhujien välisissä suhteissa statuksen, roolin ja tuttuuden asteen. Statuksen vaikutus on länsimaissa vähentynyt statuserojen tasaannuttua. Selviää yksilöt toisistaan erottavia statustunnuksia (esim. pukeutuminen, käytöstavat ja ulospäin näkyvä varakkuus) ei enää ole aiemmassa määrin. Toisaalta työyhteisöissä status on säilynyt funktionaalisenä piirteenä, joskaan sitä ei varsinaisesti korosteta eikä välttämättä ilmaista myöskään puhuttelun tasolla. (mts. 466.) Tätä vastoin viestintäosapuolten rooli ja tuttuuden aste vaikuttavat edelleen puhujan ja puhuteltavan väliseen kanssakäymiseen. Näihin tekijöihin palataan tarkemmin luvussa 4.2.

Larjavaara (2008) määrittelee kohteliaisuuden ”toiminnaksi, joka pohjautuu siihen, miten vuorovaikutuksen toinen osapuoli odottaa itseään kohdeltavan.” Kohteliaisuus on pääosin opittua käyttäytymistä, jonka lähtökohtana on vastapuolen odotukset ja motiivina niiden tyydyttäminen. Kielellisessä kohteliaisuudessa kyse on ennen kaikkea puhujan ja kuulijan

välisen suhteen luomisesta, ylläpitämisestä ja säätelemisestä. **Minimikohteliaisuutena** pidetään vastapuolen noteeraamista, esimerkiksi katsekontaktin luomista sekä vastapuolen kuuntelemista. Toisaalta viestinnässä esiintyy myös tilanteita, jolloin puhuja haluaa tietoisesti ylittää kyseiset minimikohteliaisuuden vaatimukset, tai vaihtoehtoisesti alittaa ne tietoisesti harjoitetulla epäkohteliaisuudella. (mts. 469.)

Kielellisestä kohteliaisuudesta puhuttaessa voidaan viitata **kasvojen** käsitteeseen.⁸ Brownin ja Levinsonin (1978) mukaan ihmisen sosiaalisuus rakentuu kaksista kasvoista: **negatiivisista** (*negative face*) ja **positiivisista** (*positive face*). He jakavat vastaavasti kohteliaisuuden **positiiviseen** ja **negatiiviseen kohteliaisuuteen**. Keskeistä kasvojen käsitteessä on se, että ne voivat joutua uhatuiksi määräytyissä tilanteissa. Toisin sanoen kohteliaisuutta noudattavat viestintäosapuolet pyrkivät huomioimaan ja kunnioittamaan toistensa kasvoja, ja välttämään konfliktitilanteita, joissa uhkana piilee kasvojen menettäminen. (mts. 64–75.)

Negatiivisilla kasvoilla tarkoitetaan ihmisten halua yksityisyyteen ja toimintavapauteen. Positiivisilla kasvoilla puolestaan viitataan ihmisten haluun tulla toistensa hyväksymäksi. (Brown & Levinson 1978: 66.) Negatiivisille kasvoille uhan muodostaa liiallinen lähelle tuleminen, henkilökohtaisuus ja liikkumavapauden rajoittaminen pyytämällä, kehottamisella tai kysymyksen esittämisellä. Persoonattomuus ja etäisyys toisin sanoen lukeutuvat keinoiksi suojella negatiivisia kasvoja. Tämä perustuu kasvojen kunnioittamiseen, joka ilmenee puhujan pitämänä emotionaalisenä ja sosiaalisena välimatkana kuulijaan. Positiiviset kasvot kaipaavat suojelun sijasta vahvistusta. Käytännössä positiivinen kohteliaisuus ilmenee muun muassa puhujan ystävällisenä asenteena kuulijaa kohtaan sekä hyväksytyyden tunteen vahvistamisena. (Larjavaara 2008: 470.)

Brown ja Levinson (1978) mainitsevat negatiivisen kohteliaisuuden strategioiksi muun muassa epäsuorat käskyt suorien sijasta (vrt. *Voitko sulkea ikkunan?* vs. *Sulje ikkuna!*), omien mielipiteiden pehmentämisen (vrt. *Olen melko varma että...*), kuulijan mielipiteiden huomioimisen henkilökohtaisten näkemysten ohella (vrt. *Tämä pitää korjata, eikä niin?*) sekä retoristen keinojen käytön (*En haluaisi keskeyttää, mutta...*) (ks. mts. 134–194; suomenkieliset esimerkit Leiwon, Luukan ja Nikulan 1992: 49–51 mukaan). Negatiiviseksi

⁸ Kyseinen käsite liittyy teoreettisesta näkökulmasta tiiviisti puheaktiteoriaan sekä Gricen maksiimeihin, joihin ei kuitenkaan syvennytä tämän tutkielman yhteydessä (ks. esim. Leiwo, Luukka & Nikula 1992; Larjavaara 2008).

strategiaksi muodostuu lisäksi yksikön 1. ja 2. persoonan pronominiin (so. *minä* ja *sinä*) sekä muiden suoriksi lukeutuvien henkilöviittausten välttely (ks. esim. Seppänen 2004: 198).

Käsitteet negatiivinen ja positiivinen kohteliaisuus voivat johtaa harhaan näennäisen, sanatasolla ilmenevän vastakohtaisuutensa vuoksi. Kyse ei kuitenkaan ole kielteiseksi ja myönteiseksi lukeutuvasta kohteliaisuudesta vaan molemmat Brownin ja Levinsonin kehittämistä käsitteistä viittaavat osapuolten keskinäiseen huomioonottamiseen ja kunnioitukseen. Larjavaara (2008) nostaakin esiin suomessa vakiintuneet termit **lähi-** ja **etäkohteliaisuus**. Näistä ensiksi mainittu viittaa positiiviseen, jälkimmäinen negatiiviseen kohteliaisuuteen. Lähikohteliaisuuden stereotyyppisenä soveltamiskenttänä voidaan mainita Pohjois-Amerikka, kun taas etäkohteliaisuutta vaalitaan Kaakkois-Aasiassa. (mts. 470.)

Brown ja Levinson (1978) esittivät alun perin kohteliaisuusperiaatteensa sillä olettamuksella, että ne ovat universaaleja. Leiwo ym. (1992) kuitenkin täsmentävät, että eri kulttuureissa esiintyville negatiivisen ja positiivisen kohteliaisuuden piirteille annettava painoarvo on riippuvainen kulttuurista (mts. 54). Jako lähi- tai etäkohteliaisuuteen ei olekaan riittävä kuvaamaan kohteliaisuuden moninaisia tasoja. Esimerkiksi Larjavaara (2008) käyttää termiä **peruskohteliaisuus** kuvaamaan sitä perustavanlaatuisia kunnioittamista, jota jokainen ihminen vaistomaisesti odottaa saavansa osakseen sosiaalisen hyväksynnän ja huomioimisen muodossa. Peruskohteliaisuudesta hän eriyttää lisäksi **status-**, **reviiri-**, **kumppani-** ja **pitämiskohteliaisuuden**, joiden vivahteita esiintyy jo peruskohteliaisuudessa, mutta jotka voivat kehittyä etä- tai lähikohteliaisuuden piirteitä sisältäviksi leimallisiksi muodoiksi. Mainituista kohteliaisuuden muodoista kaksi ensimmäistä edustavat etätyyppistä ja kaksi viimeistä lähityyppistä kohteliaisuutta. (mts. 470–471.)

Statuskohteliaisuudella tarkoitetaan puhujan ja puhuteltavan välistä hierarkkista eroa, joka voi perustua esimerkiksi ammatilliseen asemaan (vrt. pormestari, ministeri). Ominaisena piirteenä statuskohteliaisuudessa on osapuolten välinen etäisyys, mistä seuraa, että ylempi ei halua joutua samalle tasolle alemmansa kanssa. Toisaalta välimatka voi osoittautua tarpeelliseksi myös alemman tahon näkökulmasta, sillä ylemmän statuksen haltija saattaa herättää arkuutta tai jopa pelkoa. **Reviirikohteliaisuus** on puolestaan vastapuolen koskemattomuuden ja yksityisyyden kunnioittamista. Yksilön reviiriä loukkaaviksi toimiksi lukeutuvat esimerkiksi aiheeton puhuttelu tai tuijottelu, yksityisasioiden utelu tai liiallinen tuttavallisuus. Larjavaara (2008) pitää reviirikohteliaisuutta tyyppillisimpänä kohteliaisuuden

muotona Suomessa, mikä ilmenee muun muassa pyrkimyksenä kiertää suoraa puhuttelua sekä välttää tunkeutumista henkilön lähipiiriin. (mts. 471–472.)

Kumppanikohteliaisuudessa on kyse solidaarisuuden ilmaisemisesta. Kyse on yleisen veljeyden tai sisaruuden korostamisesta, jossa status usein sivuutetaan. Kumppanikohteliaisuus on lisääntynyt Suomessa viime vuosina, minkä seurauksena tuttavallinen puhuttelua ilman titteleitä ja statuksia on muuttunut hyväksyttävämmäksi. **Pitämiskohteliaisuus** pyrkii viestimään puhekumppanille positiivista tunnetta ja se voi ilmetä yksinkertaisimmillaan kohteliaan hymyn muodossa. Tällä pyritään välttämään se, että puhekumppani tuntisi olevansa vastenmielinen tai ei-toivottu toisen osapuolen silmissä. (Larjavaara 2008: 472.)

Edellä esitellyistä kohteliaisuuden muodoista rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa aktualisoituneen ennen kaikkea niin sanottu peruskohteliaisuus. Tilanteen luonteesta johtuen kuulustelun suorittavan, virkatehtäväänsä (so. tuomari, syyttäjä) tai työtehtäväänsä (so. avustaja) hoitavan henkilön on kiistanalaisen asian selvittämiseksi välttämätöntä esittää kuultavalle henkilölle suoriksi lukeutuvia kysymyksiä, jotka voivat käsiteltävän rikosasiasta riippuen liikkua hyvinkin kiusallisella tasolla kuultavan henkilön näkökulmasta. Näin ollen todistajan ja todistelutarkoituksessa kuultavan asianosaisen negatiiviset kasvot eivät automaattisesti säily koskemattomina. Tätä vastoin oikeudenkäynnin yleiset periaatteet edellyttävät osapuolia käyttäytymään asiallisesti ja kunnioittavasti niin toisiaan kuin oikeuslaitosta kohtaan. Viime kädessä asiaan voi tarvittaessa puuttua oikeudenkäynnin puheenjohtajana toimiva tuomari.

4.2 Puhuttelu ja puhekulttuuri

Puhetilanteen välttämättömät osapuolet jaetaan **puhujaan** ja **kuulijaan**. Heidän roolinsa vaihtuvat keskustelun kuluessa ja voivat olla myös osittain päällekkäisiä. Puhujia on useimmiten yksi, mutta kuulijoita voi tätä vastoin olla useampia. Puhetilanteessa voi olla osallisena myös niin sanottuja **toissijaisia kuulijoita**. Näillä tarkoitetaan henkilöitä, joille puhuja kohdentaa viestistään ainakin osan, joskaan ei kohdistaa heille sanojaan näkyvästi. (Larjavaara 2008: 42–43.) Rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaihe käy esimerkiksi puhetilanteesta, jossa puhujan ja kuulijan lisäksi on läsnä muitakin kuulijoita: kuulustelijan ja kuultavan välinen kysymys–vastaus-dialogi on tarkoitettu kaikkien läsnäolijoiden kuultavaksi

– ja arvioitavaksi –, joskin kyselyoikeutta käyttää kerrallaan vain yksi henkilö, joka puolestaan osoittaa kysymyksensä kuulemisvuorossa olevalle henkilölle (so. vastaaja, asianomistaja tai todistaja).

Puhujan kohdistaessa sanansa määrätylle henkilölle voi eteen tulla tilanne, jossa hänen on **viitattava** kuulijaan tai kohdistettava tähän **vokatiivinen** maininta (Larjavaara 2008: 475). Vokatiivisesta maininnasta kirjoittaessaan Yli-Vakkuri (1989) käyttää nimitystä **vokatiivinen puhuttelu** eli lauseen lisäkkeenä esiintyvä puhuttelu. Monissa indoeurooppalaisissa kielissä kyseinen puhuttelu on kategorisoitunut osaksi kielioppia erillisenä kutsumisen sijana eli vokatiivina, mutta suomen kielessä vokatiivin tehtävä on nominatiivilla.⁹ Vokatiiviseen puhutteluun käytetään muun muassa substantiiveja, pronomineja sekä interjektioita ja adverbeja. Kun kyseisten sanaluokkien sanoja käytetään puhuttelufunktiossa niitä nimitetään puhuttelusanoiksi. Vokatiivisessa puhuttelussa puhuttelusanat ovat interjektiomaisia ja ne erotetaan puhutussa kielessä prosodisin keinoin, kun taas kirjoituksessa useimmiten välimerkein. (mts. 44.)

Puhuttelusubstantiiveina käytetään suomessa sekä yleis- että erisnimiä. Puhuttelussa käytettävät yleisnimet ilmaisevat luokkaa, johon puhuteltava kuuluu ikänsä, sukupuolensa, ammattinsa tai esimerkiksi puhujan ja puhuteltavan välisen sukulaisuussuhteen perusteella (vrt. esim. *Tyttö, panepas kupit pöytään! / Mä meen nyt, äiti.*). Puhuttelussa esiintyvät erisnimet jaetaan puolestaan **kutsumanimiin** sekä **virallisiin nimiin**. Ensiksi mainittu voi olla joko puhuteltavan virallinen etunimi, sukunimi tai lempinimi. Virallista nimeä eli etunimen/-nimien ja sukunimen muodostamaa yhdistelmää käytetään suomen kielen puhuttelussa lähinnä virallisissa ja muodollisissa tilanteissa (vrt. *Minä kysyn sinulta, Matti Kalevi Parkkinen, tahdotko ottaa...*). (Yli-Vakkuri 1989: 45.)

Venäjän kielessä erisnimiin perustuva vokatiivinen puhuttelu jakautuu niin ikään kutsumanimiin ja virallisiin nimiin. Kutsumaniminä arkipäiväisissä viestintätilanteissa käytetään usein virallisten etunimien ohella vakiintuneita lempinimiksi lukeutuvia muotoja (vrt. esim. *Наталья* vs. *Наташа* ja *Николай* vs. *Коля*). Tämän ohella venäjän

⁹ Vokatiivinen puhuttelu ei ole kategorisoitunut osaksi kielioppia myöskään nykyvenäjässä, joten Yli-Vakkurin esittämät havainnot lauseen lisäkkeenä esiintyvistä puhuttelusta suomen kielessä pätevät pitkälti myös venäjän kieleen.

erisnimipuhuttelussa vahva jalansija on – etenkin virallisiksi lukeutuvissa viestintätilanteissa – etu- ja isännimen muodostamalla yhdistelmällä (esim. *Иван Иванович*).

Viralliset eli niin sanotut muodolliset puhetilanteet edellyttävät sovinnaisen puhuttelutavan käyttöä. Muodollisiksi lukeutuvat puhetilanteet, joissa puhuja ja puhuteltava eivät ole tuttavallisissa suhteissa keskenään vaan toimivat esimerkiksi yhteiskunnallisissa ammattirooleissaan. Tällöin puhuttelussa voidaan käyttää puhuttelusubstantiiveina esimerkiksi ammatti- tai arvonimiä (vrt. *Oletteko sitä mieltä, herra tohtori?*). (Yli-Vakkuri 1989: 46–47.)

Vokatiivinen puhuttelu muodostaa omanlaisensa keinon viittauksiin perustuvan puhuttelun rinnalle. Yhteisenä nimittäjänä molemmille keinoille on puhuttelutavan valinta, johon perehdytään tarkemmin seuraavaksi viittauksiin perustuvan puhuttelun ohella.

Eri puheyhteisöillä on omat norminsa, joihin puhuttelutavan valinta perustuu. Puhujan ja puhuteltavan yhteisöllisen aseman lisäksi puhetilanteessa vaikuttavat monet muut tekijät, kuten tilanteen luonne ja virallisuusaste sekä puhujien aikomukset ja asenteet toisiaan kohtaan. Suomen kielessä on useita keinoja viitata puhuteltavaan. Suoran puhuttelun tunnusmerkittömiksi keinoiksi lukeutuvat yksikön 2. persoonan pronomini *sinä* viitattaessa yhteen kuulijaan ja monikon 2. persoonan pronomini *te* viitattaessa kuulijoiden muodostamaan joukkoon. Siinä tapauksessa, että *te*-pronominilla viitataan yhteen kuulijaan, on kyse kohteliaasta koodista, teitittelystä. Kun taas puhuja viittaa itseensä, tunnusmerkittämiä pronomineja ovat joko yksikön 1. persoonan *minä* tai monikon 1. persoonan *me* edellyttäen, että kyseinen viittaus käsittää puhujan ohella myös muita henkilöitä. Kyseiset persoonapronomit ovat luonteeltaan valinnaisia, sillä puhuteltavaan on mahdollista viitata pelkällä verbinmuodolla (*tulet, tulette*). Tämän ohella viittaukseen voidaan sisällyttää myös puhuteltavan nimi tai jokin muu puhuttelusana. (Seppänen 2004: 195–196.)

Suomalaisesta puhekulttuurista poiketen venäjänkielisessä kulttuurissa yksilöön viitattaessa käytetään huomattavasti useammin monikon 2. persoonan pronominia *вы* (*te*). Kyseistä kohteliaisuuskoodia pidetään useimmissa tilanteissa oletusarvoisena puhuttelutapana. Tämän valossa venäjänkielisessä puheyhteisössä reviirokohteliaisuuden merkitys onkin suoran puhuttelun osalta suomenkielistä puheyhteisöä korostetumpi. On kuitenkin huomattava, että muilta osin suomalaisessa puhuttelukulttuurissa reviirokohteliaisuus on suuressa arvossa, sillä suoraa puhuttelua ja puhuteltavan reviiirille tunkeutumista pyritään kiertämään ja välttämään

(Larjavaara 2008: 472). Kuitenkin myös suomalaisessa puhekulttuurissa teitittely on keino ilmaista reviiiri- ja statuskohteliaisuutta, joskin määrätyissä tilanteissa kyseinen keino voi toimia myös torjuvana etäisyyden ilmaisuna (mts. 477–487).

Larjavaara (2008) luonnehtii venäjää ”tiukaksi teitittelykieleksi”, jossa vieraan henkilön sinuttelu on ”syvä loukkaus” (mts. 473). Kyseinen näkemys on osittain perusteltu, joskin turhan kategorinen, sillä myös venäläisessä puhekulttuurissa sinuttelua esiintyy entuudestaan tuntemattomien henkilöiden välillä. Esimerkkinä voidaan mainita nuorison puhekulttuuri, jossa sinuttelu on saanut jalansijaa. Tämän ohella arkipäiväisessä kielenkäytössä eivät täysin ennenkuulumattomia ole myöskään tilanteet, joissa vanhempi henkilö puhuttelee itseään nuorempaa henkilöä sinutellen (vrt. esim. *Сынок, ты не скажешь, где здесь почта?*). Yleisesti ottaen venäläiseen puhekulttuuriin liittyvä peruskohteliaisuus edellyttää kuitenkin iältään nuoremman henkilön puhuttelevan itseään vanhempaa henkilöä kohteliaista monikollista koodia käyttäen huolimatta tämän mahdollisesti käyttämästä sinuttelusta. Tällaisissa tilanteissa puhuttelun asymmetria perustuu kohteliaisuusstrategian noudattamiseen.

Puhuttelutavan valintaan vaikuttavat ennen kaikkea puhujan arvio tilanteen muodollisuusasteesta (vrt. muodollinen–epämuodollinen), osapuolten keskinäisestä sosiaalisesta hierarkiasta (vrt. tasavertainen–ylempi–alempi) ja lisäksi puhujan mielentila ja hänen käyttämänsä rekisteri. (Yli-Vakkuri 1989: 54.) Tämän lisäksi myös kieliyhteisön kulttuuri ohjaa edellä mainittujen tekijöiden pohjalta sovinnaiseksi koettavan puhuttelutavan valintaa.

Yllä on toistaiseksi keskitytty kuvaamaan suoraa puhuttelua ja sen keinoja. Suoran puhuttelun vastakohtaksi muodostuu epäsuora puhuttelu, jota jo johdannossa luonnehdittiin tulkattavassa viestinnässä mahdollisesti esiintyväksi ilmiöksi. On kuitenkin todettava, että suomen kielessä esiintyy tilanteita, joissa puhuja voi viitata puhuteltavaan *hän*-pronominia tai yksikön 3. persoonan verbinmuotoa käyttäen. Yli-Vakkurin (1989) mukaan suoranaista hänettelyä esiintyy nykysuomessa lähinnä alueellisissa murteissa (vrt. *Vieläkö hää meitä tuntoo?*) kohteliaisuuden keinoina (mts. 58). Yleisellä tasolla hänettely on kohteliaisuuskeinona kuitenkin nykysuomessa väistynyt sinuttelun ja teitittelyn tieltä (esim. Länsimäki 1997; Larjavaara 2008: 474, 559). Sen sijaan murteiden ohella saattaa myös yleiskielessä puhuja viitata puhuteltavaan yhä nykyisinkin käyttäen 3. persoonan verbinmuotoja ilman nimitystä (vrt. *Saa huuhtoa. / Nyt voi jo purra.*) (Yli-Vakkuri 1989: 58). Venäjän

kielessä ei vastaavaa käyttöä ole havaittavissa, ja jo pelkkä viestintätilanteessa läsnä olevaan henkilöön viittaaminen yksikön 3. persoonan pronomiinilla (*oh/oha*) koetaan epäkohteliaaksi (ks. esim. Saresvuo & Ojanen 1988: 90). Niin suomen kuin venäjän kielessä voidaan yksikön 3. persoonaan perustuvia viittauksia käyttää ironian keinona, mutta kyseinen käyttö on rajattu tässä tutkielmassa tarkastelun ulkopuolelle, sillä lähtökohtaisesti oikeussaliviestinnän oletetaan noudattavan asiallista, peruskohteliaisuutta ilmentävää sävyä.

4.3 Puhuttelu tulkkausviestinnän näkökulmasta

Tulkkausviestinnässä kohtaavat kaksi eri kieltä ja kulttuuria edustavaa osapuolta, joiden välille tulkki asettuu oman alansa asiantuntijana. Kuten jo aiemmin luvussa 2.1 todettiin, menestyksellistä tulkkausviestintää voidaan pitää osallistujiensa yhteispelinä, joka perustuu aidon vuorovaikutuksen synnyttämiseen viestijöiden välille. Kaksi vastakkain asettuvaa kulttuuria ja kieltä voivat poiketa toisistaan kohteliaisuuteen ja siten myös puhutteluun liittyvien konventioiden osalta. Tämän ohella viestintäosapuolet saattavat ohjeista huolimatta kohdentaa puheensa puhuteltavan sijasta tulkille ja käyttää tässä yhteydessä suoran sijasta epäsuoraa puhuttelutapaa, joka voi ilmetä esimerkiksi hänettelynä.

4.3.1 Suora puhuttelu

Kulttuurien välillä vallitsevat erot tapojen ja kohteliaisuuden suhteen saattavat edellyttää tulkkia muuttamaan puhujien käyttämiä puhuttelumuotoja, sillä toista kulttuuripiiriä edustava henkilö voi kokea sinuttelun (so. *Mitä sinä teet työkseksi?* / *Mitä teet työkseksi?*) tungettelevana tai jopa loukkaavana (vrt. reviiiri- ja statuskohteliaisuus).

Hale (2004) huomauttaa, että kieltenvälisistä eroista johtuen tulkin voi määrätyissä tapauksissa olla syytä poiketa semanttisen tason merkityksestä ja muuttaa tulketta siten, että se vastaa pragmaattisella tasolla lähdekielisen puhujan tarkoituspäätä (mts. 7). Vehmas-Lehto (1999) neuvoo tulkkia tekemään niin kutsutun pragmaattisen adaptaation tilanteessa, jossa etikettiin ja kulttuuriin liittyvät konventioerot poikkeavat toisistaan viestijöiden edustamissa kulttuureissa. Kyseinen ratkaisu voi aktualisoitua esimerkiksi siinä tapauksessa, että puhujan keskustelukumppaniinsa kohdistama sinuttelu tuntuu tilanteen huomioiden sopimattomalta

puhuteltavan näkökulmasta. Vehmas-Lehto kehottaa tulkkia tarvittaessa huomauttamaan myös puhujalle ”varovasti” asiasta, mikäli siihen ilmaantuu tilaisuus. (mts. 108.)

Puhutteluun liittyvät pragmaattiset adaptaatiot voidaan lukea osaksi tulkin ammattitaitoa, tosin sillä edellytyksellä, että ne eivät muuta puhujan tietoisia tarkoituksia. Tehdessään pragmaattisen adaptaation esimerkiksi sinuttelusta teitittelyksi tulee tulkin huomioida tekemänsä adaptaation vaikutus viestinnän kulkuun. Tästä varoittavana esimerkkinä Cecilia Wadensjö (1998a) käyttää tapausta, jossa ruotsalainen poliisiviranomainen haastattelee venäjänkielistä henkilöä viitaten tähän yksikön 2. persoonan pronomiinilla *du* sekä tähän puolisoineen monikon 2. persoonan pronomiinilla *ni*. Keskustelua tulkaava tulkki muuttaa venäjänkieliseen henkilöön kohdistuvan sinuttelun teitittelyksi, sillä kokee tämän sinuttelua soveliaammaksi ja kohteliaammaksi puhuttelutavaksi venäjänkielisen henkilö näkökulmasta. Ongelmia syntyy kuitenkin, kun ruotsinkielisessä kysymyksessä esiintyy monikon 2. persoonan pronomini *ni*, jolla poliisi viittaa sekä haastateltavaan henkilöön että tämän puolisoon. Tulkki käyttää edelleen *вы*-pronominia täsmentämättä kuitenkaan kyseisen pronominin korrelaatteja (vrt. *вы с женой*) venäjänkielisellem henkilölle, mikä johtaa lopulta väärinymmärrykseen puhujien välillä. Omia kasvojaan suojellessaan tulkki ei kuitenkaan selitä erehdykseen johtaneita syitä, minkä seurauksena venäjänkielinen henkilö kyseenalaistaa ruotsalaisen poliisiviranomaisen huolellisuuden, viranomainen puolestaan tulkin tuottaman tulkkeen tarkkuuden. (ks. mts. 216–223.)

4.3.2 Epäsuora puhuttelu

Tulkkausviestinnässä voi esiintyä tilanteita, joissa puhujat kohdentavat puheensa tulkille sen sijaan, että puhuttelisivat toisiaan suoraan. Mikkelsonin (2000) mukaan epäsuoraa puhuttelua esiintyy erityisesti tilanteissa, joissa viestijöillä ei ole kokemusta tulkin välityksellä tapahtuvasta viestinnästä (mts. 59).

Hale (2004) toteaa yksikön 3. persoonan pronominin käytön pakottavan määrätyissä tilanteissa tulkkia luopumaan tulkkauksen tarkkuudesta. Tämä perustuu siihen, että tulkki joutuu tietoisesti ohittamaan lausahdukset, kuten *kysykää häneltä / pyytäkää häntä*. Oikeussalidiskurssissa epäsuora puhuttelu liittyy Halen havaintojen mukaan leimallisesti niihin tilanteisiin, joissa oikeuden edustaja on vaarassa menettää kasvonsa kuulemisvaiheen aikana. Esimerkkinä tästä hän käyttää tapausta, jossa espanjankielinen todistaja ymmärtää

asianajajan englanniksi esittämän yksikertaisen kysymyksen alun ja vastaa siihen englanniksi odottamatta tulkkausta. Asianajaja ei ole kuitenkaan vielä saanut kysymystään päätökseen, minkä vuoksi hän ilmaisee ärtymyksensä kontrollin lipeämisestä sanoen tulkille: ”Voisitko pyytää häntä odottamaan, että saan kysymykseni päätökseen?” (mts. 191–192, esimerkkien suomennokset kirjoittajan.)

González ym. (1991: 478) neuvovat tulkkia epäsuoran puhuttelun ilmetessä huomauttamaan asiasta tuomarille. Jos epäsuora puhuttelu jatkuu tuomarin huomautuksesta huolimatta, Mikkelson (2000) kehottaa tulkkia noudattamaan puhujan käyttämää epäsuoraa puhuttelua. Tällöin puhuteltavassa mahdollisesti heräävä hämmennys toimii toisena huomautuksena epäsuoraa puhuttelua käyttävälle puhujalle. (mts. 59.)

Puhujien ohella myös tulkki voi kuitenkin turvautua epäsuoraan puhutteluun. Halen (2004) mukaan epäsuora puhuttelu on yleistä ennen kaikkea kouluttamattomien tulkkien keskuudessa ja liittyy siihen, etteivät he tiedosta omaa rooliaan viestintätilanteessa. Toisaalta epäsuora puhuttelu voi liittyä myös tulkin pyrkimykseen suojella omia kasvojaan. (mts. 193–194.)

Sonja Pöllabauer (2007) on tulkattuja turvapaikkahaastatteluja tutkiessaan todennut, että tulkin harjoittama omien kasvojensa suojelu aktualisoituu tilanteissa, joissa puhujan puheenvuoron muoto tai sisältö voisi olla omiaan muodostamaan uhan puhuteltavan henkilön kasvoille. Tällöin tulkki saattaa turvautua *hän*-muodon käyttöön pyrkiessään korostamaan puhujan vastuuta kasvoja uhkaavan viestin sisällöstä. Pöllabauer kuitenkin huomauttaa, että omien kasvojensa ohella tulkki saattaa pyrkiä suojelemaan myös viestintäosapuolten kasvoja esimerkiksi pehmentämällä tulkatessaan puhuteltavan kasvoja loukkaavan ilmauksen sävyä. (mts. 44–51.)

5 PUHUTTELUN VARIAATIO KUULUSTELUISSA

Luvussa 5 keskitytään kahteen johdannossa esitettyyn tutkimuskysymykseen: 1) eroaako tulkattavissa kuulusteluissa käytettävä puhuttelu yksikielisessä kuulustelussa käytettävästä suomenkielisestä puhuttelusta ja 2) millaisia muutoksia puhuttelussa tapahtuu tulkkauksen myötä.

Aluksi esitellään tutkimusaineisto ja sen koostamisperiaatteet sekä tutkimuksen kohteena olevan viestintätilanteen lähtökohdat ja osapuolet. Tämän jälkeen syvennyttään tarkastelemaan kuulustelijoiden käyttämää puhuttelua ja sen variaatiota yksikielisen ja tulkattavien kuulusteluiden välillä. Etsittäessä vastausta ensimmäiseen yllä mainituista tutkimuskysymyksistä muodostetaan kuva kuulustelijoiden käyttämistä puhuttelutyypeistä ja niissä tapahtuvista muutoksista yksikielisen ja tulkattavien kuulusteluiden välillä. Lisäksi havainnoidaan eri rooleissa esiintyvien puhujien käyttämiä puhuttelustrategioita.

Tämän jälkeen tarkastelu keskittyy toisen tutkimuskysymyksen ympärille. Tällöin puhuttelussa tapahtuvia muutoksia tarkastellaan ainoastaan tulkattujen kuulusteluiden pohjalta. Tarkastelun tavoitteena on havainnollistaa aineistossa ilmeneviä muutoksia, jotka tapahtuvat tulkatussa puhuttelussa, ja pohtia niihin mahdollisesti johtaneita syitä tulkin ja tulkkausviestinnän näkökulmasta. Tämän ohella analyysissä tarkastellaan muutosten mahdollisesti aiheuttamia seurauksia niin viestintäprosessin kuin viestintäosapuolten edustamien roolien kannalta.

Tulkatun aineiston tarkastelu suoritetaan kvalitatiivisesti normatiivis-teoreettisesta näkökulmasta käsin: lähdekielisten puhejaksojen ja niiden tulkkeiden kontrastiivisessa analyysissä kohtaavat suomenkielinen ja venäjänkielinen puhuttelukulttuuri, kaksi yksittäistä tulkkia sekä tulkkausviestinnän ihanteet, oikeustulkkaukselle asetetut vaatimukset ja rikosoikeudenkäyntiä määrittävät periaatteet.

Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että tulkkaus on lähtökohdiltaan monimutkainen ja vaativa kognitiivinen prosessi, joka edellyttää tulkilta niin nopeaa reaktio- kuin ongelmanratkaisukykyä (vrt. luku 2.1). Toisaalta ammattimaisesti toimivan tulkin voi edellyttää mahdollisissa ongelmatilanteissakin tiedostavan tekemiensä ratkaisujen vaikutuksen lähettäjän ja vastaanottajan väliseen vuorovaikutussuhteeseen. Oikeudenkäynti muodostaa omalaatuisen viestintäympäristön, ja koska sanoman sisällön ohella korostetussa

asemassa ovat myös sanomisen tapa ja sävy (vrt. luku 3), ulottaa tämä vaikutuksensa myös oikeussalissa tapahtuvaan tulkkaukseen ja siihen kohdistuviin tarkkuusvaatimuksiin (vrt. luvut 3.1 ja 3.4 alalukuineen).

5.1 Aineiston esittely

Tutkimusaineisto koostuu autenttisista oikeudenkäyntiäänitteistä, jotka on saatu Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen käännöstieteen venäjän oppiaineen¹⁰ käyttöön tutkija Nina Isolahden väitöskirjaprojektia varten. Tutkielmassa käytettävät äänitteet liittyvät yksittäisen rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheeseen. Kyseisen aineiston valintaan johtivat seuraavat viestintäasetelmaa luonnehtivat seikat: 1) oikeudenkäyntiä tulkkaa kaksi tulkkiä, mikä mahdollistaa tulkkauksuoritusten rinnakkaisen vertailun, 2) tulkit tulkkavat samoja suomenkielisiä henkilöitä, minkä vuoksi tulkkauksutilanteen lähtökohtaista asetelmaa voidaan pitää vertailukelpoisena tutkimuskysymysten kannalta ja 3) yksi kuulusteluista suoritetaan suomen kielellä, mikä mahdollistaa suuntaa-antavan puhuttelutapojen vertailun yksikielisen ja tulkattavien kuulusteluiden välillä.

Koska nauhoitteiden pohjalta kootun tutkimusaineiston yksittäiset osat poikkeavat toisistaan niin kestoaltaan kuin myös puhuttelun sisältävien puhejaksojen ja niissä käytettävien puhuttelutyyppeiden osalta, ei aineiston pohjalta pyritä tuottamaan yksityiskohtaista tilastotietoa esimerkiksi suomenkielisten kuulustelijoiden yksilötasolla ilmenevistä eroista tai yksittäisten kuulusteluiden välisistä eroista. Tätä vastoin aineistossa havaitut kuulustelukohtaiset erot otetaan huomioon tarkastelussa.

Seuraavaksi esitellään tutkimusaineisto ja sen koostamisvaiheet ja -periaatteet. Tämän ohella perehdytään havainnoitavan rikosoikeudenkäynnin (tulkkauks-)viestinnälliseen lähtöasetelmaan. Oikeudenkäyntiin ja sen käytännön järjestelyihin liittyvät tiedot perustuvat tutkija Nina Isolahdelta saatuihin suullisiin tiedonantoihin tutkimusprosessin aikana. Kyseisten tiedonantojen lähteenä ovat Nina Isolahden oikeudenkäynnin aikana tekemät muistiinpanot sekä tulkkien taustoja kartoittaneet haastattelut. Muilta osin aineiston esittely perustuu kirjoittajan oikeudenkäyntiäänitteiden pohjalta tekemiin havaintoihin.

¹⁰ Käännöstiede (venäjä) jää nimenä historiaan lukuvuoden 2008–2009 päättyessä. Oppiaineen nimi syyslukukaudesta 2009 alkaen: Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen koulutusohjelma, venäjä.

5.1.1 Tutkimusaineiston kokoaminen ja työstö

Tutkimusaineisto perustuu kirjoittajan käyttöön salassapitosopimuksen¹¹ nojalla luovutettuihin kopioihin MP3-muotoisista äänitiedostoista. Aineiston kokoamisen ensimmäisessä vaiheessa äänitteet litteroitiin¹² puhekieltä mukailevalla tavalla. Litteroinnissa huomioitiin puheenvuorojen jaksottuminen ja päällekkäisyys, puheessa esiintyvät korjaukset ja keskeytykset, taukojen paikat ja tyypit sekä kuuluvuudeltaan epäselvät kohdat. (ks. liite 1: Litterointimerkinnot ja merkkien selitykset). Litterointivaiheessa kullekin viestintäosapuolista – tulkit mukaan lukien – annettiin oma kirjaimesta ja numerosta koostuva koodinsa, jota käytettiin johdonmukaisesti litteroinnin halki. Viestintäosapuoliin palataan tarkemmin luvussa 5.1.2.

Litteroiduista tekstitiedostoista kerättiin erilliseen Excel-taulukkoon kuulustelua suorittavien henkilöiden puhejaksoista ne, jotka lukeutuvat osaksi kuulustelijan ja kuultavan välistä dialogia ja sisältävät viittauksen puhuteltavaan vastaajaan. Tulkattujen kuulusteluiden osalta lähdekielisten puhejaksojen rinnalle kerättiin niiden venäjänkieliset tulkkeet. Tämän ohella lähdetekstin puheenvuoroista taulukoitiin ne tapaukset, joissa tulkit lisäsivät lähdetekstin viittauksettomaan puheenvuoroon puhuteltavaan kohdentuvan viittauksen.

Taulukoiduissa puhejaksoissa – ja niiden tulkkeissa – esiintyneet puhuttelutyypit analysoitiin ja kullekin niistä määritettiin oma tunnuksensa (ks. liite 2: Tutkimusaineistossa esiintyvät puhuttelutyypit ja niiden lyhenteet). Tutkimusaineiston pohjalta tehdyssä tyypittelyssä yläkategorioita ovat **suora puhuttelu** ja **epäsuora puhuttelu** ja alakategorioita **pronominaalinen** ja **pronominiton** puhuttelu. Suoran puhuttelun alaisuuteen omana puhuttelutyypinään lukeutuu pronominaaliseen tai pronominittomaan suoraan puhutteluun liittyvä (vrt. esim. *Matti Meikäläinen, tiedättekö [te] mistä tämä esine on peräisin?*) tai itsenäisenä esiintyvä **vokatiivinen puhuttelu** (vrt. esim. *Matti Meikäläinen, mistä tämä esine on peräisin?*). Epäsuoran puhuttelun alakategoriaksi lukeutuu puolestaan pronominaalisen ja

¹¹ Salassapitosopimuksen mukaisesti kirjoittaja sitoutuu pitämään omana tietonaan äänitteistä tietoonsa saamat yksityisiksi lukeutuvat seikat sekä tuhoamaan käyttöönsä saamat kopiot äänitiedostoista tutkielman hyväksymisen jälkeen.

¹² Litterointivaiheessa tuotetut tekstitiedostot on luovutettu tutkija Nina Isolahdelle jatkokäyttöä varten. Niistä osa liitetään tulevaisuudessa (edelleen työstetyssä muodossa) osaksi Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen käännöstieteen venäjän oppiaineen keräämää CIC-korpusta (Corpus of Court

pronominitoman puhuttelutyypin ohella puhuteltavaan viittaava **sukunimipuhuttelu** (vrt. esim. *Onko se kävelymatkan päässä Meikäläisen työpaikalta?*).

Puhuttelutyypien luokituksen osalta on tässä vaiheessa aiheellista täsmentää seuraavaa linjausta, johon tulee kiinnittää huomiota myöhemmin esitettäviä kuvaajia tulkittaessa:

Tarkasteltavissa kuulusteluissa kuullaan kerrallaan vain yhtä vastaajaa, mutta osa esitettävistä kysymyksistä liittyy tapahtumiin, joissa yksittäiset vastaajat ovat toimineet yhdessä. Koska tutkimusmateriaalissa esiintyvät kuulustelijat suosivat pääosin teitittelyä (tästä tarkemmin luvussa 5.2.3) ja koska kysymyksissä dominoiva aikamuoto on valtaosassa puheenalaisiin tapahtumiin liittyviä suomenkielisiä kysymyksiä imperfekti, ei teitittely eroa – negaation sisältäviä kysymyksiä lukuun ottamatta – täsmentämättömissä kysymyksissä niistä tapauksista, joissa monikon 2. persoonan pronomini ja/tai monikon 2. persoonassa kongruoiva verbi viittaavat kuultavan vastaajan ja yhden tai useamman henkilön muodostamaan ”kollektiiviin” (vrt. *Mitä [te] teitte siellä?* vs. *Mitä te kaksitte teitte siellä?*). Tästä syystä sekä tunnusmerkkinen monikon 2. persoonan perustuva puhuttelu (so. teitittely) että monikollinen puhuttelu päädyttiin sijoittamaan samojen puhuttelutyypien *te* ja (*te*) alaisuuteen.¹³ Kyseinen ratkaisu selittyy sillä, että tutkielmassa suoritettava tarkastelu perustuu yksinomaan oikeudenkäyntiäänitteisiin (ts. kirjoittajalla ei ole tietoa syytteiden sisällöstä tai käsiteltävän rikosasian taustoista), minkä vuoksi pääosassa pronominaalisen tai pronominitoman monikon 2. persoonan puhuttelun käyttöyhteyksiä ei pelkän kontekstin perusteella voitu riittävällä varmuudella määrittää, onko kyseessä monikollinen vai pelkästään kuultavaan vastaajaan kohdentuva viittaus.¹⁴ Valtaosassa tapauksia monikollinen puhuttelu on kuitenkin tulkittavissa lähtökohtaisesti sävyllään kohteliaaksi, sillä monikollisen viittauksen sisältävät kysymykset esiintyvät useimmiten rinnakkain tunnusmerkilleksi lukeutuvan teitittelyn kanssa, jolloin *te*-pronomini tai monikon 2. persoonassa kongruoiva verbi on tulkittavassa seuraavalla kaavalla: *te / mon. 2. pers. verbinmuoto = Te + hän/he*.

Aineistoa taulukoitaessa siinä esiintyneet tunnistetiedot (mm. erisnimet ja numeeriset tunnistetiedot) korvattiin koodein henkilöiden anonymiteetin suojaamiseksi (ks. liite 1). Lisäksi puheenvuorot ja niitä vastaavat tulkkeet muokattiin sellaiseen muotoon, että niistä ei käy ilmi puhujan sukupuolta. Tämä ilmenee tutkielmassa käytettävissä venäjänkielisisä esimerkeissä systemaattisena maskuliinisuvun käyttönä halki linjan.

Interpreting at the University of Tampere), joka sijaitsee Mustikkapaikka-palvelimella. Korpuksen ylläpidosta ja käyttöoikeuksista vastaavat tutkija Nina Isolahti ja lehtori Mikhail Mikhailov.

¹³ Vokatiiiviseen puhutteluun liittyessään (so. puhuttelutyypit *vok.+te* ja *vok.+(te)*) molemmat puhuttelutyypeistä edustavat poikkeuksetta teitittelyä.

¹⁴ Tutkimusaineistossa esiintyy satunnaisesti myös perfektin sisältäviä kysymyksiä, joista osassa puhuja tekee kielioppisääntöjen mukaisesti eron teitittelyn ja monikollisen puhuttelun välille (vrt. esim. *Mitä te olette tehnyt siellä?* vs. *Mitä te olette tehneet siellä?*). Osassa tapauksista ero ei puolestaan käy ilmi johtuen puhujan käyttämästä puhekielisestä rekisteristä (vrt. esim. *Mitä te ootte tehny siellä?*). Venäjän kielessä ero teitittelyn ja monikollisen puhuttelun välillä ei ilmene kielen tasolla täsmentämättömissä kysymyksissä (vrt. *Что вы делали там?* vs. *Что вы с N.N. делали там?*).

Lähtökohtaisesti oikeudenkäynnin kuulemisvaihe perustuu kuulustelijan ja kuultavan väliseen kysymys–vastaus-dialogiin. Tässä tutkielmassa keskitytään havainnoimaan pelkästään kuulustelijan kuultavaan henkilöön kohdentamaa puhuttelua. Kyseinen rajausta perustuu siihen, että kuulemisvaiheen viestinnällisessä asetelmassa puhuttelua esiintyy lähes poikkeuksetta kuulustelijoiden esittämässä puhejaksoissa, joihin kuultavan henkilön edellytetään reagoivan. Vastaajan esittämien vastapuheenvuorojen voi katsoa suuntautuvan kuulustelijan ohella myös muille salissa läsnä oleville henkilöille, erityisesti tuomioistuimen jäsenille, jotka tekevät päätöksensä suullisen oikeudenkäynnin perusteella. Tutkielmaa varten litteroiduissa kuulusteluissa kuultavat vastaajat viittasivat kuulustelijaan vain satunnaisissa yksittäistapauksissa, esimerkiksi silloin, kun he pyysivät täsmennystä esitettyyn kysymykseen tai toistamaan kysymyksen huonon kuuluvuuden vuoksi.

Kuulemisvaiheen dialogisesta ominaisluonteesta huolimatta esiintyy etenkin syyttäjän puheenvuoroissa hetkittäin myös monologisia osuuksia, joiden tehtävänä on toisaalta pohjustaa esitettäviä kysymyksiä, toisaalta saattaa tuomioon mahdollisesti vaikuttavia seikkoja tuomioistuimen tietoon. Kyseiset monologit koostuvat käytännössä ääneen luettavista esitutkintapöytäkirjan otteista, joita kuulustelija on lukemiskiellosta huolimatta oikeutettu esittämään siinä tapauksessa, että kuultava henkilö poikkeaa lausumisissaan esitutkinnassa esittämästään kertomuksesta. Esimerkkinä tällaisesta käy seuraava ote syyttäjän puheenvuorosta vastaaja V5:n kuulustelussa:

- (1) **S1:** katsotaan nyt vielä mitä () ETUV5 SUKUV5 kertoo esitutkinnassa tältä osin () haluan tämän nostaa () oikeudenkäyntiaineistoon vedota tähän () eli sivu XX () alkaa tästä () tunnistatko kuvassa olevan henkilön () SUKUV5 vastaa kuvassa on [...]

Yllä oleva esimerkki (1) kuvaa viittausta kuultavaan vastaajaan syyttäjän monologiseksi lukeutuvassa puhejaksoissa. Vastaaja V5 on aiemmassa vastauksessaan poikennut esitutkinnassa esittämästään lausumasta. Syyttäjä viittaa kyseisessä katkelmassa vastaajaan kahteen otteeseen yksikön 3. persoonassa, mutta kyseinen puhejakso ei lukeudu suoranaisesti osaksi syyttäjän ja vastaajan välistä dialogia, vaan syyttäjä haluaa huomautuksellaan saattaa tietojen ristiriitaisuuden yleiseen tietouteen. Tätä vastoin osaksi dialogia lukeutuu syyttäjän venäjänkieliselle vastaaja V2:lle kysymyksen sijasta esittämä kehoitus, jossa esiintyvä puhuttelu on epäsuoraa (vrt. [hän] *kertoo*):

- (2) **S1:** mm () no kertoo nyt sitten mitä tapahtui sen jälkeen () ku tää muutos tuli

Yllä annetut esimerkit (1) ja (2) kuvastavat aineiston taulukointiperusteita. Esimerkin (1) kaltaiset tapaukset on jätetty taulukoinnin ulkopuolelle, sillä niiden tulkittiin edustavan

dialogin sijasta monologia. Vastaavasti taas esimerkin (2) tyyppiset tapaukset sisällytettiin dialogisen luonteensa perusteella tutkimusaineistoon.

Litteroidun aineiston ajallinen kokonaiskesto on kolme tuntia kaksi minuuttia. Kuulusteluiden vastaajakohtainen kesto ja tulkkien ajallinen osuus käy ilmi seuraavasta taulukosta (1):

Taulukko 1. *Kuulusteluiden kesto ja jakautuminen tulkeittain.*

vastaaja / tulkki	kesto (hhmmss)	tulkki / jaksot yht. (hhmmss)	
V1 / I1	0:58:55	I1	1:44:00
V2 / I1	0:45:05		
V3 / I2	0:25:03	I2	0:54:34
V4 / I2	0:29:31		
V5 / ei tulkkia	0:23:57	ei tulkkia	0:23:57
yht.	3:02:31	yht.	3:02:31

Oikeudenkäynnissä suoritettu äänitys ei sisällä kokonaisuudessaan kaikkia kuulustelun avanneita ja päättäneitä tuomarin puheenvuoroja tulkkeineen, vaan äänitteet alkavat pienellä viiveellä ja myös päättyvät kesken kuulustelun päättävän puheenvuoron tai sen tulkkeen:

- (3) **T1:** jos ei vastaajalle () oo muuta kysymystä () [niin () sitte () teidän kuulemisenne on käyty läpi
I1: [если больше вопросов нет () то тогда () закончим- [äänitys katkeaa]
*suomennos*¹⁵: [jos ei ole enempää kysymyksiä () niin sitten ()] päätämme-

Näin ollen aineiston ulkopuolelle jätettiin tapaukset, joita esimerkki (3) havainnollistaa. Lopullisen tutkimusaineiston määrään vaikutti vähentävästi niin ikään hetkittäinen epäselvyys erityisesti tulkkauksen sisältäneiden äänitiedostojen kuuluvuudessa. Suomenkielisten viestintäosapuolten puhe kuului satunnaisia poikkeuksia lukuun ottamatta selvästi, mutta tulkkaus oli äänittynyt hetkittäin epäselvästi. Selityksenä tälle voidaan mainita lähdekielisten puhujien päällekkäisyys tulkkien kanssa, mikä johtuu kuulemisvaiheessa konsekutiivitulkkauksen ohella käytettävästä kuiskaustulkkauksesta. Lisäksi kahdessa yksittäisessä tapauksessa puhejaksot, joissa esiintyi viittaus puhuteltavaan, jäivät tulkaamatta johtuen siitä, että kuulustelija esitti täsmentävän kysymyksen kesken vieraskielisen henkilön puhejaksoa.

Yllä esitettyjen syiden perusteella tutkimusaineistoon sisällytettiin puhejaksoista ja niiden tulkkeista ainoastaan ne, jotka onnistuttiin äänitteiden perusteella litteroimaan kokonaisuudessaan tai vähintäänkin puhuttelun sisältäviltä osin. Venäjänkielisten vastaajien

¹⁵ Venäjänkielisten tulkkausjaksojen suomennokset kirjoittajan. Käännökset on laadittu siten, että ne mukailevat mahdollisimman tarkasti tulkkeen ilmiuotoa ja sävyä.

kuulusteluissa esiintyneestä 182:sta puhuttelun sisältäneestä puhejaksosta aineistoon kelpuutettiin yhteensä 150, joista 100 lukeutuu osaksi tulkki I1:n ja 50 osaksi tulkki I2:n tulkkausta.¹⁶ Yksikielisessä vertailuaineistossa puhuttelun sisältäviä puhejaksoja on yhteensä 33 kappaletta.

5.1.2 Viestintäosapuolet ja tulkkauksen toteutus

Tutkimusaineisto koostuu yhdestä suomenkielisestä ja neljästä tulkattavasta kuulustelusta, joiden aikana vastaajia kuullaan todistelutarkoituksessa. Tarkasteltavat kuulustelut liittyvät osaksi yksittäisen rikosasian oikeudenkäyntiä, jossa käsitellään useampaa epäiltyä vastaan nostetut syytteet. Aineisto koostuu vastaajien todistelutarkoituksessa suoritettavista kuulusteluista.

Kuultavien vastaajien pääkuulustelun suorittaa syyttäjä. Tämän jälkeen kysymyksiä esittävät vuorollaan yksittäisen asianomistajatahon edustaja¹⁷ ja vastaajien avustajat, minkä lisäksi tuomari käyttää satunnaisesti tuomioistuimen kyselyoikeutta sekä puhuttelee muiden viestintäosapuolten ohella myös vastaajia johtaessaan viestinnän etenemistä.

Kuulusteluissa dominoivaksi osapuoleksi muodostuu syyttäjä (ks. liite 3: Puhujien osuus tutkimusaineistossa). Syyttäjän kokonaisuus tulkatun tutkimusaineiston puhejaksoista on 57 % (86 puhejaksoa 150 jaksosta). Vertailuaineistona käytettävässä suomenkielisessä kuulustelussa syyttäjän osuus on puolestaan 43 % (14 puhejaksoa 33 jaksosta). Tuomarin puhejaksojen osuus taulukoidusta aineistosta jää harhaanjohtavan pieneksi (3 % sekä suomenkielisen että tulkattujen kuulustelujen kokonaisuudesta) ottaen huomioon hänen tärkeän roolinsa oikeudenkäynnin järjestyksen kannalta. Tämä selittyy sillä, että taulukoituun aineistoon on kerätty kuulemisvaiheen puhejaksoista vain ne, joissa puhuja kohdistaa puheensa kuultavalle vastaajalle kuulustelun kysymys–vastaus-dialogin aikana.

Havainnoitavien, puheviestintään aktiivisesti osallistuvien viestintäosapuolten kokonaismäärä on tulkit mukaan lukien 15 henkilöä. Tämän ohella salissa on läsnä henkilöitä, jotka eivät osallistu viestintään sanallisesti tarkasteltavien kuulustelujen aikana. Heistä keskeisinä

¹⁶ Tulkattujen puhejaksojen tasalukuihin perustuvat lukumäärät ovat sattumaa.

¹⁷ Tarkasteltavassa rikosoikeudenkäynnissä asianomistajan ominaisuudessa on oikeushenkilö, jota edustaa oikeudenkäynnissä lainoppinut henkilö. Asianomistajan edustajasta käytetään tästedes nimitystä *asianomistaja*.

oikeudenkäynnin näkökulmasta voidaan mainita lautamiehet, sillä he osallistuvat yhdessä tuomarin kanssa päätösneuvotteluihin täysivaltaisina tuomioistuimen jäseninä. (ks. liite 4: Viestintäosapuolten sijoittuminen oikeussaliin)

Nina Isolahti on haastatellut aineistossa esiintyviä tulkkveja ennen oikeudenkäynnin alkua. Tulkeista kumpikaan ei ole saanut varsinaista tulkkaukoulutusta tai suorittanut asioimistulkin ammattitutkintoa. Molemmat tulkeista harjoittavat tulkin ammattia freelance-pohjalta ja he lukeutuvat rikosasian käsitelleen käräjäoikeuden ”tuntemiksi ja päteviksi tietämiksi” tulkeiksi (vrt. luku 3.1.1), joita kutsutaan oikeudenkäynteihin tarpeen vaatiessa. Taustatietoja kartoittaneessa haastattelussa tulkeille ei esitetty kysymyksiä liittyen heidän näkemykseensä omasta roolistaan tulkkauksviestinnässä. Näin ollen tulkkauksuorituksia analysoidaan tässä tutkielmassa ”ulkopuolisen tarkkailijan” näkökulmasta kiinnittäen huomiota tulkkauksviestinnän ihanteena pidetyn aidon vuorovaikutuksen toteutumiseen sekä tulkkauksen tarkkuuteen vastaajiin kohdentuvan puhuttelun osalta.

Tarkasteltavan rikosoikeudenkäynnin alussa ei mainittu mitään tulkkauksjärjestelyistä tai tulkkauksen toteutuksesta. Tulkit ovat oletettavasti sopineet tulkkaukseen liittyvistä järjestelyistä osapuolten kanssa ennen oikeudenkäynnin alkua, mutta sopimusta ei kuitenkaan saatettu itse oikeudenkäynnin aikana salissa läsnä olleiden henkilöiden tietoon.

Tulkit eivät työskentele vuorottelevana tulkiparina vaan kumpikin heistä vastaa tulkkauksesta kahden venäjänkielisen vastaajan ja suomenkielisten viestintäosapuolten välillä.¹⁸ Tulkit istuvat oikeudenkäynnin aikana venäjänkielisten henkilöiden välittömässä läheisyydessä. Kuulemisvaiheessa molemmat tulkit käyttävät sekä konsekutiivista tulkkaustekniikkaa että kuiskaustulkkausta. Tulkatessaan vastaajien puheenvuoroja suomeksi tulkit käyttävät yksinomaan konsekutiivista tulkkaustekniikkaa. Kuulustelijoiden esittämiä kysymyksiä venäjänkielisille henkilöille tulkatessaan tulkit puolestaan hyödyntävät vaihtelevasti niin konsekutiivista tulkkaustekniikkaa kuin myös kuiskaustulkkausta.

Edellä on luotu katsaus tutkimusaineiston kokoamisperiaatteisiin sekä tuotu esiin viestintätilannetta määrittävät lähtökohdat liittyen niin aktiivisiin viestintäosapuoliin kuin

¹⁸ Tulkit tulkkavat vieressään istuville venäjänkielisille vastaajille myös muiden vastaajien kuulustelut, jolloin tulkkauksen funktio on informatiivinen tulketta kuuntelevien vastaajien kannalta. Tulkeista molemmat tulkkavat siis koko kuulemisvaiheen ajan, tosin informatiiviseksi lukeutuvan tulkkauksen toteutus vaihtelee tulkkikohtaisesti tulkkauksista jättämisestä ja referoivasta tulkkauksesta (tulkki I2) yhtäjaksoiseen kuiskaustulkkaukseen (tulkki I1).

tulkkausjärjestelyihin. Seuraavaksi siirrytään tarkastelemaan aineistosta luokiteltuja puhuttelutyyppejä sekä niiden käyttöä puhujittain, minkä jälkeen syvennyttään analysoimaan tulkatussa puhuttelussa tapahtuvia muutoksia.

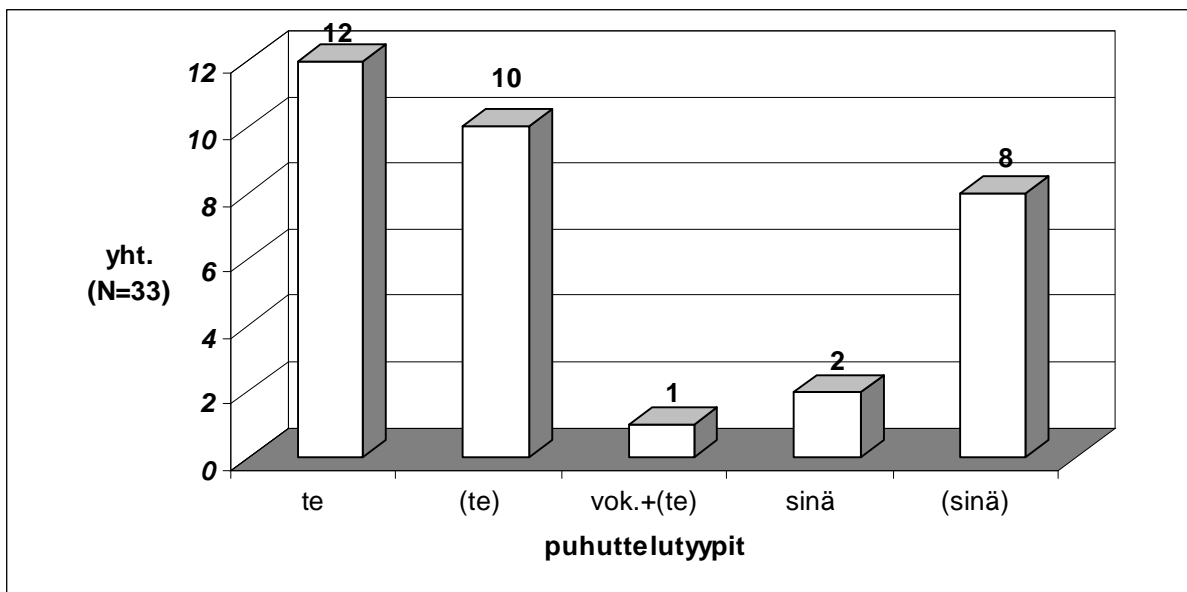
5.2 Puhuttelutyypit ja -strategiat

Tässä luvussa esitellään aluksi yksikielisessä kuulustelussa esiintyvät puhuttelutyypit. Tämän jälkeen perehdytään vastaajiin kohdistuvassa puhuttelussa ilmeneviin eroihin yksikielisen ja tulkattavien kuulusteluiden välillä. Lisäksi aineiston pohjalta muodostetaan kuva kuulustelua suorittavien puhujien käyttämistä puhuttelustrategioista.

5.2.1 Puhuttelutyypit yksikielisessä kuulustelussa

Suomenkielisen vastaajan (V5) kuulustelussa puheenvuoroja käyttivät tuomarin, syyttäjän ja asianomistajan ohella kuultavan vastaajan avustaja sekä yhden venäjänkielisen vastaajan avustaja. Puhuttelun sisältäneitä puhejaksoja esiintyi yhteensä 33 kappaletta, ja niissä ilmenevä puhuttelu oli luonteeltaan poikkeuksetta suoraa. Puhuttelun jakautuminen tyypeittäin käy ilmi seuraavasta kuvaajasta:

Kuva 1. Puhuttelutyypit yksikielisessä kuulustelussa.

Yhteensä 70 %¹⁹ puhuteltavaan kohdistuvista viittauksista perustuu monikon 2. persoonaan, ja pronominaaliseksi lukeutuva puhuttelu muodostuu pronominitonta puhuttelua yleisemmäksi puhuttelutyypiksi. Monikon 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua havainnollistavat seuraavat esimerkit:

- (4) **Puhuttelutyyppi *te***
EV1: te ette osaa sanoa sit et kuinka paljon oli enemmän tai vähemmän?
- (5) **Puhuttelutyyppi (*te*)**
K1: [...] tässä tota () kun ilmoititte nyt nämä määrät () täällä oikeudessa että mitä olette oikeasti () ostanut niin () minkä takia vuonna VVVV ei yhtäkkiä oookkaan ollenkaan ostoja vaikka esitutkinnassa on ilmoitettu että XX KAPPALETTA?
- (6) **Puhuttelutyyppi (*te*)**
S1: ja mistä mistä alkaen ja minkälaisissa olosuhteissa tutustuitte?

Esimerkissä (4) vastaaja V1:n avustaja muotoilee kysymyksensä käyttäen pronominaalista puhuttelutyyppiä, kun taas esimerkissä (5) asianomistajan viittaus puhuteltavaan sisältyy verbien persoonakongruenssiin (vrt. ilmoititte ja olette ostanut). Esimerkki (6) havainnollistaa syyttäjän käyttämää monikon 2. persoonakongruenssiin perustuvaa monikollista viittausta, joka kattaa esiintymiskontekstissaan semanttisen merkityksensä piiriin puhuteltavan henkilön ohella myös yhden tai useamman henkilön. Kuten luvussa 5.1 huomautettiin, lukeutuvat esimerkkien (5) ja (6) edustamat tapaukset tässä tutkielmassa eroistaan huolimatta samaan kategoriaan (*te*).

Vokatiivista monikon 2. persoonan verbinmuotoon liittynyttä puhuttelua ilmentää esimerkki (7), jossa syyttäjä viittaa täsmentävässä kysymyksessään vastaajaan tämän etu- ja sukunimen muodostamalla yhdistelmällä sekä myöhemmin monikon 2. persoonassa kongruoivalla verbillä (vrt. tulitte):

- (7) **Puhuttelutyyppi *vok.+(te)***
S1: ymmärsinkö ETUV5 SUKUV5 oikein nyt et KK VVVV () tulitte tietämään et- että tässä on nyt jotaki () epäilyttävää?

Kyseinen esimerkki kuvaa tapausta, jossa etu- ja sukunimestä koostuva vokatiivinen puhuttelu liittyy osaksi sitä jäljempänä seuraavaa pronominitonta suoraa puhuttelua. Taulukoidussa vertailuaineistossa yllä oleva tapaus on lajissaan ainut, mutta vertailun vuoksi mainittakoon, että taulukoinnin ulkopuolisessa litteroidussa aineistossa vokatiivista puhuttelua

¹⁹ Prosenttiluku sisältää kaikki suoraa puhuttelua ilmentävät puhuttelutyyppit, jotka perustuvat monikon 2. persoonaan (so. puhuttelutyyppit *te*, (*te*) ja *vok.+(te)*).

esiintyy kautta linjan muun muassa tuomarin puheenvuoroissa, joita hän käyttää kuulusteluvuoroja jakaessaan (puhuttelutyyppi *vok.+te*):

- (8) **S1:** sitte ei muuta
T1: no sitte kysyn () SUKUK1 () onko teillä () kysymyksiä?

Esimerkissä (8) syyttäjä ilmaisee esittäneensä kaikki kysymyksensä kuultavalle vastaajalle. Puheenvuoron ottaa puheenjohtajan ominaisuudessa tuomari, joka käyttää asianomistajaa puhuteltaessaan puhuttelusubstantiivina tämän sukunimeä. Tämän tyyppinen käyttö selittyy sillä, että tuomarin on viestinnän selvyuden nimissä ilmaistava, kenelle läsnäolijoista hän puheensa kohdistaa.²⁰

Suomenkielisessä kuulustelussa yksikön 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua (osuus 30 %) käytti vain vastaajan avustaja päämiestänsä kuulustellessaan:

- (9) **Puhuttelutyyppi *sinä***
EV5: (ee) () olisk tää nyt () sinun ideasi sitte että nyt () ostat ikään ku varastoon siinä sitten?
- (10) **Puhuttelutyyppi (*sinä*)**
EV5: [...] olet nyt () kertonu () varman oloisesti nuo määrät () oletko jotenkin tarkastanu sen tai kyenny jotenki tarkistamaan sen että ne määrät ovat nuo?

Esimerkki (9) edustaa pronominaalista puhuttelua, kun taas esimerkissä (10) puhuttelu ilmenee verbin persoonakongruenssina (vrt. *olet kertonu*, *oletko tarkastanu*). Puhuttelutyyppien puhujakohtaisen variaation yleislinjauksiin palataan tarkemmin luvussa 5.2.3, mutta sitä ennen perehdytään tulkattavissa kuulusteluissa käytettyihin puhuttelutyyppeihin.

5.2.2 Puhuttelutyyppit tulkattavissa kuulusteluissa

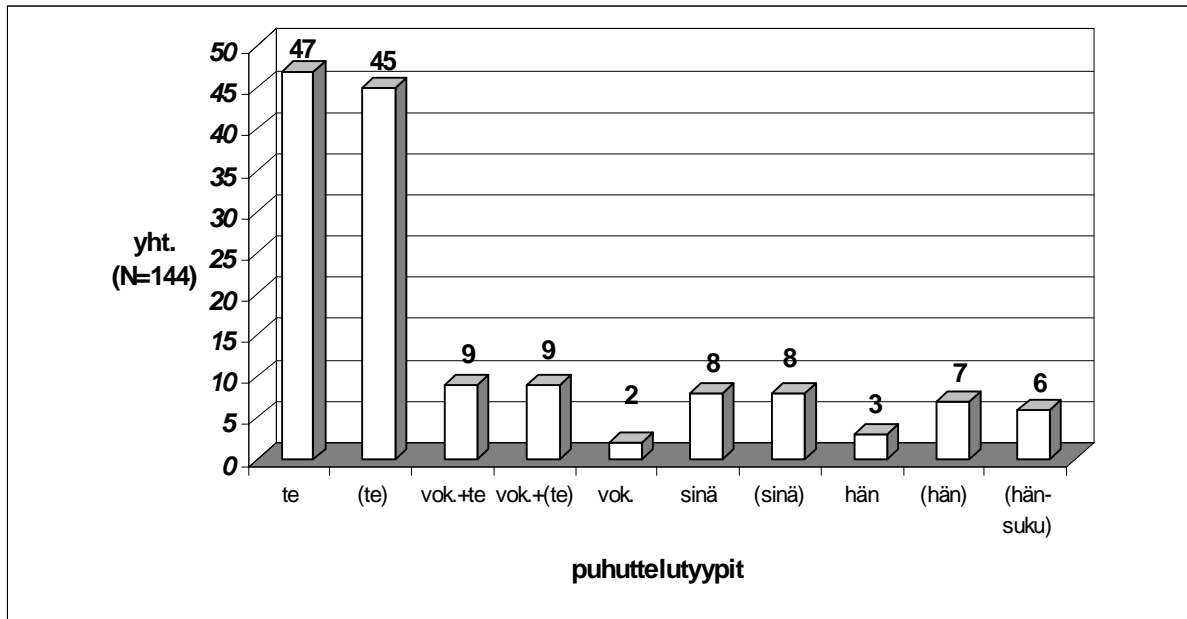
Tarkasteltavassa aineistossa venäjänkielisten vastaajien kuulusteluihin osallistivat vakiokokoonpanona tuomari, syyttäjä, asianomistaja sekä kuulemisvuorossa olevan vastaajan avustaja. Tämän ohella kyselyoikeutta käytti vaihteleva joukko muiden vastaajien avustajia

²⁰ Litteroidun aineiston perusteella voidaan todeta, että vokatiivista puhuttelua esiintyy tarkasteltavan rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa erityisesti ammatillisissa rooleissaan toimivien viestintäosapuolten (so. tuomari, syyttäjä, vastaajien avustajat) keskinäisessä puhuttelussa. Tuomarista käytetään puhuttelusubstantiivia *puheenjohtaja* ja syyttäjistä *syyttäjä*. Tätä vastoin tutkittua oikeudenkäyntiä johtava tuomari kääntyy avustajien puoleen käyttäen puhuttelusubstantiivina heidän sukunimiään, kun taas syyttäjä käyttää vastaajien avustajiin viitattaessaan puhuttelusubstantiivia *avustaja*.

(lukuun ottamatta suomenkielisen vastaaja V5:n avustajaa), sillä osa käsiteltävistä oikeuskysymyksistä kosketti kuultavan vastaajan ohella myös muita vastaajia.

Tulkattavissa kuulusteluissa puhuttelun sisältäviä suomenkielisiä puhejaksoja oli yhteensä 144 kappaletta²¹, joista tulkki I1:n osuus on 98 (68%) ja I2:n osuus 46 (32%). Kuulusteluissa käytetyt puhuttelutyypit on koottu seuraavaan kuvaajaan:

Kuva 2. Puhuttelutyypit tulkattavissa kuulusteluissa.

Venäjänkielisten vastaajien kuulusteluissa esiintyi pääosin samoja puhuttelutyyppisiä kuin suomenkielisen vastaajan kuulustelussa. Suoran, monikon 2. persoonaan perustuvan puhuttelun osuus tulkattavissa kuulusteluissa on yhteensä 76,4 %, kun taas yksikön 2. persoonaan perustuvan puhuttelun osuudeksi muodostuu 11,1 %. Itsenäisen vokatiivisen puhuttelun osuus on 1,4 % ja epäsuoran, yksikön 3. persoonaan perustuvan puhuttelun osuus 11,1 %. Huomionarvoinen seikka viestinnän kannalta on, että hänettelyn ja sitä muistuttavan sukunimipuhuttelun (puhuttelutyyppi *(hän-suku)*) yhteisosuus aineistosta oli yhtä suuri sinuttelun kanssa. Kyseiseen ilmiöön palataan tässä kappaleessa jäljempänä, mutta sitä ennen luodaan katsaus muihin tulkattavassa aineistossa esiintyneisiin puhuttelutyyppisiin.

²¹ Taulukoidussa aineistossa tulkattujen puhejaksojen kokonaismäärä on 150, mutta tulkattavien puhejaksojen vähäisempi määrä selittyy sillä, että tulkki I1 sisällytti tulkkauksen yhteydessä 2:een ja tulkki I2 4:ään puhejaksoon puhuttelun huolimatta siitä, että sitä ei esiintynyt suomenkielisessä puhejaksossa.

Kuten jo edellisessä luvussa todettiin, vokatiivista puhuttelua esiintyi tulkattavissa kuulusteluissa vertailuaineistona toimivaa suomenkielistä kuulustelua useammin. Tästä huolimatta kyseistä puhuttelutapaa ei voida pitää tulkattavan kuulustelun kannalta leimallisena piirteenä, sillä vokatiivista puhuttelua ilmentävät puhuttelutyypit jakautuvat kutakuinkin tasaisesti tulkattavien kuulusteluiden kesken. Tutkimusaineiston perusteella niin pronominaaliseen ja pronominittomaan liittyvää kuin itsellisenä esiintyvää vokatiivista puhuttelua voidaan kuitenkin pitää syyttäjälle leimallisena piirteenä: vokatiivisesta puhuttelusta valtaosa (20 esiintymästä 17 esiintymää, so. 85 %) nimittäin esiintyy syyttäjän puhejaksoissa. Puhuttelusubstantiivina syyttäjän käyttämässä vokatiivisessa puhuttelussa on 53 %:ssa (9/17) esiintymistä puhuteltavan sukunimi ja 47 %:ssa (8/17) puhuteltavan etu- ja sukunimen muodostama yhdistelmä.

Itsenäisenä esiintyvää vokatiivista puhuttelua havainnollistaa syyttäjän esimerkissä (11) käyttämä puhuttelutyyppi, kun taas esimerkissä (12) on kyse pronominaaliseen suoraan puhutteluun liittyvästä vokatiivisesta puhuttelusta:

- (11) **Puhuttelutyyppi vok.**
S1: SUKUV1 () mistä tämä ESINE on peräisin?
- (12) **Puhuttelutyyppi vok.+te**
S1: [...] kerrotteko ETUV1 SUKUV1 että miten te tulitte mukaan nyt tähän () tapahtumaan niin että () että olitte siellä () paikalla () kun HENKILÖT tulivat () paikalle [...]

Tulkattavissa kuulusteluissa dominoivaksi puhuttelun yläkategoriaksi muodostuu suora puhuttelu. Leimalliseksi piirteeksi lukeutuu kuitenkin epäsuora puhuttelu, jota ei esiinny vertailuaineistona käytettävässä suomenkielisessä kuulustelussa eikä myöskään muiden viestintäosapuolten välisessä dialogisessa keskustelussa. Kaiken kaikkiaan 144 suomenkielisissä puhejaksoista 16 edustaa epäsuoraa puhuttelua.²² Epäsuora puhuttelu on tarkasteltavassa aineistossa siis sinuttelun tavoin marginaalinen, mutta olemassaoleva ilmiö, jota esiintyy taulukoidussa materiaalissa yhteensä kolmessa tulkattavassa kuulustelussa.

²² Litteroidussa aineistossa epäsuoraa puhuttelua esiintyi kuulustelija–kuultava-dialogin yhteydessä yhteensä 21 tapauksessa, mutta epäselvästi äänittyneen tulkkauksen vuoksi yhteensä 5 esiintymää jouduttiin jättämään tutkimusaineiston ulkopuolelle. Näistä 1 oli syyttäjän puhejaksojen joukossa ja 4 osana EV4:n puhejaksoja.

Epäsuoraksi lukeutuvaa puhuttelua ilmentävät seuraavat yksikön 3. persoonaan perustuvat viittaukset:

- (13) **Puhuttelutyyppejä hän**
EV4: oisin kysynyt että () että () tie- tuliko hän () tietämään siinä et () millo () millo nää TAVARAT on () tuotiin MAAHAN ylipäänsä?
- (14) **Puhuttelutyyppejä (hän)**
S1: mm () no kertoo nyt sitten mitä tapahtui sen jälkeen () ku tää muutos tuli () [soitto]

Esimerkissä (13) vastaaja V4:n avustaja esittää päämiehelleen kysymyksen viitaten tähän pronomiinilla *hän* siitakin huolimatta, että kysymys sijoittuu osaksi kuulustelun dialogista vaihetta. Vastaavaa puhuttelua ilmentää esimerkki (14), jossa syyttäjän vastaajalle kohdentamassa kehotuksessa esiintyy yksikön 3. persoonassa kongruoiva verbi (vrt. *kertoo*). Esimerkissä (15) syyttäjä puolestaan viittaa vastaaja V1:een tämän sukunimellä, joka saa liitteeseen yksikön 3. persoonassa kongruoivan *olla*-verbin.

- (15) **Puhuttelutyyppejä (hän-suku)**
S1: joo () minkälaisella autolla SUKUV1 oli liikkeellä siinä?

Nauhoitteiden ja niiden pohjalta litteroitujen tekstitiedostojen perusteella ei voida määrittää yksiselitteisesti, mistä yksikön 3. persoonaan perustuva puhuttelu johtuu. Mahdollisia selityksiä ilmiölle esitetään seuraavassa luvussa, jossa luodaan katsaus tutkimusaineistossa esiintyvään suomenkieliseen puhutteluun ja kuulustelijoiden käyttämiin puhuttelustrategioihin heidän oikeussaliviestinnässä edustamiensa roolien ja kohteliaisuuden näkökulmasta.

5.2.3 Kuulustelijoiden puhuttelustrategiat

Kuten luvussa 4.1 todettiin, aktualisoituu oikeussalissa ennen kaikkea peruskohteliaisuus, sillä viestintäosapuolten edellytetään käyttäytyvän toisiaan kohtaan asiallisella tavalla (vrt. luku 3.2.2). Kuultavien vastaajien osalta voidaan lähtökohtaisesti todeta heidän kasvojensa olevan uhattuina – onhan jo yksin rikollisesta teosta syytteeseen joutuminen yksilölle kasvot vaarantava tapahtuma. Syyttömyysolettaman perusteella syytteeseen joutunut vastaaja on kuitenkin syytön niin pitkään kunnes toisin todetaan. Näin ollen häntä tulee myös kohdella sen mukaisesti niin oikeudenkäyntiä edeltävien rikosprosessin vaiheiden kuin myös itse oikeudenkäynnin aikana.

Oikeudenkäynnissä käytettävän puhuttelutavan voidaan katsoa määrittävän useista arkipäiväisistä viestintätilanteista poikkeavalla tavalla muun muassa tilanteen luonteen ja

osapuolten roolijaon perusteella (vrt. luku 3.3.1), minkä ohella puhuttelun sävyyn etenkin kuulemisvaiheessa käytävän dialogin aikana voivat ulottaa vaikutuksensa myös kuulustelua suorittavan henkilön päämäärät ja tavoitteet (vrt. luku 3.3.2). Lähtökohtaisesti tavoitteeltaan määritellyssä oikeudenkäynnissä kohtaavat työtehtävissään toimivat henkilöt sekä yksityishenkilöt (vrt. asiantuntija–maallikko-asetelma, luku 3.3.1) eikä viestinnän funktiona näin ollen ole pyrkiä tekemään tuttavuutta vaan ratkaista kiistanalainen oikeuskysymys.

Tutkimusaineisto osoittaa osan puhujista noudattavan selkeitä päälinjoja puhuttelussaan. Suoran puhuttelun tyypeistä niin tuomari, syyttäjä kuin asianomistaja käyttävät halki linjan monikon 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua, minkä voi katsoa kyseisessä tilanteessa ilmentävän peruskohteliaisuutta. Monikon 2. persoonaan perustuvat viittaukset puhuteltavaan ovat tulkittavissa myös keinona ylläpitää etäisyyttä puhuteltavaan osapuoleen, etenkin silloin kun niillä viitataan pelkästään puhuteltavaan henkilöön (so. teitittely). Tästä katsontakannasta tarkasteltuna monikon 2. persoonaan perustuvien viittausten yhteydessä aktualisoituu myös reviirikohteliaisuus; käytännössä kuulustelijoiden esittämät kysymykset saattavat aihepiirinsä puolesta muodostaa uhan kuultavan vastaajan kasvoille, mutta turvautumalla teitittelyyn kuulustelija ilmaisee ammattiasemansa mukanaan tuoman etäisyytensä kuultavaan ja välttää tällä tavoin tunkeutumasta liian lähelle tämän henkilökohtaista reviiriä (vrt. esim. *Mitä [te] teette työksenne?* vs. *Mitä [sä] teet työkses?*). Etäisyyden ylläpito voidaan nähdä myös puhujan keinona suojella omia kasvojaan, toisin sanoen korostaa sitä, että hän lähestyy puhuteltavaa työroolissaan eikä suinkaan yksityishenkilönä.

Tuomarin asemassa tasapuolinen suhtautuminen kaikkia osapuolia kohtaan liittyy keskeisesti hänen rooliinsa puolueettoman tuomioistuimen edustajana. Tätä vastoin syyttäjän ja vastaajan välillä vallitsee intressiristiriita. Sama pätee myös asianomistajan ja vastaajan väliseen suhteeseen. Näin ollen syyttäjän ja asianomistajan puhuttelussaan käyttämä sävy selittyy ennen kaikkea pyrkimyksenä asialliseen viestintätapaan.

Kuten edellisessä luvussa 5.2.2 todettiin, esiintyy valtaosa vokatiiivista puhuttelua edustavista puhuttelutyypeistä syyttäjän puhejaksoissa. Puhutelleessaan kuultavaa henkilöä suku- ja etunimen muodostamalla yhdistelmällä tai pelkällä sukunimellä syyttäjän voi katsoa alleviivaavan tilanteen virallisuutta (vrt. luku 4.2) sekä sen myötä myös omaa rooliaan syyttäjälaitoksen edustajana. Kyseinen puhuttelutyyppi on tulkittavissa mahdollisesti niin ikään statuskohteliaisuuden ilmentymäksi, mikäli sitä lähestytään syyttäjän näkökulmasta. Käyttämällä korostetun virallista puhuttelua syyttäjä mahdollisesti pyrkii vaikuttamaan

kuulustelemaansa vastaajaan korostaessaan oman roolinsa ”ylemmyyttä”; onhan hän jo syytteen nostamisesta päättäessään kokenut löytäneensä esitutkinta-aineistosta riittävät perusteet vastaajaan kohdentuvien epäilyjen tueksi.

Tutkittavien kuulusteluiden perusteella osa avustajista varioi puhuttelustrategiaansa kuultavan henkilön mukaan. Kuulustellessaan vieraita vastaajia avustajat käyttävät muiden kuulustelua suorittavien osapuolten tavoin monikon 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua, kun taas omaa päämiestään puhutelllessaan kolme viidestä avustajasta vaihtaa puhuttelustrategiansa yksikön 2. persoonaan. Kyseinen havainto selittyy avustajan ja hänen päämiehensä yhteisellä päämäärällä: osoittaa syyte joko täysin perättömäksi tai vähintäänkin minimoida mahdolliseen rangaistukseen vaikuttavien seikkojen näytöllistä arvoa. Oikeussalin kaltaisessa viestintäympäristössä sinuttelu selittyy sillä, että avustaja on muita kuulustelevia osapuolia astetta läheisemmässä suhteessa päämieheensä, sillä heidän intressinsä lukeutuvat yhteisiksi ja he toimivat oikeudenkäynnissä avustaja–päämies-parina.

Edellä kuvattu variaatio yksikön ja monikon 2. persoonan välillä muodostuu osaksi avustajien EV1, EV2 ja EV5 soveltamaa puhuttelustrategiaa. Tätä vastoin avustajien EV3 ja EV4 puhuttelu ei ilmennä kyseisestä tendenssiä. Vastaaja V3:n avustaja esimerkiksi aloittaa päämiehensä kuulemisen teititellen, mutta hetkeä myöhemmin viittaa päämieheensä yksikön 2. persoonan pronomiinilla *sinä* halutessaan nähtävästi korostaa vastakohtaparia *sinä–hän*:

(16) **Puhuttelutyyppejä (te)**

EV3: (ee) tähän alkuun () kysyisin että [mistä syystä täällä esitutkinnassa aloitte () kertoa tästä PP KK () tapahtumasta?

(17) **Puhuttelutyyppejä (sinä)**

EV3: tuota () entäs () kuka () oliko se sinä vai () ETUV4 ketkä () ketä puhui sitten SUKUV1 kanssa?

Esimerkissä (17) esiintyvä sinuttelu saattaa tosin johtua myös spontaanisti tuotetun puhejakson ”takeltelevasta” ilmimuodosta, joka ei ilmennä kielioppisääntöjen mukaista kongruenssia.

Vastaaja V4:n avustaja puolestaan avaa päämiehensä kuulustelun puhuttelemalla tätä teititellen, mutta siirtyy kesken kaiken hänettelyyn. Muita vastaajia kuulustellessaan avustaja EV4 käyttää johdonmukaisesti monikon 2. persoonaan pohjautuvaa puhuttelua yhteneväisesti muiden avustajien kanssa. Litteroidun aineiston perusteella ei ole mahdollista määrittää varmaa syytä avustaja EV4:n puhuttelussa tapahtuvalle muutokselle. Mahdollisena selityksenä voidaan esittää se, että avustajan ja vastaajan välinen katsekontakti katkeaa, koska

vastaaja kohdentaa katseensa avustajansa sijasta tulkkiin. Vaihtoehtoinen selitys saattaa olla, että avustaja kokee aiemmin kuulustelussa esiin nousseiden seikkojen perusteella päämiehensä ”pelastamisen” muodostuneen mahdottomaksi tehtäväksi, ja hän päättää ottaa tähän etäisyyttä suojellakseen omia kasvojaan.

Kuten jo yllä esitetty spekulointi osoittaa, ei tutkielman aineistona käytettyjä äänitteitä kuuntelemalla ole löydettävissä selviä tunnusmerkkejä sille, miksi puhuttelu muuttuu suorasta puhuttelusta epäsuoraksi. Leimallista kyseiselle muutokselle on kuitenkin se, että hänettelyyn siirrytään kesken kaiken, toisin sanoen yksikään dialogeista ei käynnisty epäsuoralla puhuttelutavalla. Mahdollinen syy saattaakin löytyä esimerkiksi nonverbaalista viestinnästä tai kuulustelijan ja vastaajan välillä olevasta kielimuurista, jonka kuulustelua suorittava henkilö aistii tulkin läsnäolosta huolimatta.

Olipa syy epäsuoraan puhutteluun mikä hyvänsä, voidaan epäsuoraa puhuttelutapaa pitää ongelmallisena kuulemisvaiheen dialogisuuden näkökulmasta: yksikön 3. persoonan pronomini *hän* on ominaisluonteeltaan ulkopuolistava, sillä tavanomaisesti sen korrelaatiksi lukeutuu puhujan ja kuulijan näkökulmasta ulkopuolinen henkilö, joka voi olla läsnä viestintätilassa, joskaan ei osallistu aktiivisena toimijana keskusteluun. Vastaava merkitys sisältyy niin ikään pronominittomaan epäsuoraan puhutteluun.

Lähtökohtaisesti oikeustulkkauksella pyritään vieraskieliselle henkilölle takaamaan tasavertaiset mahdollisuudet häntä tavalla tai toisella koskettavan asian selvittämiseen, mutta jos tulkkausjärjestelyihin liittyviä periaatteita ei saateta viestintäosapuolten yhteiseen tietoisuuteen – kuten tarkasteltavassa oikeudenkäynnissä – eikä niiden noudattamista valvota, vaarantuu samalla myös vieraskielisen henkilön tasavertaisuus muiden viestintäosapuolten rinnalla. Oikeudenkäynnin kannalta uhkakuvana voidaan nähdä niin sanoman vääristyminen kuin myös se, että viittaamalla vieraskieliseen osapuoleen ulkopuolistavaksi lukeutuvalla tavalla nostaa puhuja samalla – vähintäänkin epäsuorasti – esiin puhuteltavan henkilön ”toiseuden” suhteessa oikeudenkäynnin kieltä puhuviin läsnäolijoihin. Tämä puolestaan sotii tasavertaisuuden ja yhdenvertaisuusperiaatteen sisältöä vastaan siitakin huolimatta, että kiistanalaisen asian käsittely saataisiin lopulta päätökseen muilta osin asian- ja oikeudenmukaisella tavalla.

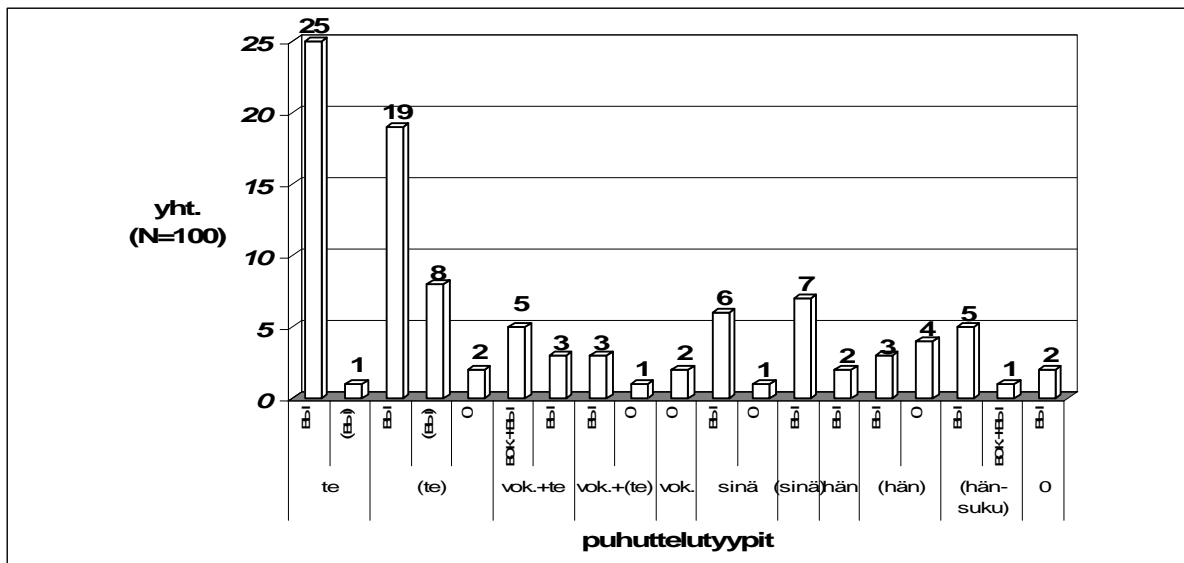
5.3 Tulkattu puhuttelu

Tässä luvussa tarkastellaan puhuttelussa tulkkauksen myötä tapahtuvia muutoksia. Kuten jo aiemmasta esityksestä käy ilmi, kahden tarkasteltavan tulkin tulkkaukset kuulustelut poikkeavat toisistaan niin kestoaltaan kuin puhuttelun sisältäneiden puhejaksojen osalta. Yhteisenä nimittäjän tulkeille on kuitenkin sama viestintäympäristö ja sama suomenkielisten osapuolten ydinkokoonpano, jonka jäsenten puhuttelustrategioihin luotiin katsaus edellä.

Tulkkien I1 ja I2 työsuorituksia ei voida suoranaisesti rinnastaa toisiinsa kvantitatiivisessa mielessä jo pelkästään tarkasteltavien puhejaksojen epäsuhdan vuoksi. Tulkki-kohtaista kokonaiskuvaa tarkastelemalla on kuitenkin mahdollista havainnoida tulkkien välillä vallitsevia eroja, jotka ilmenevät puhuttelutyypin tulkkauksessa kokemina muutoksina.

Seuraavissa kuvaajissa esitetään yleiskuva suomenkielisten puhuttelutyypin vastineista tulkkeessa. Kuvissa huomioidaan aiemmasta tarkastelusta poiketen myös ne puhejaksot, joiden tulkkeisiin tulkit ovat lisänneet venäjänkieliseen puhuteltavaan kohdentuvan viittauksen. Näin ollen tulkki I1:n puhejaksojen kokonaismäärä on 100 ja tulkki I2:n 50. Puhuttelutyypeistä taulukoissa käytettävät koodit on listattu liitteessä 2. Lähdekielisten puhuttelutyypin koodit kulkevat vaakasuorasti kuvaajan alalaidassa. Pylväiden alla pystysuunnassa esitetään lähdekielisten puhuttelutyypin tulkkeessa saamat venäjänkieliset vastineet. Koodilla 0 merkitään kuvaajissa puhejaksoja, joissa puhuttelua ei esiinny joko lähdekielellä tai tulkkeessa. Kuvaajien yhteydessä luodaan lyhyt yleiskatsaus puhuttelun muutokseen tulkkauksessa. Tarkemmin alla esitettäviin havaintoihin palataan seuraavissa alaluvuissa aineistosta poimittujen esimerkkien avulla.

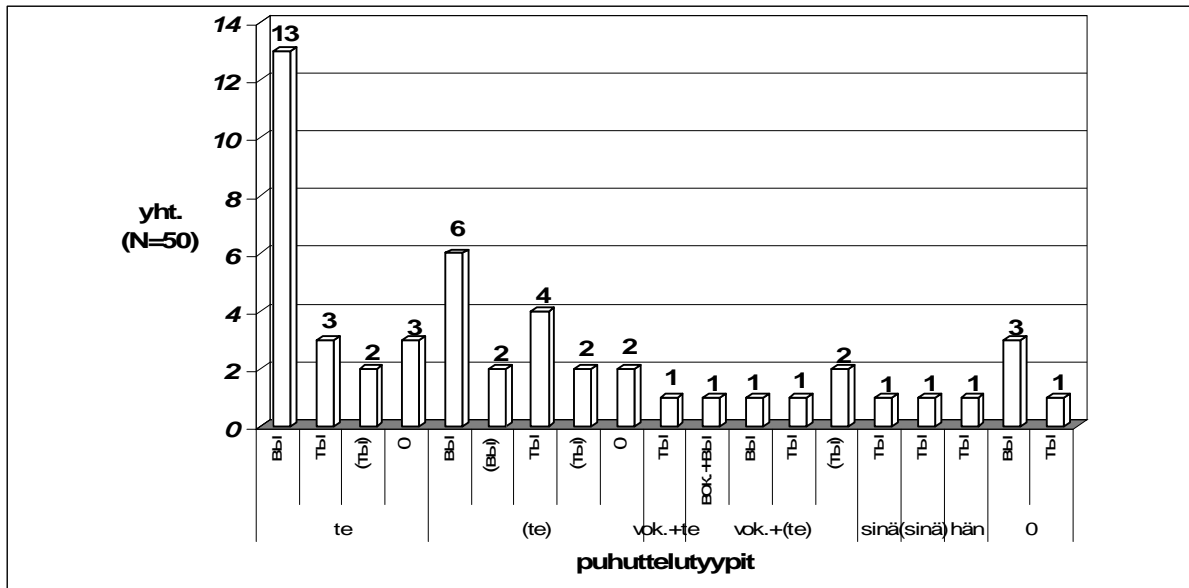
Kuva 3. Puhuttelutyypien vastineet tulkkeessa / tulkki I1.

Yllä olevasta kuvasta käy ilmi, että tulkki I1:n tulkkeessa suomenkielisiä puhuttelutyyppejä on korvattu vaihtelevasti enimmillään kolmella rinnakkaisella tavalla (vrt. puhuttelutyyppi *(te)* -> *ты*, *(ты)* ja *0*). Keskeinen havainto on, että niin pronominiton kuin pronominaalinen yksikön 2. persoonaan perustuva puhuttelu on muutettu venäjänkielisessä tulkkeessa yhtä poisjättöä lukuun ottamatta pronominaaliseksi monikon 2. persoonaan perustuvaksi puhutteluksi. Kyseinen ilmiö tukee niin johdannossa esitettyä hypoteesia kuin myös luvussa 4.2 esitettyä kuvausta venäläisen puhuttelukulttuurin yleisestä kohteliaisuuskoodista. Tulkki on siis turvautunut luvussa 4.3.1 mainittuun pragmaattiseen adaptaatioon. Epäsuoran puhuttelun (puhuttelutyypit *hän*, *(hän)* ja *(hän-suku)*) voidaan puolestaan nähdä muuttuneen joko suoraksi puhutteluksi, tai vaihtoehtoisesti viittaus puhuteltavaan on jätetty pois tulkatusta puhejaksosta.

Yhteenvedon tulkki I1:n tulkkauksesta voidaan todeta, että monikon 2. persoonan osuus hänen tulkkaamissaan kysymyksissä on 90 %, kun taas puhuttelun poisjättöjen osuudeksi muodostuu 10 %.

Kuva 4. Puhuttelutyypien vastineet tulkkeessa / tulkki I2.

Verrattaessa kuvassa 4 esitettyjä tietoja kuvaan 3 voidaan havaita, että tulkki I2:n tulkkauksen suomenkielisten puhejaksojen joukossa ei esiinny laisinkaan itsenäisesti käytettävää vokatiivista puhuttelutyyppiä (*vok.*) eikä myöskään epäsuoria puhuttelutyyppijä (*hän*) tai (*hän-suku*). Tämän ohella myös muiden tyyppien esiintymiä on määrällisesti vähemmän, mikä selittyy puhuttelun sisältäneiden puhejaksojen puolta pienemmällä lukumäärällä. Yhtäpitävästi tulkki I1:n tulkkauksen kanssa muodostuu lähdekielisissä puhejaksoissa dominoivaksi puhuttelutyyppiä pronominaalinen monikon 2. persoonan puhuttelu.

Tulkki I2 on tulkki I1:n tavoin korvannut epäsuoran puhuttelun suoralla puhuttelulla, joskin huomionarvoinen havainto liittyen tulkkeessa esiintyviin puhuttelutyyppihin on se, että tulkki käyttää tulkatessaan niin pronominaalista kuin pronominitonta yksikön 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua monikon 2. persoonaan viittaavien puhejaksojen tulkkeissa. Tämä sotii niin johdannossa esitettyä hypoteesia kuin myös oikeudenkäynnin virallista luonnetta ja suomenkielisten puhujien käyttämää puhuttelustrategiaa vastaan. Osittain tästä seikasta johtuneen myös se, että tulkatessaan lähdekielen (*te*)-puhuttelutyyppijä sisältäneitä puhejaksoja käytti tulkki I2 yhteensä viiteen eri luokkaan kuuluvia vastineita (vrt. *bbl*, (*bbl*), *tbl*, (*tbl*), *0*).

Lopputuloksena monikon 2. persoonaan perustuvien puhuttelutyypien osuudeksi tulkki I2:n venäjäksi tulkkauksessa jaksossa muodostuu 52 %, yksikön 2. persoonaa edustavien puhuttelutyypien osuudeksi 38 % ja poisjättöjen osuudeksi 10 %.

Edellä esitettyihin havaintoihin syvennyttään tarkemmin seuraavissa alaluvuissa, joissa tarkastellaan puhuttelun välittymistä viestintäosapuolten välillä vallitsevan kieli- ja kulttuurimuurin yli. Tarkastelu tapahtuu yleisellä tasolla ja siinä kuvataan esimerkkien avulla selityksiä tulkkauksessa tapahtuville muutoksille. Esimerkkien valinnassa on kiinnitetty huomiota ennen kaikkea niiden havainnollistavuuteen, minkä ohella esimerkit on valittu siten, että ne muodostavat mahdollisimman edustavan ja samalla totuudenmukaisen otannan aineistosta. Tarkastelun lähtökohdaksi valittiin vastakohtaparien ympärille muodostuvat teemat, jotka hahmottuivat lopulliseen muotoonsa kuvien 3 ja 4 osoittamien suuntaviivojen pohjalta.

5.3.1 Puhuttelun lisäys vs. poisto

Tutkimusaineistossa esiintyy yhteensä kuusi tapausta, joissa tulkit lisäsivät tulkkeeseensa venäjänkieliseen vastaajaan kohdistuvan viittauksen lähdetekstistä poiketen. Molemmat tulkki I1:n tekemistä lisäyksistä perustuvat eksplikointiin (vrt. *Kuka tämä tuttava oli?* -> *И кто этот ваш знакомый?*, suom.: *Ja kuka tämä teidän tuttavanne on?*). Tulkki I2:n tekemät neljä lisäystä puolestaan selittyvät suomen passiivimuotoisen ilmauksen korvaamisella venäjän aktiivimuotoisella ilmauksella. Tätä ilmiötä kuvastaa seuraava esimerkki, joka perustuu syyttäjän ja vastaaja V4:n väliseen dialogiin:

- (18) **S1:** pure- purettiinko silloin KK:ssa () niin [TAVARAT tähän autoon?
I2: [в ММ] () вы выгружали ВЕЩИ в эту машину?
suomennos: [KK:ssa] () puritteko te TAVARAT tähän autoon?
V4: очень похоже да
suomennos: hyvin samannäköinen kyllä
I2: muistuttaa hyvin paljon tätä kyllä

Kyseistä kysymys–vastaus-ketjua edeltää tilanne, jossa syyttäjä pyytää vastaaja V4:n avustajaa näyttämään päämiehelleen esitutkinta-aineistoon kuuluvan valokuvan, johon hänen kysymyksensä pohjautuu. Syyttäjä käyttää passiivimuotoista *purkaa*-verbiä mahdollisesti joko välttellessään suoraa viittausta puhuteltavaan tai siitä syystä, että puheenalaisen purkutoimintaan epäillään osallistuneen myös muita henkilöitä, minkä vuoksi syyttäjä ei nähtävästi halua vierittää kaikkea syytä kuultavan vastaaja V4:n harteille. Tulkki puolestaan muuttaa tulkkaamansa kysymyksen aktiivimuotoiseksi, minkä lisäksi monikollisessa muodossa taipuva *выгружать*-verbi (*purkaa*) saa liitteekseen monikon 2. persoonan pronominin, joka yllä olevassa kontekstissa viittaa suurella todennäköisyydellä vastaajan lisäksi myös muihin henkilöihin.

Puhuttelun lisäämisen ohella tulkit myös eliminoivat puhuteltavaan kohdentuvia viittauksia. Esimerkissä (19) kuulustelua suorittava EV1 esittää täsmentävän kysymyksen liittyen juuri kuulemaansa tulkattuun vastaukseen:

- (19) **I1:** ensimmäisen kerran näin hänet () PAIKASSA () ja toisen kerran nyt täällä
EV1: *joo* () eli puhutte tästä () PP KK?
I1: ДД ММ?
suomennos: PP KK?
V2: ну да да [да да да]
suomennos: no joo kyllä [kyllä kyllä kyllä]
EV1: [tapahtumasta]
I1: [kyllä]

Tulkki I1 tiivistää avustaja EV1:n esittämän täsmentävän puheenvuoron kysymysintonaatiolla lausutun päivämäärän muotoon. Kyseisenkaltaiset tiivistykset muodostuvat aineistosta paikannettujen esimerkkien perusteella yleisimmäksi selitykseksi puhuttelun poistamiselle. Syynä tiivistyksiin voidaan nähdä pyrkimys lyhentää tulkkaukseen kuluva aikaa ja siten sujuvoittaa viestintää osapuolten välillä. Esimerkki (19):n kaltaisissa tapauksissa tulkit toisin sanoen priorisoivat selvittävän asian sanoman ilmimuodon kustannuksella. Näin ollen korostettuun asemaan nousee viestin ilmimuodon välittämisen sijasta kysymysten funktio asioiden selvittämisen keinona.

Tiivistämisen myötä tapahtuvaa puhuttelun poistoa kuvaa myös seuraava esimerkki (20), jossa tulkki I2 tiivistää tuomarin esittämän kysymyksen kysymyssanaan *почему* (miksi). Esimerkin avaavaa kysymystä edeltää tilanne, jossa tuomari on ottanut käyttöönsä tuomioistuimen kyselyoikeuden tiedustellakseen vastaaja V4:n toimintaa ja sen motiiveja. Esitettävää kysymystä puolestaan edeltää tuomarin pohjustus, jossa hän viittaa vastaajan hetkeä aikaisemmin esittämään kuvaukseen toimintansa suorittamistavasta. Tulkki on saanut tulkattua kyseisen johdannon kuultavalle henkilölle, minkä jälkeen tuomari esittää itse kysymyksen:

- (20) **T1:** miksi () näin [()] teidän piti tehdä?
I2: [почему]?
suomennos: [miksi]?

Tulkattu kysymyssana ajoittuu tuomarin puheessa esiintyvän tauon paikalle, mutta tulkki ei vaivaudu täsmentämään tuomarin esittämää täydennystä tulkkeessaan, minkä seurauksena kuultava vastaaja ei tule noteeratuksi sanallisella tasolla.

Edellä esimerkissä (18) tarkasteltiin tapausta, jossa tulkki I2 muunsi suomen passiivimuotoisen kysymyksen aktiivimuotoon tulkatessaan sen venäjäksi. Seuraavassa katkelmassa kyseinen ilmiö esiintyy käänteisenä, toisin sanoen aktiivimuotoinen kysymys

saitteko palkkion ja keneltä saitte muuttuu passiivimuotoiseksi. Havainnoitava katkelma alkaa syyttäjän kääntyessä tuomarin puoleen tiedustellakseen lupaa esittää jo kuulustellulle vastaaja V3:lle kysymyksen, joka on aktualisoitunut myöhemmin kuultavan vastaaja V4:n kuulustelun aikana.

- (21) **S1:** { @@@ } () saanko kysyä SUKUV3:lta saman asian vielä?
T1: saatte joo
S1: saanko anteeksi
T1: [joo saatte]
I2: [{ @@@ }] простите
suomennos: [{ @@@ }] anteeksi
S1: *saitteko palkkion ja [keneltä saitte?]*
I2: [награждение] было получено от кого?
suomennos: [palkkio] saatiin keneltä?
V3: деньги получил тоже от ИМЯХ1 где-то через неделю [...]
suomennos: rahat sain myös ETUX1:ltä noin viikon kuluttua

Kysymyksessään *saitteko palkkion* syyttäjä puhuttelee vastaajaa suoraan pronominitonta puhuttelutyyppejä käyttäen. Kysymys kohdentuu ainoastaan kuultavalle vastaajalle ja se on luonteeltaan suora. Tulkki I2 aloittaa tulkkauksen syyttäjän puhejakson aikana ja päättyy rakentamaan kysymyksen simultaanisen jakson aikana lausumansa sanan *награждение* (palkkio) varaan. Passiivimuotoiseksi muuttunut kysymys on luonteeltaan kiertelevä – joskin ymmärrettävä –, ja lopputuloksena syyttäjä saa vastauksen selvitettävään seikkaan. Muutos ei siis vaikuta viestinnän kulkuun, joskin tulkattaessa kysymyksen sävyssä tapahtuva muutos johtaa siihen, että aktiivimuodon kuultavan vastaajan kasvoille muodostama uhka väistyy käytettävän passiivimuodon seurauksena.

5.3.2 Nimellinen vs. nimetön puhuttelu

Nimi on tärkeä osa yksilön identiteettiä, se seuraa kutakin meistä kehdestä hautaan. Arkipäivän viestintätilanteiden perusteella voidaan yleistäen väittää, että venäjänkielisessä puhekulttuurissa puhuttelukumppanin etunimi (tai etu- ja isännimen muodostama yhdistelmä) mainitaan suomenkielistä puhekulttuuria useammin heti tervehdyksen yhteydessä, toki edellyttäen että se on puhujan tiedossa. Nimeä käytetään niin suomalaisessa kuin venäläisessä kulttuurissa myös virallisiksi lukeutuvissa tilanteissa. Suomalaisessa kulttuurissa kyseeseen tulee tällöin useimmiten etunimen tai -nimien ja sukunimen muodostama yhdistelmä, kun taas venäjässä suositaan etu- ja isännimen muodostamaa yhdistelmää, joka voi tilanteesta riippuen saada liitteekseen myös sukunimen.

Tarkasteltavassa aineistossa kuultavia venäjänkielisiä vastaajia puhuteltaessa esiintyy yhteensä 26 viittausta (so. puhuttelutyypit *vok.*, *vok.+te*, *vok.+(te)* ja (*hän-suku*)), jotka perustuvat joko vastaajien etu- ja sukunimen muodostamaan yhdistelmään tai pelkkään sukunimeen. Kyseisiä viittauksia voidaan luonnehtia osaksi oikeussaliviestinnän virallisuutta, ja kuten luvussa 5.2.3 todettiin, etu- ja sukunimen yhdistelmään tai sukunimeen perustuvista viittauksista valtaosa (yht. 23 tapausta) esiintyy tarkasteltavassa aineistossa syyttäjän puhejaksoissa. Puhuteltavan nimen sisältävien puhejaksojen tulkkeissa nimi välittyi yhteensä 7 tapauksessa, toisin sanoen noin 27 %:ssa nimen sisältäneistä puhejaksoista.

Kuten edellä todettiin, eroavat suomalainen ja venäläinen puhekulttuuri toisistaan puhuttelussa käytettävien nimien osalta; venäjänkielisessä puhekulttuurissa etu- ja sukunimen yhdistelmä lukeutuu vierasperäiseksi yhdistelmäksi, mikä voi aiheuttaa nimen sisältäneiden puhetyyppien muutoksen tulkkeessa. Luonnollisesti kyse voi olla myös siitä, että tulkit eivät ajan kohdistaman paineen vuoksi pidä nimen välittämistä tärkeänä tekijänä, vaikkakin syyttäjän puhuttelussa se voi lukeutua jopa kuulustelutaktiseksi keinoksi. Nimen poisjätto on omiaan vaikuttamaan myös siihen kuvaan, minkä tässä tapauksessa etenkin vieraskielinen henkilö muodostaa tulkkauksen tarkkuudesta, sillä hänen voi olettaa tunnistavan oman nimensä – vaikkakin sitten suomalaisittain lausuttuna – lähdekielisen sanavirran keskeltä, ellei hänen huomionsa ole keskittynyt kuiskaustulkkauksen kuuntelemiseen.

Esimerkki (22) sijoittuu tilanteeseen, jossa syyttäjä on juuri lukenut otteen esitutkintapöytäkirjasta, minkä jälkeen hän pyrkii kiinnittämään vastaajan huomion pohjustamaansa kysymykseen vokatiivisen puhuttelun avulla (puhuttelutyyppi *vok.+(te)*):

- (22) **S1:** näin () eli () ETUV1 SUKUV1 kuulitte nyt [mitä () te ootte esitutkinnassa kertonut PP KK VVVV ta- tapahtumista () niin niin pitääkö tää paikkansa]?
I1: [ИМЯV1 ФАМV1 () вы слушали что вы говорили () на следствии () о] () >прошедшем< () верно ли это?
suomennos: [ETUV1 SUKUV1 () te kuuntelitte mitä te puhuitte () tutkinnassa] () >tapahtuneesta< () pitääkö se paikkansa?

Tulkki I1 sisällyttää simultaanisesti tulkkaamaansa puhejaksoon syyttäjän puhuteltavaan kohdentaman etu- ja sukunimen muodostaman viittauksen, minkä avulla virallinen rekisteri välittyy myös venäjänkieliselle vastaajalle. Tätä vastoin tulkatusta puhejaksosta jää uupumaan muistutus tarkasta päivämäärästä, joskin se on hetkeä aiemmin tullut vastaajan tietoon esitutkintapöytäkirjaa luettaessa. Päivämäärän korvaaminen yleistyksellä (vrt. *npoueдuee/тапахунут*) selittynee sillä, että tulkki yksinkertaisesti unohtaa sen tulkkauksen

tiimellyksessä. Tämän ohella tulke sisältää myös lisätyn *бы*-pronominin, mikä on venäjän kielen kannalta luonteva ratkaisu.

Esimerkissä (23) kuultava vastaaja V2 on juuri vastannut syyttäjän edelliseen kysymykseen jaksottaen vastauksensa yhteensä 11 puhejaksoon, joista jokainen on luonnollisesti myös tulkattu. Vastaaja vaikenee, ja syyttäjä esittää hänelle seuraavan kysymyksen, jossa vastaajan sukunimi esiintyy vokatiivisena puhuttelusanana:

- (23) **S1:** (ee) syyttäjä kysy- kysyy tässä kohti vielä että () [että eikö] () eikö
SUKUV2 tämä TILA pitänyt olla tyhjä?
II: [еще вопрос] () (ээ) разве (ээ) ПОМЕЩЕНИЕ не должно было пустым
быть?
suomennos: [vielä kysymys] () (ee) eikö (ee) TILAN pitänyt olla tyhjä?

Venäjäksi tulkatussa puheenvuorossa tulkki priorisoi itse kysymyksen sisällön ja jättää sukunimen mainitsematta. Huomionarvoinen seikka syyttäjän kysymyksessä on myös se, että hän viittaa kyseisessä puhejaksossa itseensä yksikön 3. persoonassa käyttäen omaa virkanimikettään.²³ Kyseinen puhejakso on kontekstissaan hahmotettavissa mahdollisesti seuraavanlaisella tavalla: Syyttäjä on juuri kuullut vastauksen edelliseen kysymykseensä, hän empii hetken (vrt. vokaalilla täytetty tauko), minkä jälkeen saattaa läsnäolijoiden yhteiseen tietouteen halukkuutensa esittää vielä kysymyksiä ja viittaa itseensä virkanimikkeellään. Tätä seuraa kysymyksen muotoilu, minkä aikana hän palaa oikeudenkäynnin yleisestä dialogista takaisin itsensä ja vastaajan väliseen dialogiin ja ilmentää tätä viittaamalla vastaajaan tämän sukunimellä. Tulkkeessa yllä kuvattu vivahde ei välity, vaan tulkki pitää tärkeämpänä välittää kuulemisvuorossa olevalle vastaajalle tiedon siitä, että luvassa on *vielä kysymys*.

Toisaalta syyttäjän viittaus itseensä voidaan tulkita myös syyttäjän pyrkimyksenä korostaa virka-asemansa itselleen tuomaa statusta ja siten suojata omia yksityisiä kasvojaan ”syyttäjännaamarin” takana; sen sijaan, että hän viittaisi itseensä yksikön 1. persoonassa, hän pyrkii alleviivaamaan yksikön 3. persoonalla sitä, että suorittaa kuulustelua virkansa puolesta. Virkanimikkeensä mainitsemalla syyttäjä saattaa pyrkiä toisaalta myös korostamaan omaa

²³ Kuulustelijan itseensä kohdistamia viittauksia esiintyy ainoastaan venäjänkielisille vastaajille esitettyjen kysymysten yhteydessä. Näistä seitsemän on syyttäjän esittämissä puheenvuoroissa (vrt. *syyttäjä kysyy...*) ja yksi avustaja EV2:n yksittäisessä puhejaksossa (so. *asianajaja SUKUEV2 kysyy...*). Vertailuaineistossa vastaavaa ilmiötä ei esiinny kuulustelija–kuultava-dialogin yhteydessä, mikä voi toisaalta selittyä myös vertailuaineiston pienuudella suhteessa tulkattaviin kuulusteluihin. Tulkatuissa puheenvuoroissa vain yhdessä tapauksessa kuulustelijan viittaus itseensä säilytettiin suomenkielistä puhejaksoa vastaavassa muodossa (адвокат ФАМЕВ2 спрашивает... *suomennos:* asianajaja SUKUEV2 kysyy).

asemaansa vastaajan ”riitapukarina”, jolloin substantiivin *syöttäjä* mainitseminen saattaa olla tietoinen retorinen ratkaisu ja siten osa kuulustelutaktiikkaa.

Tulkin näkökulmasta *syöttäjä*-tittelin sisällyttäminen tulkkeeseen olisi joka tapauksessa omiaan muodostamaan tilanteen, jossa suora puhuttelu muuttuu epäsuoraksi ja sen ohella myös tulkin rooli tulkista ”selostajaksi”/”raportoijaksi” (vrt. esim. *Обвинитель спрашивает вас, ФАМВ2, разве ПОМЕЩЕНИЕ не должно было пустым быть* / suom.: *Syöttäjä kysyy teiltä, SUKUV2, eikö TILAN pitänyt olla tyhjä*). Jos tittelin mainitseminen kuitenkin on tulkittavissa osaksi kuulustelutaktiikkaa, tulisi tulkin harkita toisenlaista kysymyksen muotoilua, joskin tämän seurauksena syyttäjän kasvot saattaisivat vaarantua (vrt. esim. *В лице обвинителя, [я] спрашиваю вас, ФАМВ2...* / suom.: *Syyttäjän ominaisuudessa kysyn teiltä, SUKUV2...*), sillä suomenkielisen kysymyksen asettelu puhuu ennen kaikkea sen puolesta, että syyttäjä pyrkii välttämään itseensä viittaamista yksikön 1. persoonassa (vrt. *Kysyn teiltä...*).

5.3.3 Puhuttelun pronominaalisuus vs. pronominittomuus

Puhuttelutyypien jaottelussa eroteltiin omiksi luokikseen pronominaalinen ja pronominiton puhuttelu. Funktionsa puolesta molemmat puhuttelutyypit edustavat samaa yläkategoriaa, joskin pronominaalisessa puhuttelussa läheisyys–etäisyys-vastakohtaparin voi katsoa muodostuvan alleviivatuksi piirteeksi, joka ulottaa vaikutuksensa viestinnän nyansseihin eri tavalla käytettävästä koodista riippuen: niin sinuttelun kuin kohteliaisuuden/muodollisuuden nimissä tapahtuvan teittelyn yhteydessä pronominaalinen puhuttelutyyppi sitoo puhuteltavaa astetta enemmän suhteessa pronominittomaan puhutteluun.

Tulkkien I1 ja I2 tulkkauksjaksojen kokonaiskuva paljastaa, että suomen pronominittomalla puhuttelulla oli tulkkauksen myötä taipumusta muuttua tulkatuissa puhejaksoissa pronominaaliseksi puhutteluksi (ks. kuvat 3 ja 4 edellä). Keskeisenä syynä tähän voidaan pitää suomen ja venäjän kielten välistä eroa, käytännössä sitä, että venäjän kielessä yksinomaan verbin persoonakongruenssina ilmenevä viittaus puhuteltavaan muodostuu määrättyissä konteksteissa venäjän näkökulmasta vaillinaiseksi ja kaipaa pronominia täydennykseen.

Esimerkki (24) on peräisin yhdestä tulkki I1:n tulkkaamasta kuulustelusta. Syyttäjä on alkuun tiedustellut vastaajaan ammattia, minkä jälkeen hän esittää kysymyksen koskien ammatin harjoittamisen pohjaa:

- (24) **S1:** joo () ja- ja kerrotteko esimiehenne () va- vai onko oma yritys?
I1: (ээ) вы в какой-то фирме работаете () или у вас собственная фирма? () кто у вас начальник?
suomennos: (ee) työskentelettekö te jossakin yrityksessä () vai onko teillä oma yritys? () kuka on teidän esimiehenne?

Syyttäjä esittää kysymyksen pronominitomassa muodossa käyttäen puhuttelutyyppejä (*te*). Aluksi hän tiedustelee vastaajan esimiestä ja täsmentää vielä tämän jälkeen toista mieleensä tullutta vaihtoehtoa ikään kuin lisäyksen muodossa. Puhejakson tulke muodostuu alkuperäistä kysymystä eksplisiittisemmäksi tulkin lisätessä kysymyksen alkuun vastakohtaparin vieras–oma (vrt. *työskentelettekö te jossakin yrityksessä vai onko teillä oma yritys*) ja käyttäessä monikon 2. persoonan pronominia *вы*. Tulkkeen alkuosa ei kuitenkaan vielä sisällä syyttäjän primäärikysymystä, jonka tulkki tuokin esiin vasta tulkkeensa lopussa.

Aina pronominin ohittaminen ei kuitenkaan ole mahdollista kummassakaan tarkasteltavista kielistä, mitä ilmentää seuraava esimerkki, joka sijoittuu osaksi vastaajan ja asianomistajan välistä dialogia. Kuultavalta vastaajalta on takavarikoitu ”tavaroita”, joiden ympärille katkelma nivoutuu. Tulkki I1 tulkaa ”tavaroita” koskevaan kysymykseen saadun vastauksen, mihin asianomistaja K1 haluaa vielä täsmennystä:

- (25) **I1:** nämä olivat () niitä TAVAROITA mitä minä KÄYTIN
K1: eli teiltä takavarikoidut TAVARAT () niinkö?
I1: то есть те которые были изъяты у вас?
suomennos: eli siis ne jotka on takavarikoitu teiltä?

Kyseisessä kontekstissa suomen ja venäjän kieliopit edellyttävät yhteneväisesti pronominin käyttöä; sekä suomessa että venäjässä *takavarikoida/изъять*-verbi, jonka partisiippimuotoa suomen- ja venäjänkielisessä puhejaksossa käytetään, edellyttää esimerkin mukaisessa käyttöyhteydessään ilmaisemaan niin takavarikon ”kohteen” (so. *tavarat*) kuin ”uhrin” (so. *te*).

Esimerkki (26) kuvaa puolestaan tapausta, jossa pronominiton puhuttelu on yhtä luonteva molemmissa kielistä. Tulkki I1:n venäjäksi muotoilema kysymys kuultavan vastaajan toiminnasta välittyikin tälle näin ollen sävyiltään muuttumattomana:

- (26) **S1:** ootteko myyny ollenkaan () yhtään?
I1: =вообще продавали () хоть что-то?
suomennos: =oletteko myynyt ollenkaan () edes jotain?

5.3.4 Epäsuora vs. suora puhuttelu

Epäsuoran puhuttelun on aiemmin tässä tutkielmassa esitetty sotivan toisaalta tulkkausviestinnän periaatteita, toisaalta oikeudenkäyntiin osallistuvien vieraskielisten viestintäosapuolten yhdenvertaisuutta vastaan. Vastaavasti epäsuoraa puhuttelua ilmentävien puhuttelutyyppeiden kokonaismäärän puhuttelun sisältäneistä suomenkielisistä kysymyksistä todettiin olevan yhtä suuri sinuttelua edustavien puhuttelutyyppeiden kanssa. Taulukoiduissa puhejaksoissa epäsuorat puhuttelutyypit esiintyvät yhtä poikkeusta lukuun ottamatta tulkki I1:n tulkkauksessa suomenkielisessä osuudessa. Tosin epäsuoraa puhuttelua esiintyy litteroidussa aineistossa myös tulkki I2:n osuudessa taulukoitua enemmän, mutta kuten edellä todettiin (ks. luku 5.2.2), jouduttiin valtaosa tapauksista jättämään taulukoinnin ulkopuolelle äänitiedostossa esiintyneiden epäselvyyksien vuoksi.

Tutkimusaineiston perusteella epäsuora puhuttelu muuttuu tulkattaessa suoraksi puhutteluksi tulkin aloitteesta, eikä asiasta huomauteta esimerkiksi puhujalle tai puheenjohtajalle (vrt. luku 4.3.2). Voidaankin kysyä, tiedostivatko tulkit itse tilanteessa epäsuoran puhuttelutyypin sisältämän vaaran ja jos tiedostivat, halusivatko he mahdollisesti suojella omia kasvojaan sivuuttamalla asian? Kokivatko he mahdollisesti, että kyseiseen seikkaan tarttuminen olisi leimattu esimerkiksi kuulustelijan näkökulmasta jonkinasteiseksi saivarteluksi?

Seuraava esimerkki havainnollistaa tilannetta, jossa epäsuoran puhuttelutyypin muuttaminen suoraksi ulottaa vaikutuksensa myös puheenvuoron tyyppiin ja siten myös tulkin rooliin:

- (27) **S1:** mm () no kertoo nyt sitten mitä tapahtui sen jälkeen () ku tää muutos tuli
[() soitto
I1: [и когда это изменение] произошло (ээ) пос- (ээ) был этот звонок ()
что дальше произошло?
suomennos: [ja kun tämä muutos] tapahtui (ee) jäl- (ee) oli se soitto () mitä
sitten tapahtui?

Esimerkki (27) sijoittuu kuulustelun vapaan kerronnan osuuteen, ja syyttäjä on juuri kuullut osan kuultavan vastaajan kertomuksesta (vrt. palaute *mm*). Syyttäjä siirtyy seuraavaan kuulusteluteemaan käyttäen kehotusta, joka perustuu yksikön 3. persoonassa kongruoivaan verbiin (vrt. *kertoo nyt sitten*). Tulkki aloittaa tulkkauksen simultaanisesti, mutta kuullessaan syyttäjän täsmennyksen ”muutoksen” lajista (vrt. *soitto*), hän keskeyttää tulkkeensa lisätäkseen siihen syyttäjän täsmennyksen, jonka tämä esitti puhejaksonsa päätteeksi. Lopulta syyttäjän kehotukseksi lukeutuva puhejakso muuttuu tulkattaessa kysymykseksi (vrt. *mitä sitten tapahtui?*). Huomautettakoon kuitenkin, että tutkimusaineistossa kysymys–vastaus-

dialogi perustuu nimityksensä mukaisesti kysymysten dominanssiin ja suoranaisiksi kehoituksiksi lukeutuvia muotoiluja esiintyy tulkattavissa suomenkielisissä puhejaksoissa vain satunnaisesti.

Epäsuorasta pronominaalisesta puhuttelusta on kyse myös alla olevassa esimerkissä (28), jossa vastaaja V4:n avustaja kuulustelee päämiestään. Avustaja EV4 on hetkeä aiemmin käyttänyt suoraa puhuttelutapaa, mutta siirtyy kuulustelun edetessä kesken kaiken epäsuoraan puhutteluun. Puhejakson alussa eräänlaisena johdantona EV4 ilmaisee aikeensa esittää kysymys (vrt. *oisin kysyny*), minkä jälkeen hän takeltelee sanoissaan ja on nähtävästi aloittamaisillaan suoran puhuttelun sisältävän kysymyksen (vrt. keskeytyksen *tie-* mahdollinen suhde verbiin *tietää*). Toisaalta avustajan puhejaksossaan käyttämä avaus *oisin kysyny* viitanee kyseissä kontekstissa tulkkiin, etenkin jos avustaja luo katseensa päämiehensä sijasta tämän vieressä istuvaan tulkkiin. Tällöin puheenvuoron avaava ilmaus on nähtävissä epäsuorasti ilmaistuna pyyntönä tulkille (vrt. *Voisitko/voisitteko kysyä häneltä...*). Äänitteiden perusteella on mahdotonta varmasti sanoa, kumpi edellisistä selityksistä tilanteessa aktualisoituu, mutta lopputuloksena on joka tapauksessa se, että avustaja EV4 päättyy sanallisella tasolla ”ulkopuolistamaan” venäjänkielisen päämiehensä viittaamalla tähän yksikön 3. persoonan pronomiinilla *hän*:

- (28) **EV4:** *oisin kysyny että () että () tie- tuliko hän () tietämään siinä et () millo () millo nää TAVARAT on () tuotiin МААНАН ylipäänsä? () millon [raja () tää AUTO ajo () rajan () yli?*
I2: [ты узнал () когда эти] ВЕЩИ были {@@@} МАШИНА когда () (ээ) () МАШИНА пересекла границу?
suomennos: [saitko sä tietää () koska nää] tavarat oli {@@@} AUTO koska () (ee) AUTO ylitti rajan?

Tulkki I2 keskittyy välittämään venäjänkieliselle vastaajalle ainoastaan kysymyksen ja muuntaa epäsuoran puhuttelun suoraksi. Samalla myös kysymyksen sävy muuttuu tulkin käyttämän sinuttelun seurauksena (tästä ilmiöstä tarkemmin luvussa 5.3.5). Tutkimusaineiston perusteella kyseinen puhuttelutyyppi ei kuitenkaan kuulu EV4:n käyttämään puhuttelustrategiaan päämiestään tai muitakaan vastaajia kohtaan (vrt. luku 5.2.3). Toisaalta voidaan kysyä, miten avustaja olettaa lopulta tulkin tulkaavan dialogissa esittämänsä ”hänettelevän” kysymyksen venäjänkieliselle päämiehelleen?

Yllä esitetty kysymys pätee myös syyttäjään, joka tiedustelee vastaaja V1:ltä aiemmin puheenalaisena olleen paikan tarkempaa sijaintia suhteessa vastaajan kotiin. Kyseisessä esimerkissä syyttäjä viittaa kuulustelemaansa vastaajaan sukunimipuhuttelua käyttäen (puhuttelutyyppi (*hän-suku*)):

- (29) S1: onko se kävelymatkan päässä SUKUV1:n kotoa?
I1: пешком можно идти домой к вам?
suomennos: [jalanko] voi kävellä teille kotiin?

Tässäkin tapauksessa tulkki muuntaa epäsuoran puhuttelun suoraksi, minkä lisäksi myös sukunimi jää mainitsematta. Kyseisessä tapauksessa sukunimen poisjätto muodostuu tosin loogiseksi ratkaisuksi, sillä sukunimen sisällyttäminen kodin määritteeksi tuntuisi venäjänkielisestä henkilöstä vähintäänkin erikoiselta ratkaisulta, kun kyse kuitenkin on hänen omasta kodistaan.

5.3.5 Puhuttelun virallisuus vs. tuttavallisuus

Kuten luvussa 4 todettiin, on eri tilanteessa käytettävän puhuttelutavan ja siten myös kohteliaisuusstrategian valinta riippuvainen monista tekijöistä. Tarkasteltavissa kuulemisvaiheissa monikon 2. persoonaan perustuvat puhuttelutyypit ovat dominoivassa asemassa ja niistä valtaosa lukeutuu osaksi kohteliasta/muodollista puhuttelutapaa. Oikeusdiskurssissa niiden voi tulkita ilmentävän myös viestintätilanteen virallista luonnetta, joskaan tämän perusteella ei voida väittää, että sinuttelu lukeutuisi suomenkielisessä oikeusdiskurssissa automaattisesti epäsovinnaiseksi, etenkin asianajaja–päämies-suhteessa. Päämiestänsä yksikön 2. persoonassa puhuttelevat avustajat tuskin pyrkivät loukkaamaan asiakastaan vaan pikemminkin kokevat kyseisen puhuttelun luontevaksi puhuttelukoodiksi, joka monikon 2. persoonan dominoimassa ympäristössä lujittaa heidän keskinäistä ”kumppanuuttaan” oikeustaistelun tiimellyksessä.

Venäjän kielen ja siihen liittyvän tapakulttuurin näkökulmasta monikon 2. persoonan käyttö keskustelukumppaniin viitattaessa on monissa tilanteissa oletusarvoinen kohteliaisuuskoodi, josta poikkeaminen saattaa loukata puhuteltavaa. Toisaalta puhuttelutavan valinta riippuu myös venäjän kielessä monista tekijöistä, joista voidaan mainita esimerkiksi puhekumppanien välinen suhde ja tuttuusaste, tilanteen virallisuusaste ja puhujan koulutustausta.

Luvun 5.3 alussa esitetyt tulkkikohtaiset kuvaajat osoittivat, että tulkatessaan aineistossa esiintyvät tulkit suhtautuvat yksikön ja monikon 2. persoonan puhuttelutyyppeihin osittain päinvastaisilla tavoilla. Tulkki I1 muunsi suorassa puhuttelussa esiintyvän suomen sinuttelun venäjän teittelyksi (vrt. puhuttelutyyppi *sinä* ja (*sinä*) -> *вы*) ja käytti monikon 2. persoonaa muidenkin puhuttelutyyppeiden osalta kautta linjan. Tulkki I2:n puhuttelussa tekemät muutokset muodostavat osittaisen vastakohtan tulkki I1:n käyttämälle strategialle. Näihin eroihin

keskitytään seuraavaksi aineistosta poimittujen esimerkkien avulla. Tätä ennen on aiheellista nostaa esiin litteroidun aineiston pohjalta tehty havainto, joka on tutkimusaiheen rajauksen vuoksi jäänyt analysoidun aineiston ulkopuolelle:

Kuulemisvaiheen aikana molemmat tulkit esittävät satunnaisesti täsmentäviä kysymyksiä venäjänkielisten henkilöiden puhejaksoja tulkatessaan. Osassa tapauksista täsmentävät kysymykset sisältävät venäjänkieliseen henkilöön kohdistuvan viittauksen. Havaittujen esiintymien perusteella tulkki I1 teitittelee tulkkaamiansa henkilöitä myös silloin, kun esittää näille täsmentäviä kysymyksiä tulkin roolissa. Tätä vastoin tulkki I2 sinuttelee tulkkaamiaan venäjänkielisiä henkilöitä vastaavissa tilanteissa.

Alla olevassa esimerkissä (30) vastaaja V2:n avustaja puhuttelee päämiestään aluksi pronominitonta, sittemmin pronominaalista yksikön 2. persoonan puhuttelutyyppiä käyttäen pyrkiessään nostamaan esiin päämiehensä puolesta puhuvia seikkoja, jotka liittyvät syyttäjän aiemmin käsittelemään aihepiiriin. Tulkki käyttää simultaanista tulkkaustekniikkaa, ja avustaja pyrkii nähtävästi helpottamaan tulkin työtä jaksottamalla pohjustuksen ja varsinaisen kysymyksen siten, että hän odottaa tulkin pääsevän ensimmäisen tulkkausjaksonsa loppuun ennen kuin esittää itse kysymyksen (vrt. *oliko sinulla syytä...*):

- (30) **EV2:** (ee) kerroit tuossa syyttäjän kysyessä [että () minulle () soitettiin () MAAN puolella () PAIKAN läheisyydessä ja () matkareittisi () muuttui ()]
I1: [когда прокурор задавал вопросы вы сказали () что вам позвонили () когда вы уже были в СТРАНЕ () недалеко от МЕСТА] () и ваш маршрут изменился
suomennos: [kun syyttäjä esitti kysymyksiä te sanoitte () että teille soitettiin () kun te jo olitte MAASSA () PAIKAN läheisyydessä] () ja teidän reittinne muuttui
EV2: oliko sinulla syytä epäillä [() tai herättikö tuo uu- uusi reitti mitään epäilyksiä sinull- sinussa?]
I1: [у вас были причины () подозревать или () новый маршрут ()] возникли какие-то подозрения у вас?
suomennos: [oliko teillä syytä () epäillä tai () uusi reitti ()] heräsikö teillä mitään epäilyksiä?

Tulkkeessa yksikön 2. persoona muuttuu monikon 2. persoonaksi, minkä ohella ensimmäisen puhejakson pronominiton puhuttelu muuttuu pronominaaliseksi. Tulkin ratkaisuun tulkatun puhuttelun sävyssä vaikuttanee hänen valintansa noudattaa venäjän kielessä yleisesti käytettävää kohteliaisuuskoodia. Suomen näkökulmasta tulke muuttuu astetta etäisemmälle ja muodollisemmalle tasolle, mutta koska venäjänkielisen henkilön voi lähtökohtaisesti olettaa pitävän teitittelyä jopa oletusarvoisena puhutteluna, etenkin virallisiksi lukeutuvissa tilanteissa, ei tulkin tekemällä pragmaattisella adaptaatiolla ole yhtä dramaattista vaikutusta avustaja–päämies-suhteeseen venäjänkielisen vastaajan kannalta.

Seuraava esimerkki on peräisin tulkki I2:n tulkkaamasta kuulustelusta, jonka syyttäjä puheenvuoron saatuaan avaa tiedustellen vastaajan ammattia:

- (31) **S1:** joo () ETUV4 SUKUV4 () syyt- syyttäjä kysyy nyt ihan ensin että () että mikä on ammattinne () mitä teette työksenne?
I2: профессия? () кем работаешь?
suomennos: ammatti? () mitä teet työkses?

Tulkki tiivistää syyttäjän sävyltään virallisen kysymyksen varsin lyhyeen ja koruttomaan muotoon jättäen niin vokatiivista puhuttelua ilmentävän etu- ja sukunimen yhdistelmän kuin myös pronominitoman monikon 2. persoonan viittauksen huomiotta (puhuttelutyypin *vok.+(te)*). Esimerkissä (31) kyselyoikeutta käyttää kuitenkin syyttäjä eikä esimerkiksi kuultavan vastaajan avustaja, ja jos venäjänkielinen vastaaja olettaa tulkin tulkkaavan syyttäjän hänelle esittämän kysymyksen sekä muodoltaan että sävyiltään alkuperäistä vastaavalla tavalla, voi syyttäjistä tulkin käyttämän muotoilun perusteella saada pahimmassa tapauksessa tylyn ja suorastaan hyökkäävän mielikuvan. Toisaalta tässä yhteydessä ei tule unohtaa myöskään prosodian tai nonverbaalin viestinnän tärkeää roolia kokonaiskuvan kannalta.

Kuten aiemmin esitetty kuva 4 osoittaa (ks. s. 60), käyttää tulkki I2 tulkkeessaan yksikön 2. persoonaan perustuvaa puhuttelua monikon 2. persoonaan perustuvan puhuttelun rinnalla. Esimerkiksi puhuttelutyyppejä (*te*) edustavien puhejaksojen tulkkeissa esiintyi sitä muodollisesti vastaavan (*вы*)-tyypin rinnalla myös tyyppisiä *вы*, *мы*, (*мы*) ja poisjättöjä. Aineiston perusteella näyttää siltä, että tulkilla on taipumusta muuntaa pelkkään vastaajaan kohdistuvat monikon 2. persoonan viittaukset (so. teitittely) yksikön 2. persoonaan perustuviksi viittauksiksi (so. sinuttelu), kun taas ”kollektiiviseksi” lukeutuvaa monikollista puhuttelua tulkattaessa hän pyrkii sisällyttämään monikon 2. persoonaan perustuvan viittauksen myös tulkkeeseen. Edellä kuvattu tendenssi ei ole täysin säännönmukainen, mutta joka tapauksessa se näyttää erikoisena siinä valossa, että pääosa vastaajille esitetyistä suomenkielisistä kysymyksistä tulkki I2:n tulkkausjaksossa edusti suoraa pronominaalista puhuttelutyyppejä *te*, jonka vastineeksi olisi poikkeuksetta sopinut puhuttelutyypin *вы*, sillä venäjän kielessä ero monikollisen ja tunnusmerkkillisen monikon 2. persoonan välillä ei ilmene rakenteellisella tasolla suomen tavoin (vrt. *Mitä te olette tehnyt/tehneet?* -> *Что вы делали?*).

Suomen kielen kohteliaiksi/muodollisiksi lukeutuvien puhuttelumuotojen (vrt. esimerkki (31) edellä) korvaaminen tulkkeessa venäjän tuttavallisuutta/läheisyyttä ilmaisevilla tyypeillä sotii niin viestintäosapuolten välillä vallitsevaa hierarkiaa kuin myös oikeudenkäynnin

asiallisuuteen liittyviä periaatteita vastaan. Tulkin harjoittamassa toiminnassa piileekin uhkakuvana viestintäosapuolten välisen suhteen vääristyminen, mikä voi pahimmassa tapauksessa vaikuttaa viestinnän kulkuun ja sävyyn kuin myös vieraskielisten henkilöiden suomalaisesta oikeusjärjestelmästä muodostamaan mielikuvaan.

Tässä yhteydessä aktualisoituu myös kysymys tulkki I2:n käsityksestä omasta roolistaan. Muuttaessaan puhuttelun rekisterin virallisesta tuttavalliseksi, hän laiminlyö suomalaisen puhujan tarkoitusperät ja puhuttelussaan ilmentämän välimatkan kuulustelemaansa henkilöön. Voidaanko tulkin tuttavalliseksi lukeutuva sävy venäjänkielisille henkilöille esittämissään tarkentavissa kysymyksissään sitten tulkita jonkinasteiseksi lähentymiseksi tulkin ja venäjänkielisten henkilöiden välillä? Tätä on vaikea osoittaa toteen tarkastellun aineiston perusteella, mutta tätä vastoin voidaan todeta, että mahdollista lähentymistä ja sen myötä tulkin roolissa tapahtuvaa vääristymistä ei ainakaan ehkäise se, että koko oikeudenkäynnin ajan tulkki I2 istui venäjänkielisten henkilöiden välittömässä fyysisessä läheisyydessä, kuten myös tulkki I1. Kyseisessä asetelmassa mahdolliseen roolikonfliktiin ajautuminen lukeutuu uhaksi ennen kaikkea siinä tapauksessa, että tulkki ei tiedosta omaa tehtäväänsä oikeudenkäynnissä. Yksityishenkilönä puhuessaan hän on toki oikeutettu valitsemaan käyttämänsä puhuttelutavan oman harkintakykynsä mukaan, mutta esimerkiksi syyttäjän ja vastaajan välistä dialogia tulkatessaan hänen ei tulisi antaa oman rekisterinsä vaikuttaa työsuoritukseensa.

Vertailun vuoksi voidaan toki myös kyseenalaistaa tulkki I1:n tapa muuntaa avustajien päämiehiinsä kohdentama sinuttelu teitittelyksi. Kyseinen adaptaatio vaikuttaa myös viestinnän sävyyn suomenkielisen puhekuulttuurin näkökulmasta, mutta venäjänkielisen puhuteltavan näkökulmasta se on kuitenkin neutraalimpi tapa yksikön 2. persoonaan perustuvaan puhutteluun verrattuna. Näin ollen puhuttelun muuttaminen esimerkiksi puhuttelutyypistä *sinä* puhuttelutyypiksi *bei* ei oikeussalin kaltaisessa viestintäympäristössä aiheuta vastaavaa vaaraa viestintäosapuolten hierarkialle tai tulkin ja tulkattavan väliselle vuorovaikutussuhteelle kuin päinvastainen muutos.

Palattakoon vielä hetkeksi aiemmin esitettyihin kuviin 3 ja 4 (ks. s. 59–60), jotka kuvastavat puhuttelutyypien esiintymiä lähdekielisessä puhuttelussa ja niiden tulkkeessa saamia vastineita. Tulkki I1:n tulkkausjaksossa sinuttelun osuus oli 14 % prosenttia kokonaisuudesta, ja tulkkeessa suomen sinuttelu muuttui venäjän teitittelyksi. Tätä vastoin tulkki I2:n osuudessa suomen sinuttelua edustavien puhuttelutyypien osuus oli yhteensä 4 %, kun taas

tulkkeessa venäjän sinuttelun osuudeksi muodostui 38 %. Lopputuloksena siis niin vastaajan V3 kuin V4 voi olettaa tulkki I2:n työsuorituksen perusteella saaneen huomattavasti suomenkielistäkin vastaajaa tuttavallisemman ja epävirallisemman kuvan kuulustelijoiden puhuttelusta verrattuna niin vastaajiin V1 ja V2 kuin myös suomenkieliseen vastaaja V5:een, jonka suomen kielellä suoritettussa kuulustelussa sinuttelun kokonaisuus oli 30 %.

6 YHTEENVETO JA PÄATELMÄT

“Justice must not only be done. It must also undoubtedly and manifestly be seen to be done.”

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Tämän tutkielman tarkoituksiksi asetettiin puhuttelun ja siinä tapahtuvien muutosten tarkastelu tulkatun rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa. Tarkastelun lähtökohdaksi määritettiin niin näkemykset tulkin roolista ja oikeustulkkaukselle asetetuista tarkkuusedellytyksistä kuin myös oikeudenkäynnin osapuolten tasavertaisuudesta. Lisäksi huomioitiin tulkkausviestintään ja tulkin rooliin liitettävät näkemykset, oikeudenkäyntiä luonnehtivat periaatteet ja viestijöiden välinen roolijako sekä kohteliaisuus osana kulttuuria ja suomalaisen ja venäläisen puhekulttuurin väliset erot puhuttelussa.

Tutkimusaineisto osoitti, että tulkattavissa kuulusteluissa esiintyneet puhuttelutyypit vastasivat pääosin suomen kielellä suoritettua kuulustelua. Ainoaksi selvästi **tunnusmerkilleksi piirteeksi tulkattaville kuulusteluille muodostui** hypoteesin mukaisesti **epäsuora puhuttelu**, jonka osuus tulkattavien kuulusteluiden puhuttelutyypeistä oli 11,1 %. Epäsuoraa puhuttelua käytti tulkattavien kuulustelujen aikana tosin vain kaksi (so. syyttäjä ja vastaaja V4:n avustaja) seitsemästä kuulustelijasta eikä heistä kumpikaan avannut kuulustelua epäsuoralla puhuttelulla vaan siirtyi siihen dialogin edetessä.

Tulkattaessa suomenkielinen puhuttelu välittyi muodollisesti vastaavalla tavalla 38 %:ssa tulkki I1:n ja 32 %:ssa tulkki I2:n tulkkaamista, puhuttelun sisältäneistä puhejaksoista. Tiivistetysti **tutkimusaineisto osoitti puhuttelun muuttuvan** suomesta venäjäksi **tulkattaessa**: 1) **pronominittomasta pronominaaliseksi**, 2) **epäsuorasta suoraksi** ja 3) **”monimutkaisesta” ”yksinkertaistetuksi”**. Lisäksi puhuttelussa tapahtuneisiin muutoksiin lukeutuivat **puhuttelun poisto** ja **lisäys**.

Aineiston perusteella dominoivaksi puhuttelutavaksi suomenkielisessä oikeussalidiskurssissa muodostui monikon 2. persoonaan perustuva puhuttelu, jota esiintyi niin pronominaalisessa kuin pronominittomassa muodossa sekä vokatiiviseen puhutteluun liittyneenä. Tuomarin, syyttäjän ja asianomistajan käyttämät puhuttelutyypit perustuivat yksinomaan monikon 2. persoonaan, joskin venäjänkielisiä vastaajia tulkin välityksellä kuulustellessaan syyttäjä viittasi vastaajiin satunnaisesti myös yksikön 3. persoonassa ja itsenäisenä esiintyvää

vokatiivista puhuttelua käyttäen. Syyttäjälle leimalliseksi puhuttelutyypiksi osoittautui niin ikään monikon 2. persoonan puhutteluun liittyvä vokatiivinen puhuttelu.

Viidestä aineistossa esiintyneestä avustajasta kolme noudatti seuraavaa puhuttelustrategiaa säännönmukaisesti: puhutellessaan omaa päämiestään he puhuttelivat tätä sinutellen, kun taas muiden osapuolten vastaajia kuulustellessaan siirtyivät käyttämään teitittelyä, mihin liittyi osassa puheenvuoroista myös monikollisen puhuttelun sisältäneitä kysymyksiä, jotka teitittelyn rinnalla esiintyessään olivat tulkittavissa kohteliaasta koodia edustavaksi puhutteluksi.

Ottaen huomioon niin suomen ja venäjän kielten väliset rakenne-erot kuin myös sen, että tulkeista molemmat tulkkasivat osan kysymyksistä kuiskaustulkausta hyödyntäen, ei lähtökohtaisesti ole perusteltua olettaa, että venäjänkielinen tulke olisi sisältänyt poikkeuksetta suomenkielisessä puhejaksossa käytetyn puhuttelutyypin muodollisesti yhtenevän vastineen. Edellä esitettyjen seikkojen ohella vaikutuksensa tulkaussuoritukseen ulotti oletettavasti myös se, että molemmat tarkastellussa aineistossa esiintyneistä tulkeista työskentelivät vaativissa olosuhteissa: he käyttivät rinnakkain sekä konsektiivista tulkaustekniikkaa että kuiskaustulkausta, minkä ohella lähde- ja kohdekielen jatkuva vaihtuminen dialogisen viestinnän aikana ulotti oletettavasti vaikutuksensa tulkkien viireystilaan ja siten myös tulkaussuoritukseen. Tämän lisäksi on aiheellista huomioida myös tulkkien työskentelyjaksojen pituudet: Tulkit eivät työskennelleet vuoroa vaihtelevana parina. Pisin tulkki I1:n tulkaama kuulustelu kesti yhtäjaksoisesti lähes tunnin (vrt. taulukko 1, s. 46) eikä myöskään tulkki I2:n tulkaamien kuulusteluiden välillä pidetty taukoa.

Kuten aiemmin todettiin, tulkki I1:n tulkaamisissa puhejaksoissa puhuttelutyyppi säilyi täysin samana 38 %:ssa tapauksista (38/100), kun taas tulkki I2:n tulkauskajaksossa vastaava osuus oli 32 % (16/50). Kyseiset luvut eivät kuitenkaan vielä havainnollista tulkatun puhuttelun lopullisia suuntaviivoja, sillä keskeinen ero tulkkien välillä nousi esiin tarkasteltaessa heidän tekemiään puhuttelutyypinvaihdoksia ja peilattaessa niitä sekä kuulustelijoiden käyttämiin puhuttelustrategioihin että suomen- ja venäjänkieliseen puhuttelukulttuuriin.

Kokonaiskuva tulkki I1:n tulkkeessa esiintyneistä puhuttelutyypeistä osoitti hänen pysytelleen kautta linjan monikon 2. persoonan perustuvassa puhuttelustrategiassa myös poiketessaan alkuperäisestä puhuttelutyypistä tai lisätessään puhuttelun puhejaksoihin, joissa puhuttelua ei esiintynyt lähdekielessä. Näin ollen puhuttelun yleissävy säilyi virallisena ja kohteliaana

kautta linjan, myös suoraksi puhutteluksi muutetussa epäsuorassa puhuttelussa. Tulkki I1:n tekemät pragmaattiset adaptaatiot suomenkielisissä puhejaksoissa esiintyneen sinuttelun osalta ovat selitettävissä ennen kaikkea suomen- ja venäjänkielisen puhekulttuurin konventioeroilla. Kuten tutkielman luvussa 4 osoitettiin, vaikuttavat puhuttelussa käytettävän koodin valintaan monet yksittäiset tekijät. Näin ollen ei voida yksiselitteisesti sanoa, tulisiko tulkin muuntaa poikkeuksetta suomen sinuttelu venäjän teitittelyksi. Toisaalta ottaen huomioon sen, että sinuttelua esiintyi tutkimusaineistossa ainoastaan avustajan päämieheensä kohdentamassa puhuttelussa, on pragmaattinen adaptaatio viestinnän näkökulmasta perusteltu vaihtoehto etenkin, jos tulkki ei ole ollut aiemmin tekemisissä vastaajan ja tämän avustajan kanssa eikä hänellä ole ollut mahdollisuutta määrittää heidän välilleen muodostuneen suhteen laatua ja muodollisuusastetta.

Tulkki I2:n tulkkauksjakson kokonaiskuvassa huomiota herätti ennen kaikkea variaatio yksikön ja monikon 2. persoonan välillä. Kuten edellä todettiin (ks. luku 5.3.5), oli tulkillla taipumusta muuntaa suomen teitittely venäjän sinutteluksi, joskaan tutkimusaineiston pohjalta tehdyn tulkinnan perusteella kyseinen tendenssi ei näyttänyt olevan täysin säännönmukaista.²⁴ Sinuttelun tulkkaminen sinutteluksi on tulkittavissa perustelluksi ratkaisuksi siitä näkökulmasta katsottuna, että sitä esiintyi ainoastaan avustajan puheessa. Tätä vastoin suomen teitittelyn korvaaminen venäjän sinuttelulla on kyseenalaistettavissa oleva ratkaisu, sillä tarkastellussa oikeudenkäynnissä se soti niin teitittelevien kuulustelijoiden puheessaan käyttämää sävyä kuin myös tilanteen muodollisuutta vastaan. Kyseinen menettelytapa on lähtökohtaisesti myös omiaan vääristämään vieraskieliselle henkilölle syntyvän kuvan osapuolten hierarkkisesta suhteesta ja yhdenvertaisesta kohtelusta sekä myös kuulustelijan asenteesta häntä itseään kohtaan. Tuttavallinen puhuttelutapa voi myös muodostaa virallista tasoa edustavaa puhuttelua suuremman uhan puhuteltavan henkilön kasvoille. Tämän ohella kyseenalaistettavissa on sinuttelevan tulkin näkemys omasta roolistaan oikeudenkäynnissä. Tulkin tuttavallinen puhuttelukoodi, jota hän käytti niin ikään esittäessään venäjänkielisille henkilöille täsmentäviä kysymyksiä, on tulkittavissa jonkinasteiseksi lähentymiseksi kyseisten henkilöiden kanssa. Käyttäessään samaa tuttavalliseksi lukeutuvaa koodia esimerkiksi

²⁴ Väite perustuu kirjoittajan tekemiin havaintoihin niistä tulkki I2:n tulkkauksjaksossa esiintyneistä tapauksista, joissa suomen monikon 2. persoonana puhuttelu muuttui tulkattaessa yksikön 2. persoonan puhutteluksi. Koska käytettävän aineiston perusteella ei voitu yksiselitteisesti määrittää, milloin monikon 2. persoonan puhuttelutyypit olivat tulkittavissa teitittelyksi, milloin monikolliseksi puhutteluksi, on väite luonteeltaan suuntaa-antava (vrt. luvussa 5.1 esitetty täsmennys).

syöttäjän esittämiä kysymyksiä tulkatessaan tulkki kuitenkin laiminlöi vastuunsa suhteessa syöttäjään, joka kyseisessä viestintätilanteessa oli venäjänkielisten vastaajien rinnalla tulkin tasavertainen asiakas.

Molempien tulkkien tulkkeissa esiintynyt **pronominittoman puhuttelun pronominaalistuminen** selittyy ennen kaikkea suomen ja venäjän kielen välisillä eroilla: suomen kielessä pronominiin poisjätto on useimmiten luontevaa ja mahdollista, mutta venäjän kielessä se on omiaan synnyttämään vaillinaisen ja siten luonnottomalta kuulostavan kokonaisuuden.

Epäsuoran puhuttelun muuntaminen suoraksi tapahtui tulkkien omasta aloitteesta; sen enempää tuomari kuin tulkit itsekään eivät kiinnittäneet asiaan huomiota. Vaarana tässä menettelytavassa piilee niin vieraskielisten henkilöiden vierauden korostaminen viestintätilanteessa kuin myös tulkin roolin muuttuminen tulkista aktiiviseksi ”aloitteentekijäksi”. Kuten luvussa 5.3.4 käytetyt esimerkit osoittivat, pakotti epäsuoran puhuttelun muuttaminen hetkittäin tulkkeja myös poikkeamaan lähdekielisen puheenvuoron sisällöstä (vrt. esimerkki (29), s. 70 / sukunimen poisjätto) kuin myös muodosta (vrt. esimerkki (27), s. 68 / kehotuksen muuttaminen kysymykseksi). Tämän ohella puhejaksossa käytetyn sävyn määrittäminen jäi tulkin oman harkinnan varaan (vrt. esimerkki (28), s. 69 / hänettelyn muuttaminen sinutteluksi).

Puhuttelun yksinkertaistumista kuvastivat aineistossa tapaukset, joissa vokatiivisen puhuttelun sisältäneet puhuttelutyypit muuttuivat pelkäksi pronominaaliseksi tai pronominittomaksi puhutteluksi. Aineiston perusteella ei ole mahdollista määrittää yksiselitteisesti, mistä tekijöistä puhuttelun yksinkertaistuminen loppujen lopuksi johtuu, mutta mahdollisina selityksinä voidaan pitää tulkkien taipumusta priorisoida suomenkielisen puhejakson faktisen ilmiön sijasta sen sisältö, toisin sanoen itse puheenalaisen aiheeseen johtava kysymys. Osavaikutuksensa on mahdollisesti myös suomen ja venäjän kielen välisillä puhuttelukulttuurin konventioeroilla. Kuten yllä tuotiin esiin, johti sukunimen poisjättoon osassa tapauksia myös epäsuoran puhuttelun muuntaminen suoraksi, mitä ilmensi tulkki II:n tulkkaamissa puhejaksoissa puhuttelutyyppi (*hän-suku*). Niin ikään suomenkielisen puhejakson muoto oli omiaan vaikuttamaan puhuttelun yksinkertaistumiseen, etenkin jos tulkki syystä tai toisesta katsoi parhaaksi muotoilla kohdekielisen tulkkeensa alkuperäisestä puheenvuorosta poikkeavalla tavalla (vrt. esimerkki (23), s. 65 / syöttäjän viittaus itseensä virkanimikkeellään).

Koska aineiston analyysi osoitti vokatiivisen puhuttelun olevan leimallinen piirre syyttäjälle, on sukunimen tai etu- ja sukunimen yhdistelmän mainitseminen nähtävissä osana hänen kuulustelutaktiikkaansa. Näin ollen nimen poisjätto voi olla omiaan muuttamaan puhuttelun sävyä ja siten myös heikentämään kuulustelutaktiikan ”purevuutta”: kuultavien vastaajien kasvojen kannalta heidän nimeämisenä virallisella nimellä on keino tunkeutua hyvin lähelle heitä, jolloin heidän kasvonsa ovat vaarassa joutua suuremman uhan kohteeksi suhteessa pelkkään pronominaaliseen puhutteluun. Toisaalta puhuttelun yksinkertaistamista ei aineiston perusteella ole perusteltua väittää tulkkien näkökulmasta tietoisesti venäjänkielisen henkilön kasvojen suojeluksi vaan pikemminkin tiedostamattomasti tapahtuvaksi muutokseksi.

Pääsyyksi **puhuttelun poistolle** muodostui tulkkien pyrkimys tiivistää esitettyjä puhejaksoja. Puhuttelun poisto on tulkittavissa taipumuksena korostaa sanoman ilmimuodon sijasta sanoman ydinsisältöä, mikä puolestaan on nähtävissä pyrkimyksenä lyhentää tulkkaukseen kuluva aikaa ja siten sujuvoittaa viestintää. Tämän ohella yksittäisessä tulkki I2:n tulkkaamassa puheenvuorossa poistoon johti aktiivimuotoisen kysymyksen muuntaminen passiivikysymykseksi (vrt. esimerkki (21), s. 63). Puhuttelun poiston osuus oli molemmilla tulkeista 10 % tutkimusaineistoon sisältyneistä puheenvuoroista.

Poistojen vastakohtaksi muodostui **puhuttelun lisäys**, mikä selittyi tulkki I1:n osalta satunnaisella eksplikoinnilla, kun taas tulkki I2:n osalta suomen passiivimuotoisten ilmausten korvaamisella aktiivimuotoisilla ilmauksilla (vrt. esimerkki (18), s. 61). Tulkillä I1 lisäysten osuudeksi muodostui 2 %, kun taas tulkillä I2 niiden osuus oli 8 % kokonaisuudesta.

Mikä sitten loppujen lopuksi oli puhuttelun merkitys tarkastellun rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa, ja missä määrin kyselyoikeuttaan käyttäneiden kuulustelijoiden valitsemat puhuttelutyypit olivat tietoisien valinnan, missä määrin spontaanin toiminnan tulosta? Miten tulkit puolestaan suhtautuivat kysymys–vastaus-dialogissa esiintyneeseen puhutteluun? Kokivatko he kysymykset pikemminkin tavoiksi kerätä tietoa kuin välineeksi vaikuttaa kuultuihin vastaajiin ja samalla viestintätilanteen ilmapiiriin? Priorisoivatko he kenties kysymyksen sisällön sen sisältämän puhuttelun sävyn kustannuksella ja vastaavasti keskittyivät välittämään mahdollisimman tarkasti kysymyksiin saatujen vastausten sävyn niitä suomeksi tulkatessaan?

Tarkastellun rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheen primäärifunktiona voitaneen pitää vastaajien näkemysten selvittämistä kiistanalaisiin kysymyksiin, mutta käyttämillään

puhuttelutyypeillä kuulustelijat samanaikaisesti myös ilmensivät – joko tietoisesti tai tiedostamattaan – suhdettaan kuultaviin vastaajiin. Näin ollen on lähtökohtaisesti perusteltua edellyttää, että puhuttelun sisältäviä puhejaksoja tulkatessaan tulkki kiinnittäisi huomiota myös kysymyksen ilmimuotoon ja sävyyn.

Tarkastellussa kuulemisvaiheessa osapuolten välillä vallitsi kieli- ja kulttuurimuuri, ja lain edellyttämällä tavalla molemmat läsnä olleista tulkeista oli tilattu ”purkamaan” kyseistä muuria. Tulkkien – tässä tapauksessa itseoppineiden – läsnäolo ei kuitenkaan poista vastuuta viestintäosapuolten harteilta. Tarkastellun oikeudenkäynnin perustavanlaatuisena epäkohtana voidaan pitää sitä, että sen missään vaiheessa ei tuotu suullisesti esiin tulkkausjärjestelyihin, tulkin rooliin tai tulkkausviestinnän peruseriaatteisiin liittyviä seikkoja. Näin ollen ei käynyt selväksi myöskään se, kenelle puhujat loppujen lopuksi kokivat puhuvansa ja ketä kuulijat kuuntelevansa tulkattun kuulemisvaiheen aikana. Miten esimerkiksi ne kuulustelijat, jotka ulkopuolistivat kuultavat vastaajat, olettivat tulkin toimivan puheenvuorojaan tulkatessaan? Miten puolestaan sinuttelua suosineen tulkin tulkkauksen varassa olleet venäjänkieliset vastaajat kokivat sinuttelun, teitittelyn ja monikollisiksi tulkittavien puhuttelumuotojen variaation? Kokivatko he mahdollisesti käyvänsä jonkinasteista mikrotason dialogia tulkin kanssa kuulustelijoiden kanssa käymänsä makrotason dialogin ohella?

Valitettavasti tässä tutkielmassa yllä esitetyt kysymykset jäävät vastausta vaille. Niiden muodostama tulva kuitenkin osoittaa, että oikeussalin kaltaisessa viestintäympäristössä tulkin osallistuminen viestintään monimutkaistaa viestintätilannetta ja viestintään osallistuvien osapuolten jo lähtökohtaisesti monimutkaista asetelmaa. Miellettiinpä tulkki sitten inhimillisen toimijan sijasta ”kääntäväksi koneeksi” tai ei, edellyttää mikä tahansa konekin käyttäjiltään tiettyjen ohjeiden noudattamista täyttääkseen sille asetetun funktion.

Tulkatussa puhuttelussa tapahtuneet muutokset tuskin vaikuttivat merkittäväällä tavalla tarkastellun rikosoikeudenkäynnin kulkuun. Tästä huolimatta ei voida kiistää sitä, etteivätkö ne olisi tavalla tai toisella vaikuttaneet vähintäänkin kuultavien vastaajien käsityksiin heille kysymyksiä esittävästä henkilöstä. Tulkki I1:n toiminta havainnollisti pääpiirteissään selkeää strategista linjausta vahvistaen samalla myös tutkielman johdannossa esitetyn hypoteesin. Tulkki I1 piti toisin sanoen viestinnän sävyn kohteliaisuutta ilmentävällä tasolla siitään huolimatta, että puhuttelutyypeissä tapahtui muutoksia. Tätä vastoin tulkki I2:n suoritus herätti hämmästyksiä puhuttelutyyppien saamien vastineiden kirjolla. Vaikuttipa niiden taustalla sitten tiedostettu strategia tai tiedostamaton toiminta, voidaan puhuttelun sävyn

muuttamista pitää arveluttavana toimintana ennen kaikkea siitä syystä, että toistensa kieltä ymmärtämättömät viestintäosapuolet jäivät oletettavasti autuaan tietämättömiksi puhuttelun sävyssä tapahtuneista muutoksista, jotka olivat lähtöisin tulkista.

Dialogisessa oikeussalidiskurssissa tapahtuvan viestinnän tarkastelu pelkän puhuttelun ja siinä tapahtuvien muutosten kannalta ei luonnollisesti anna kokonaiskuvaa tutkimusaineistona käytetystä rikosoikeudenkäynnistä tai edes sen kuulemisvaiheen aikana tapahtuneesta tulkkauksesta. Epäkohtana voidaan pitää jo sitä, että tarkastelu keskittyi pääasiallisesti puhuttelun sisältäneisiin puheenvuoroihin eikä niinkään niihin saatuihin vastauksiin ja viestinnän lineaariseen etenemiseen kysymys–vastaus-parista toiseen. Toisaalta tarkastelun rajaus kysymysten ja niiden saamien tulkkeiden ympärille auttoi keskittymään asetettuihin tutkimuskysymyksiin ja siten muodostamaan yleiskuvan havainnoitavasta ilmiöstä tarkastellun oikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa.

Koska tutkielma pohjautui valmiiksi kerättyyn ääniteaineistoon eikä kirjoittaja ollut henkilökohtaisesti havainnoimassa tarkasteltavaa rikosoikeudenkäyntiä, jäi osa analyysissä esitetyistä kysymyksistä vain pohdinnan tasolle. Pelkkä läsnäolokaan ei olisi vielä auttanut löytämään vastauksia kaikkiin kysymyksiin, vaan kokonaiskuvan muodostaminen olisi edellyttänyt eri viestintäosapuolten haastatteluja, joiden järjestämiselle toimiminen autenttisessa ympäristössä asettaa omat rajoituksensa.

Käytettyjen oikeudenkäyntiäänitteiden litterointiprosessi auttoi perehtymään syvällisesti kuulemisvaiheen verbaaliin osaan, mutta puheviestinnän analysointi pelkästään äänitteiden ja niiden pohjalta laadittujen litterointien pohjalta jättää monia olennaisia seikkoja tarkastelun ulkopuolelle; onhan jo yksin nonverbaali viestintä erottamaton osa puheviestintää ja vaikuttaa myös verbaalin viestinnän sävyyn ja etenemiseen. Autenttisen aineiston käyttö antoi edellä esitetyistä epäkohdistakin huolimatta mahdollisuuden perehtyä tarkastelun kohteeksi valitun ilmiön havainnointiin todellisissa olosuhteissa. Tutkimusaineiston pienuus ei oikeuta tekemään yleistyksiä, mutta tehdyt havainnot ilmentävät ihanteiden ja periaatteiden toteutumista tarkastellun rikosoikeudenkäynnin kuulemisvaiheessa.

Tutkimuskysymysten rajauksen vuoksi tutkielmassa suoritettu analyysi ei anna kokonaiskuvaa tarkastellun kuulemisvaiheen aikaisesta tulkkauksesta tai tulkkien työskentelytavoista. Oikeustulkkauksen näkökulmasta puhuttelu on vain yksi osa monitasoista ja monimutkaista viestintäprosessia, minkä tekee erityiseksi sen ennalta määritelty päämäärä

ja osapuolten välinen hierarkia-asetelma. Pelkkä puhuttelutapa tai sen tulkkauksen yhteydessä kokemat muutokset tuskin johtavat kohtalokkaisiin seurauksiin oikeuden toteutumisen kannalta, mutta vaikuttavat kuitenkin viestinnän sävyyn ja viestintätilanteesta jääviin vaikutelmiin. Aineistossa esiintyneet tulkit lukeutuivat asian käsitelleen käräjäoikeuden ”tuntemiksi ja päteviksi tietämiksi”, mutta puhuttelun tulkkeissa saamat ilmimuodot ja niiden tulkkohtainen variaatio tutkitussa aineistossa kertovat omalta osaltaan ”tunnettuuden ja pätevyyden” käsitteisiin liittyvästä problematiikasta käytännössä.

LÄHTEET

Painetut lähteet

- Berk-Seligson, Susan 2002 [1988]. The Impact of Politeness in Witness Testimony. The influence of the court interpreter. Teoksessa Franz Pöchhacker & Miriam Shlesinger (toim.) *The Interpreting Studies Reader*. London/New York: Routledge. s. 279–292.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. Teoksessa Esther N. Goody (toim.) *Questions and politeness. Strategies in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 56–289.
- Edwards, Alicia B. 1995. *The Practice of Court Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- González, Roseann Dueñas & Vásquez, Victoria F. & Mikkelsen, Holly 1991. *Fundamentals of court interpretation*. Durham: Carolina Academic Press.
- Havansi, Erkki 2000. *Oikeudenkäynti ja pakkotäytäntö. Prosessioikeuden oikeusdogmaattiset perusteet*. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut.
- Hale, Sandra 2004. *The Discourse of Court Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hietanen, Kaarina 2001. Tulkkausviestintä ammattina. Teoksessa Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.) *Alussa oli käänös*. 2. painos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino. s. 277–293.
- Hietanen, Kaarina 2007. Tavoitteena oikeudenmukainen käsittely. Kansainvälinen kongressi oikeus- ja viranomaistulkeille Winterthurissa Sveitsissä. *Kääntäjä* 3/2007. s. 1, 3.
- Isolahti, Nina 2007. Juridisen tulkkauksen kenttä. Onko oikeustulkkaus ainoastaan oikeussalissa tapahtuvaa tulkkausta. *Kääntäjä* 10/2007. s. 1, 3.
- Jokela, Antti 2004. *Oikeudenkäynti III*. Helsinki: Talentum Media.
- Jokela, Antti 2005. *Oikeudenkäynnin perusteet. Oikeudenkäynti I. 2.*, uudistettu painos. Helsinki: Talentum Media.
- Jokela, Antti 2008. *Rikosprosessi*. 4., uudistettu painos. Helsinki: Talentum Media.
- Jönsson, Linda 1990. Förmedlade samtal. Om återkoppling i tolkade rättegångar. Teoksessa Ulrika Nettelbladt & Gisela Håkansson (toim.) *Samtal och språkundervisning. Studier till Lennart Gustavssons minne*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science. s. 71–86.
- Krasovskaja 2006 = Красовская, О.В. 2006. Судебный диалог как конвенциональная коммуникативная форма. *Вопросы языкознания* №5/2006. s. 92–105.
- Larjavaara, Matti 2008. *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Leiwo, Matti & Luukka, Minna-Riikka & Nikula, Tarja 1992. *Pragmatiikan ja retoriikan perusteita*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston viestintätieteen laitoksen julkaisuja.
- Leinonen, Satu 2001. Asioimistulkkaus – paljon muutakin kuin asioimisen tulkkausta. Teoksessa Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.) *Alussa oli käänös*. 2. painos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino. s. 294–304.

- Mikkelsen, Holly 2000. *Introduction to Court Interpreting*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Minjar-Beloručev 2005 = Миньяр-Белоручев, Р.К. 2005. *Записи в последовательном переводе*. Москва: «Проспект-АП».
- O’Barr, William M. 1982. *Linguistic Evidence. Language, Power and Strategy in the Court Room*. New York: Academic Press.
- Palmu, Minna 2003. *Oikeustulkkaus oikeudenedustajien näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Kieli ja käännöstieteiden laitos.
- Pöllabauer, Sonja 2007. Interpreting in asylum hearings: Issues of saving face. Teoksessa Cecilia Wadensjö, Birgitta Englund Dimitrova & Anna-Lena Nilsson (toim.). *The Critical Link 4*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. s. 39–51.
- Pölönen, Pasi 2004. Todistajankuulustelun valmistelusta ja suorittamisesta rikosasioissa. *Defensor Legis N:o 2/2004*. s. 216–225.
- Saresvuo, Johanna & Ojanen, Sirkka-Liisa 1988. *Tulkin käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sdobnikov & Petrova 2006 = Сдобников, В.В. & Петрова, О.В. 2006. *Теория перевода*. Москва: «Восток–Запад».
- Seleskovitch, Danica 1978 [1968]. *Interpreting for International Conferences*. Alkuperäisjulkaisun (L’interprète dans les conférences internationales – problèmes de langage et de communication) pohjalta kääntäneet ja toimittaneet Stephanie Dailey & E. Norman McMillan. Washington: Pen and Booth.
- Seppänen, Eeva-Leena 2004 [1988]. Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. Teoksessa Auli Hakulinen (toim.) *Kieli. Suomalaisen keskustelun keinoja I*. 4. painos. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. s. 195–231.
- Tiainen, Mari 1997. *Oikeustulkkaus Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Kieli ja käännöstieteiden laitos.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. *Kopiointia vai kommunikointia. Johdatus käännösteoriaan*. 2., korjattu painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Virolainen, Jyrki & Pölönen, Pasi 2003. *Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus I*. Helsinki: WSOY Lakitieto.
- Vvedenskaja & Pavlova 1999 = Введенская, Л.А. & Павлова, Л.Г. 1999. *Культура и искусство речи*. 2-е издание. Ростов-на-Дону: «Феникс».
- Välikoski, Tuula-Riitta 2000. *Todistajana rikosoikeudenkäynnissä. Selvitys rikosoikeudenkäynnin viestinnällisestä luonteesta todistajan näkökulmasta*. Tampere: Tampereen yliopiston puheopin laitoksen raportteja 1/2000.
- Välikoski, Tuula-Riitta 2004. *The Criminal Trial as a Speech Communication Situation*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Wadensjö, Cecilia 1998a. *Interpretation as Interaction*. New York: Addison Wesley Longman.
- Wadensjö, Cecilia 1998b. *Kontakt genom tolk*. Stockholm: Dialogos.
- Wiio, Osmo A. 1994. *Johdatus viestintään*. 6., uudistettu laitos. Porvoo: WSOY.

Yli-Vakkuri, Valma 1989. Suomalaisen puhuttelun piirteitä. Teoksessa Anneli Kauppinen & Kyllikki Keravuori (toim.) *Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI*. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. s. 42–74.

Verkkolähteet

Isolahti, Nina 2008. Tulkki oikeussaliviestinnän monitaiturina. *MikaEl – Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen verkkojulkaisu 2/2008*.

<<http://www.sktl.net/MikaEL/vol2/Isolahti.pdf>> Luettu 26.2.2009.

Isolahti, Nina & Kinnunen Tuija 2008. Tuomioistuinten kokemuksia oikeustulkkauksesta. Osana teosta *Oikeustulkkauksen selvityshanke*. Opetusministeriön asettaman asiantuntijaryhmän raportti 13.6.2008. LIITE 2: 1–8.

<http://www.kaj.fi/files/104/oikeustulkkauksen_raportti_13.6.08.pdf> Luettu 1.3.2009.

Kammarkollegiet 2009. *Auktoriserad tolck*.

<<http://www.kammarkollegiet.se/tolktrans/tolkauk.html>> Luettu 15.3.2009.

Länsimäki, Maija 2007. *Presidenttiä ei siskotella*. (Julkaistu Helsingin Sanomissa 2.12.2007)

<<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2478>> Luettu 27.4.2009.

Oikeuslaitos 2008. *Rikosasiain kulku*. <<http://www.oikeus.fi/5854.htm>> Luettu 20.2.2009.

Oikeusministeriö 2005. *Todistajana oikeudenkäynnissä*. Oikeusministeriön esitteitä.

<<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Todistajanaoikeudenkaynnissa>>

Luettu 1.3.2009.

Oikeusministeriö 2009. *Käräjäoikeuden lautamies*. Oikeusministeriön esitteitä.

<<http://www.om.fi/text/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Karajaoikeudenlautamies>>

Luettu 20.2.2009.

OTSH 2008 = *Oikeustulkkauksen selvityshanke*. Opetusministeriön asettaman asiantuntijaryhmän raportti 13.6.2008.

<http://www.kaj.fi/files/104/oikeustulkkauksen_raportti_13.6.08.pdf> Luettu 1.3.2009.

ROL = *Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa*.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19970689>> Luettu 2.3.2009.

SKTL 1994. *Tulkin ammattisäännöstö*.

<<http://www.sktl.net/pdf/tulksaan.pdf>> Luettu 15.2.2008

SKTL 2001. *Oikeustulkkausohjeet*.

<<http://www.sktl.net/pdf/Oikeustulkkausohjeet.pdf>> Luettu 15.2.2008.

SKTL 2002. *Asioimistulkin ammattisäännöstö ja asioimistulkkausohjeet*.

<<http://www.sktl.net/pdf/asioimistulkin.pdf>> Luettu 15.2.2008

Tilastokeskus 2009. *Suomen väestö 2008*.

<http://tilastokeskus.fi/til/vaerak/2008/vaerak_2008_2009-03-27_tie_001_fi.html>

Luettu 5.4.2009.

Työministeriö 2004. *Tulkin välityksellä. Tietoa viranomaisille asioimistulkkauksesta*.

Työministeriön esitteitä 2004.

<http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/07_aineistot_kirjasto/01_esitteet/tulkki/tulkki_fin.pdf> Luettu 20.2.2009.

LIIKTEET

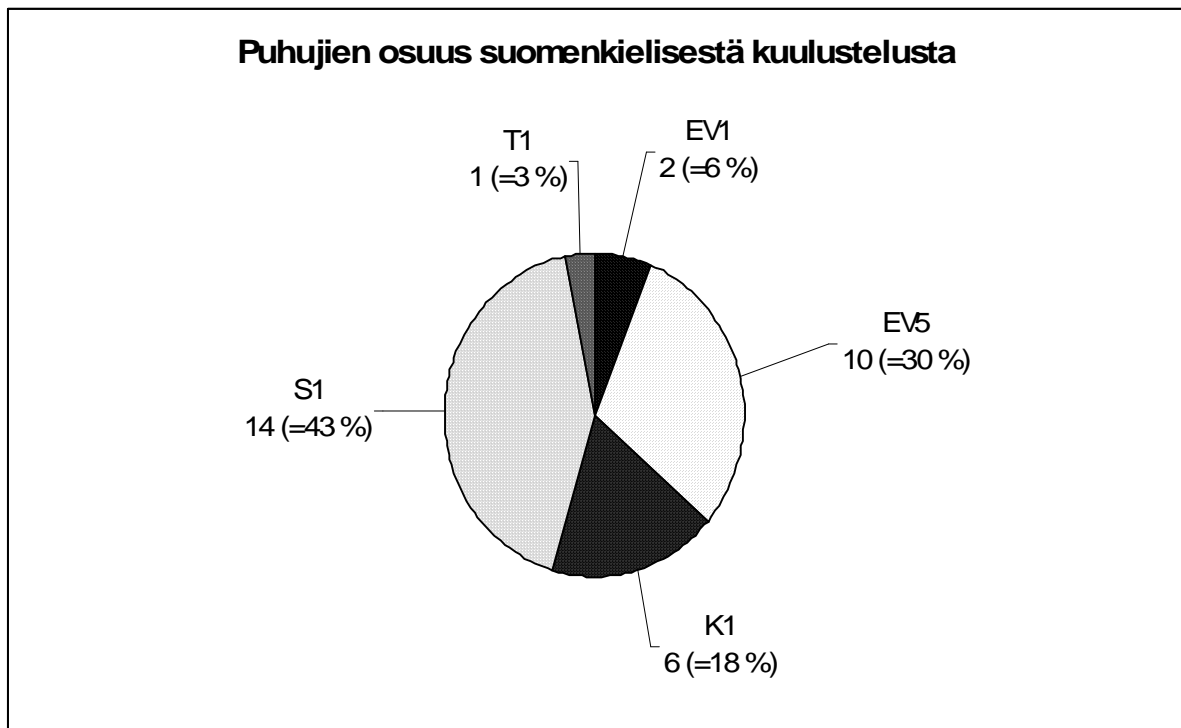
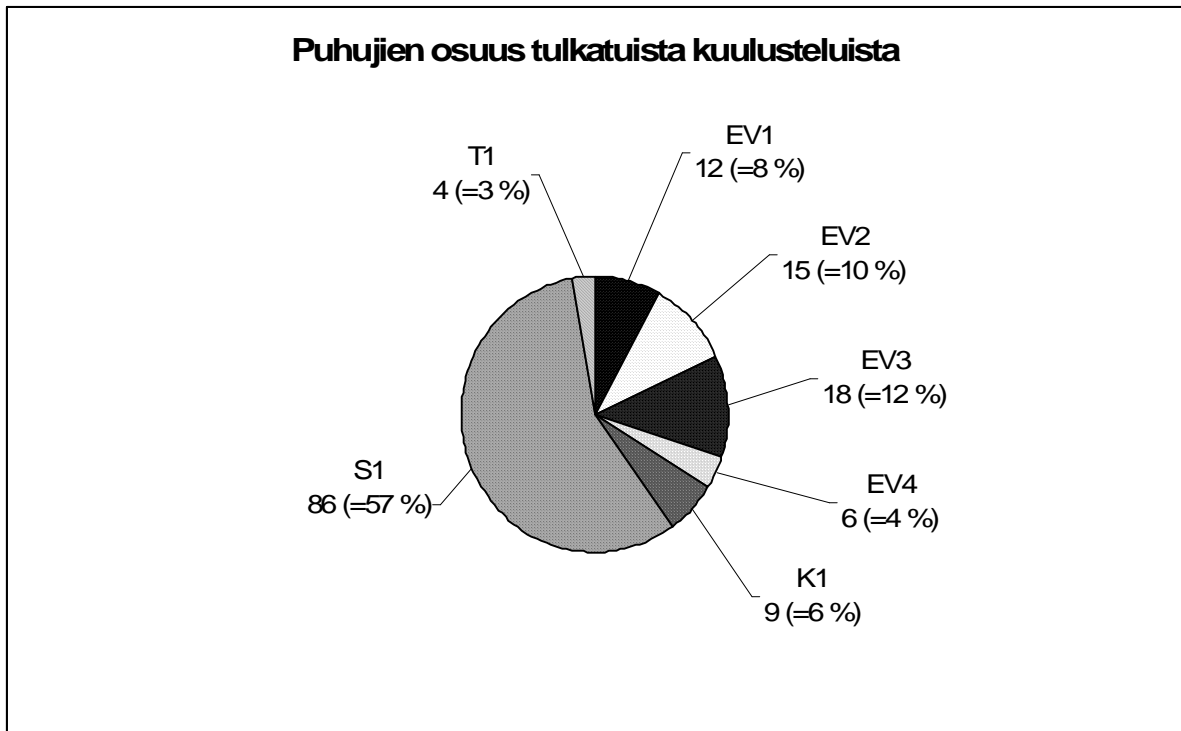
Liite 1: Litterointimerkinnot ja merkkien selitykset

LITTEROINTIMERKINNÄT	
()	hiljainen tauko
(ee) / (ээ)	vokaalilla täytetty tauko (fin/rus)
(mm) / (мм)	konsonantilla täytetty tauko (fin/rus)
[samanaikaisen puhejakson alku
]	samanaikaisen puhejakson loppu
=	puhejakso alkaa tauotta
san-	keskeytetty sana
?	kysymyslause / kysymysintonaation sisältävä puhejakso
{ @ @ @ }	kuuluvuudeltaan epäselvä kohta äänitteessä
<hid as>	hitaasti lausuttu sana tai sanaliitto
>nopea<	nopeasti lausuttu sana tai sanaliitto
sana	painokkaasti lausuttu sana
khm	yskäisy
PUHUJISTA KÄYTETTÄVÄT KOODIT	
I1 & I2	tulkit 1 & 2
T1	tuomari
S1	syyttäjä
K1	asianomistajan edustaja
V1-5	vastaja 1-5
EV1-5	vastajien 1-5 avustajat
ESIMERKEISSÄ KÄYTETTÄVIEN SALAUSMERKINTÖJEN SELITYKSET	
PP / ДД	päivä
KK / ММ	kuukausi
VVVV / ГГГГ	vuosi
XX	poistettu numeerinen tieto, esim. lukumäärä, sivunumero jne.
ETU / ИМЯ	etunimi (+ henkilön koodi) – esim. ETUV1 / ИМЯV1 Huom.! Koodi ETUX1 viittaa ulkopuoliseen henkilöön, joka ei ole läsnä oikeudenkäynnissä.
SUKU / ФАМ	sukunimi (+ henkilön koodi) – esim. SUKUV1/ФАМV1
SANA / СЛОВО	poistetun substantiivin korvaava yläkäsité, joka on taivutettu kontekstin edellyttämällä tavalla, esim. huone -> TILA, huoneessa -> TILASSA

Liite 2: Tutkimusaineistossa esiintyvät puhuttelutyypit ja niiden lyhenteet

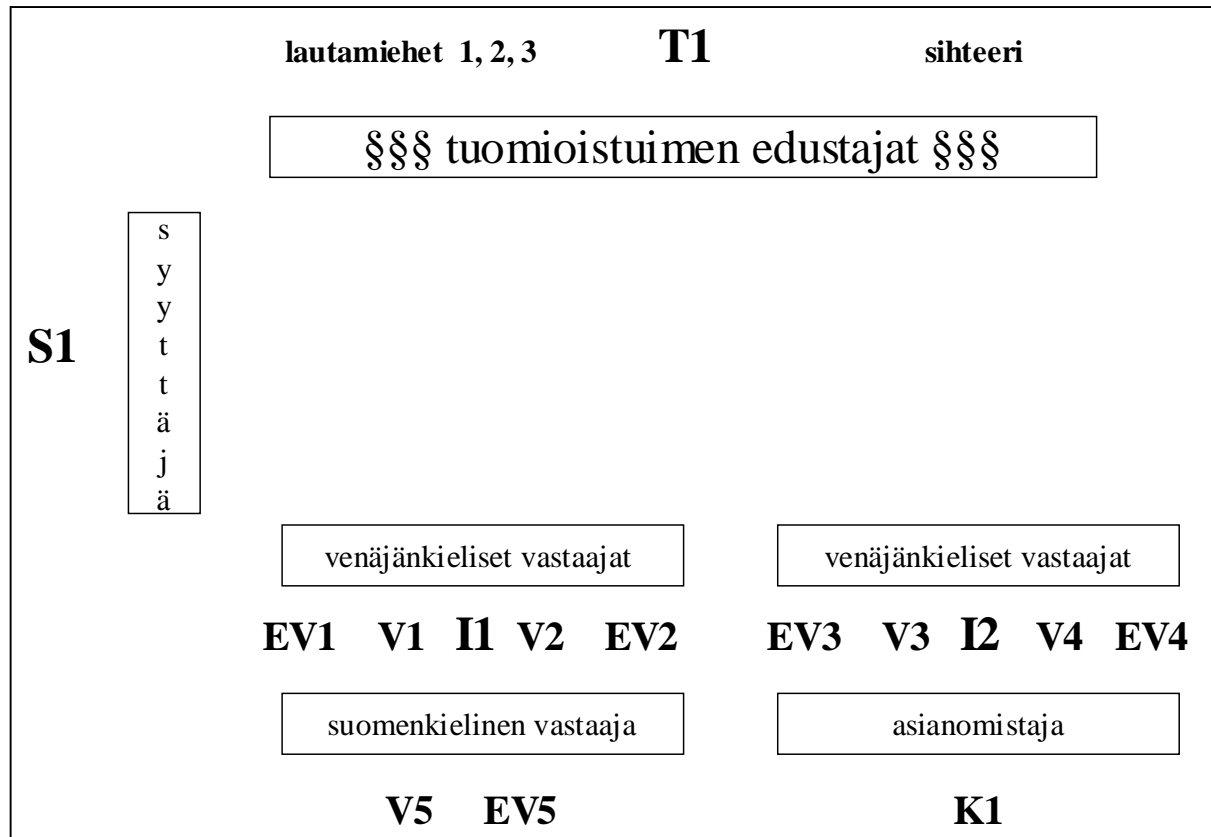
TUNNUS	SELITE	ESIMERKKI
PUHUTTELUTYYPIT / FIN		
SUORA PUHUTTELU		
te	pronominiaalinen suora puhuttelu / mon. 2. persoona	Mitä te teette työkseenne? / Mitä te teitte siellä?
(te)	pronominin suora puhuttelu	Mitä teette työkseenne? / Mitä teitte siellä?
vok.+te	pronominiaalisena mon. 2. persoonan suoraan puhutteluun liittyvä vokatiivinen puhuttelu	Matti Meikäläinen / Meikäläinen, mitä te teette työkseenne?
vok.+(te)	pronominittomaan mon. 2. persoonan suoraan puhutteluun liittyvä vokatiivinen puhuttelu	Matti Meikäläinen / Meikäläinen, mitä teette työkseenne?
sinä	pronominiaalinen suora puhuttelu / yks. 2. persoona	Mitä sinä teet työkseksi?
(sinä)	pronominin suora puhuttelu / yks. 2. persoona	Mitä teet työkseksi?
vok.	itsenäisenä esiintyvä vokatiivinen puhuttelu	Matti Meikäläinen / Meikäläinen, mikä tämä on?
EPÄSUORA PUHUTTELU		
hän	pronominiaalinen epäsuora puhuttelu / yks. 3. persoona	Mitä hän tekee työkseen?
(hän)	pronominin epäsuora puhuttelu / yks. 3. persoona	Tietääkö ketkä tulevat?
(hän-suku)	epäsuora sukunimipuhuttelu	Mitä Meikäläinen teki sitten?
PUHUTTELUTYYPIT / RUS		
SUORA PUHUTTELU		
вы	pronominiaalinen suora puhuttelu / mon. 2. persoona	Чем вы занимаетесь?
(вы)	pronominin suora puhuttelu / mon. 2. persoona	Чем занимаетесь?
вok.+вы	pronominiaalisena mon. 2. persoonan suoraan puhutteluun liittyvä vokatiivinen puhuttelu	Петр Петров / Петров, чем вы занимаетесь?
ты	pronominiaalinen suora puhuttelu / yks. 2. persoona	Чем ты занимаешься?
(ты)	pronominin suora puhuttelu / yks. 2. persoona	Чем занимаешься?

Liite 3: Puhujien osuus tutkimusaineistossa

Liite 4: Viestintäosapuolten sijoittuminen oikeussaliin

(Kuvassa on merkitty tutkimusaineistossa esiintyvät aktiiviset viestintäosapuolet sekä oikeussalissa läsnä olevat tuomioistuimen edustajat.)

РЕФЕРАТ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

«Формы обращения и их изменения при переводе на примере материала допросов подсудимых в судебном разбирательстве по уголовному делу»

Карьялайнен, Х. А.
Университет г. Тампере
Институт современных языков и переводоведения
Кафедра перевода русского языка
Июнь 2009 г.

Введение

«Justice must not only be done. It must also undoubtedly and manifestly be seen to be done.»

Европейский суд по правам человека

В современном обществе уже нередки случаи, когда люди, не имеющие общего языка, встречаются в целях решения вопросов разного характера. При этом возникает потребность в переводческих услугах. Право на оплату услуг переводчика за счет государства в определенных ситуациях, в которых участвуют официальные и частные лица, установлено действующим законодательством Финляндии. Все же до сих пор нет какого-либо официального постановления, определяющего, во-первых, кто является компетентным переводчиком, во-вторых, по каким принципам следует организовывать общение через переводчика в ситуациях разного характера и, в-третьих, какова роль самого переводчика в коммуникации.

В данной дипломной работе проводится анализ форм обращения, которые употребляют допрашивающие по отношению к допрашиваемым в ходе допросов пяти подсудимых, проведенных в рамках судебного заседания по уголовному делу, рассматривавшемуся в одном из финских городских судов. Особое внимание уделено диалогической части допросов, строящейся на основе вопросов и последующих ответов на них. Нами рассматриваются употребленные в вопросах формы обращения и варианты их перевода с точки зрения основных принципов судопроизводства, переводческой этики и межъязыковых различий.

Из рассматриваемых нами пяти допросов один проводился на финском языке (т.е. на языке судопроизводства), а четыре – с привлечением двух переводчиков русского языка, переведивших по два допроса. Материалом работы служат аутентичные звуковые записи, полученные из одного городского суда Финляндии исследователем Университета г. Тампере Н.Б. Исолахти для исследовательского проекта в рамках ее докторской диссертации. Звуковые файлы в формате MP3 были переданы автору настоящей работы на основе договора о неразглашении конфиденциальной информации. По этой же причине, в настоящей работе не разглашаются никакие личные данные участников судебного заседания ни идентификационные данные самого уголовного дела. Кроме того, автор использует форму мужского рода, говоря обо всех участниках коммуникации, включая переводчиков.

Цель настоящей работы – ответить на следующие два вопроса: 1) отличаются ли финские формы обращения, употребленные по отношению к русскоговорящим подсудимым, в ходе допросов, проводившихся через переводчиков, от форм, употребленных при допросе финскоговорящего подсудимого и 2) каким образом формы обращения были переданы двумя переводчиками на русском языке.

Теоретическая часть работы состоит из трех тематических глав, формирующих основу для исследовательской части. В первой главе рассматриваются процесс, техники и виды устного перевода, а также роль и этика переводчика. Вторая глава посвящена краткому обзору судебного разбирательства и его участников. Основное внимание уделяется допросу подсудимых. В третьей главе в центре внимания такие понятия как «вежливость» и «лицо», а также формы обращения как культурные и ситуативные явления. В исследовательской части работы, в свою очередь, описывается процесс обработки и составления материала. Результаты анализа предоставляются в той же главе.

1 Переводческая деятельность: техники, виды и этика

Устный перевод – это перевод устного сообщения на основе однократного восприятия отрезков оригинала, в ходе которого у переводчика отсутствует возможность «последующего сопоставления или исправления перевода после его выполнения» (Сдобников и Петрова 2006: 288–289). В то время, как письменный переводчик может

пользоваться разными источниками информации в процессе перевода, устный переводчик должен решать все возникающие проблемы в момент их возникновения. Для этого необходима способность к быстрому реагированию (Саресвуо и Оянен 1988: 140–141).

Целью устного перевода является предоставление условий, близких к естественному общению, независимо от культурного и языкового барьера между коммуникантами. При этом успешное проведение двуязычного диалога требует от переводчика достаточных профессиональных навыков, но все-таки он один не может принимать на себя ответственность за успешную беседу, так как для достижения настоящего контакта участникам разговора необходимо учитывать, как и основные принципы, так и специфику коммуникации через переводчика (см., напр., Ваденшьё 1998: 9–10).

Коммуникацию через переводчика нельзя слепо сравнивать с одноязычной коммуникацией, так как процесс общения некоторым образом изменяется, когда свое место между коммуникантами занимает переводчик (Хиетанен 2007: 3). В целях успешности проведения диалогической беседы, участникам следует принимать во внимание, в том числе, следующие рекомендации: 1) обращаться не к переводчику, а к собеседнику, 2) говорить только то, что предназначено для перевода (т.е. переводчик переводит все, что говорится) и также учитывать то, что перевод осуществляется от первого лица, на себя переводчик ссылается в третьем лице (см., напр., Министерство труда Финляндии 2004: 3).

Описание этапов процесса перевода является крайне сложной задачей. Сандра Хейл (2004) выделяет в процессе перевода следующие этапы: 1) **слушание** (*listening*), 2) **понимание** (*comprehending*), 3) **перефразирование** (*converting*) и 4) **передача** (*delivery*) (Хейл 2004: 3–5). В зависимости от техники перевода, перечисленные этапы могут либо следовать друг за другом, либо осуществляться параллельно.

Техники перевода принято делить на **последовательный перевод**, **синхронный перевод** и **перевод с листа**. При последовательном переводе речь оратора, разделенная на логические части разной длины, чередуется с речью переводчика, что, в зависимости от объема информации, требует от переводчика хорошей памяти, а также владения специальной техникой переводческой записи. Переводчик-синхронист, в свою очередь, озвучивает перевод одновременно с оратором, находясь либо в специальной кабинке

переводчика, либо в одном помещении со слушателями, осуществляя перевод с помощью портативного спецоборудования. При синхронном переводе возможно также применение техники «нашептывания», при которой переводчик сидит рядом со своими слушателями и озвучивает перевод тихим голосом (см., напр., Хиетанен 2001: 286–287). В целях успешности перевода, рекомендуемое время рабочей очереди одного переводчика-синхрониста составляет от 20 до 30 минут, и именно поэтому синхронисты, по правилам, чаще всего работают в парах (Селескович 1978: 140–141). Под переводом с листа, в свою очередь, подразумевают устный перевод письменных документов, осуществляемый без предварительной подготовки (ОТСХ 2008: 10). Данная техника может требоваться, в том числе, на судебных заседаниях.

Основными видами устного перевода являются **перевод на конференциях** и **социальный перевод**. Первый из них осуществляется в основном на двух- или многоязычных конференциях, а также на разного рода собраниях, и основывается на технике синхронного перевода (Хиетанен 2001: 289). Под социальным переводом имеется в виду перевод диалога между официальным и частным лицом, осуществляемый, чаще всего, с помощью техники последовательного перевода (Лейнонен 2001: 294). Кроме вышеуказанных видов говорят также о **судебном переводе**, под которым подразумевают устный перевод, осуществляемый на разных стадиях производства гражданского, уголовного или административного дела, как последовательно, так и синхронно (чаще всего с помощью техники «нашептывания», по крайней мере в Финляндии) (ОТСХ 2008: 10). Однако мнения разделяются по поводу того, можно ли судебный перевод считать самостоятельным видом перевода или, скорее, подвидом социального перевода.

Профессиональная этика устного переводчика представляет собой ряд правил, опубликованных Союзом Переводчиков Финляндии (СКТЛ) в сотрудничестве с другими организациями. Однако данные «уставы» не обладают юридической силой, а лишь возлагают обязанности на членов вышеуказанной организации. Причиной этого является то, что в Финляндии, как и во многих других странах, деятельность устного переводчика не защищается законом. Несмотря на это, переводческая деятельность связана с высокой ответственностью, так как во многих ситуациях переводчик является единственным человеком, понимающим два – или более – языка общения.

Основные требования к переводчику – конфиденциальность, нейтралитет и независимость. Он должен уважать всех своих клиентов и их мнения, и переводить все, что говорится, не добавляя и не опуская ничего. Кроме того, выполняемая им роль носит чисто переводческий, т.е. коммуникативный, характер, и он не должен принимать активного участия в коммуникации. Переводчику также следует отказаться от заказа, если он не считает себя компетентным, принимая во внимание тему и ее специфику, а также в случае, если у него имеется какая-либо связь со сторонами, которая может повлиять на его нейтралитет в выполняемой работе. (см., напр., СКТЛ 1994, 2001 и 2002)

2 Допрос обвиняемых в судебном разбирательстве

Перед судебным разбирательством производится предварительное следствие, а затем возбуждается уголовное дело. В Финляндии уголовное дело рассматривается городским судом, относящимся к первой судебной инстанции. В настоящей главе проводится краткий обзор, включающий в себя описание участников и основных принципов уголовного разбирательства, характеристику допроса обвиняемых, а также специфику коммуникации в суде в ходе допроса.

2.1 *Участники и основные принципы*

В самом разбирательстве по уголовному делу участвуют стороны дела, т.е. **подсудимый** и **потерпевший**, которые могут быть как физическими, так и юридическими лицами. В случае, если на одном и том же заседании рассматривается несколько обвинений, соответственно и подсудимых и потерпевших может быть несколько. Для свидетельствования на разбирательство могут быть приглашены также **свидетели**. Председательствующим является **судья** (при рассмотрении обвинения в тяжком преступлении возможно присутствие двух судей), кроме которого на заседании при слушании уголовных дел определенного характера присутствуют также **народные заседатели** (от трех до четырех, в зависимости от дела), принимающие

участие в вынесении приговора. **Обвинитель**²⁵, в свою очередь, представляет прокуратуру и поддерживает обвинение, выдвинутое против подсудимого. Кроме вышеперечисленных лиц, стороны дела вправе иметь защитника (или представителя) т.е. **адвоката**. (см., напр., Йокела 2008.)

Ответственность за предоставление услуг переводчика в разбирательстве по уголовному делу несет городской суд. Согласно опросу, проведенному исследователями Университета г. Тампере Ниной Исолахти и Туйей Киннунен (2008), переводчики приглашаются разными способами, в частности, через региональные центры переводческих услуг, частные бюро перевода, а также суд может непосредственно связаться с переводчиком-фрилансером (Исолахти и Киннунен 2008: 3–4).

О.В. Красовская (2006: 92) характеризует диалог, протекающий в ходе судебного разбирательства как пример «конфликтного речевого взаимодействия». Далее она констатирует, что устное – и не только – поведение участников «жестко» определено законодательством. (см. подробнее Красовская 2006). Т.-Р. Вяликоски (2004: 8) отмечает, что иерархия между коммуникантами носит асимметричный характер: судья, обвинитель и адвокаты выступают в заседании в роли специалистов, в то время как стороны рассматриваемого дела относятся скорее всего к своего рода «дилетантам».

Каждый человек имеет право на **справедливое судебное разбирательство**, в какой бы роли он на нем не оказался. Кроме того, важнейшим принципом, помимо вышесказанного, является **принцип равноправия сторон**, под которым имеется в виду, что ни одна из сторон не должна иметь преимущества перед судом (Виролайнен и Пёлёнен 2003: 268). Что же касается подсудимых (ранее подозреваемых и обвиняемых), весь уголовный процесс, включая само разбирательство, должен быть основан на **презумпции невиновности** (Хаванси 2000: 109).

Участникам судебного процесса без юридического образования трудно оценить справедливость вынесенного судом приговора, и поэтому представление об эффективности и надежности работы судебной системы формируется на основе впечатления, сложившегося у них о самом судебном заседании (Виролайнен и Пёлёнен

²⁵ Присутствие обвинителя касается только тех случаев, когда речь идет о государственном обвинении.

2003: 12–13). В случае, если на заседании работает переводчик, выполняемая им работа, в свою очередь, влияет на представление иноязычных лиц о справедливости судебного процесса.

Другими важными принципами судопроизводства являются **непосредственность**, **непрерывность** и **устность**. Кроме того, при отсутствии особых веских причин, слушание уголовного дела проводится **публично**, из чего следует, что в зале заседания разрешено присутствие публики, все же не имеющей права принимать активного участия в самом заседании или каким-либо образом мешать работе суда (Йокела 2008).

2.2 *Допрос подсудимых*

Допрос подсудимых проводится на стадии судебного следствия в целях получения показаний, однако подсудимый не обязан принимать активного участия в выяснении обстоятельств на какой-либо стадии уголовного процесса, по той причине, что он не должен свидетельствовать против самого себя. Из этого также следует, что при согласии подсудимого давать показания, он не обязан говорить правду. Все же допрос подсудимого является особо важным для выяснения обстоятельств, особенно при отсутствии свидетелей, однако при этом возникает вопрос об оценке достоверности доказательств (Йокела 2008: 542). Именно в связи с этим переводчик, переводя допрос, также должен принять во внимание точность передачи всех оттенков высказываний.

В качестве допрашивающих в допросе, чаще всего, участвуют в определенном судьяй порядке обвинитель и адвокаты сторон. При допросе актуализируется техника его проведения. Согласно замечаниям О'Барра (1982: 33–38), важную роль с точки зрения адвоката той или иной стороны играет умение задавать варьирующиеся между собой вопросы. Кроме того, немаловажным фактором является «языковое расстояние» (т.е. близость vs. отдаленность) между допрашиваемым и другими участниками процесса, в зависимости от того, какой стороне задаются вопросы. В то же время нельзя забывать про значимость образа языкового поведения самого допрашиваемого в ходе его слушания (см. подробнее О'Барр 1982).

Про частное обвинение см., напр., Йокела 2008: 213–215.

Основной целью допроса является выяснение у подсудимых разных фактов, связанных с происшедшими событиями, однако при этом актуализируются также разные тактики проведения допроса, с помощью которых допрашивающий, возможно, пытается каким-то образом подействовать на допрашиваемого. Из этого следует, что при переводе важна передача не только содержания самого вопроса, но и всех оттенков высказывания максимально подробным и соответствующим образом.

3 Формы обращения, вежливость и лицо

На языковое поведение участников коммуникации по отношению друг к другу влияют самые разные факторы. В том числе, немаловажными являются статус, роль и степень фамильярности коммуникантов (Ларьяваара 2008: 466). При этом ключевым понятием является **вежливость**, под которым подразумевается усвоенное поведение, направляющееся на выполнение ожиданий адресата. Вежливость влияет на формирование, развитие и поддержание связи между говорящими, однако ее нельзя считать требованием, так как в определенных случаях стороны общения могут осознанно отказаться от поддержания вежливости (там же, 469).

Говоря о вежливости, Браун и Левинсон (1978) употребляют понятие **лицо**²⁶, которое является основанием социального поведения каждого человека. В ходе общения человек может «потерять» свое лицо, и именно поэтому в целях успешной коммуникации сторонам необходимо принимать во внимание разные стратегии вежливости, направляющие на «сохранение» лица друг друга. **Положительная вежливость** связана с выражением солидарности и симпатии к собеседнику. **Отрицательная вежливость**, напротив, заключается в стремлении избежать конфликтов, которые могут возникнуть, в том числе, при приказах, вопросах личного характера и т.п. (см. подробнее там же, 64–75). Браун и Левинсон полагают, что эти два типа вежливости являются универсальными, однако Лейво, Луукка и Никула (1992: 54) отмечают, что способы выражения вежливости зависят от конкретных культур. Соответственно, по этой причине Ларьяваара (2008) разделяет вежливость на более четко определенные подвиды, кроме двух вышеупомянутых основных видов (см.

²⁶ Данное понятие тесно связано с теорией речевых актов, а также с постулатами речевого общения Грайса, которые в настоящей работе не рассматриваются (см., напр., Лейво и др. 1992; Ларьяваара 2008).

подробнее Ларьяваара 2008: 470–471). Из этих подвидов, согласно рассматриваемому нами вопросу, на основе принципа равноправия сторон (см. раздел 2.1) в судебном заседании актуализируется, чаще всего, т.н. **базовая вежливость**, что означает соблюдение корректного и уважительного подхода при допросе.

При общении возникают моменты, когда говорящему необходимо обращаться к слушающему на языковом уровне. В данном случае речь идет либо об обращении к адресату, либо о т.н. вокативном обращении, занимающем в предложении особую позицию (Ларьяваара 2008: 475). С точки зрения настоящей работы актуальны формы обращения, основывающиеся на местоимениях «ты» и «вы», которые могут отражаться вместо данных местоимений в употреблении личных форм глаголов, а также формы обращения, основой которых является имя адресата. По сравнению с русским языком, в финском при обращении достаточно часто опускаются местоимения второго лица (ср. напр. *Miksi [sinä] et kertonut tästä?* / Почему ты об этом не рассказал?).

Падежом вокативного обращения служит и в финском, и в русском языке именительный падеж, и в зависимости от ситуации оно может состоять, в том числе, из имени или звания/должности/титула адресата. В устной речи вокативное обращение выделяется с помощью просодических средств (Юли-Ваккури 1989: 44).

В официальных ситуациях в финском языке употребляются чаще всего формы обращения, строящиеся из имени/имен и фамилии адресата. При этом существенная разница между финским и русским языками заключается именно в том, что в финской системе человеческих имен нет отчества. Кроме того, в отличие от русской культуры речи, в финском обществе обращение на «ты» встречается достаточно часто, даже при общении незнакомых лиц разного возраста. Все же, как в финской, так и в русской культуре формы обращения варьируются в зависимости от коммуникантов, их статуса и используемого ими регистра речи, а также от уровня формальности ситуации и т.п.

Обращение в форме третьего лица употребляется в определенных случаях как в финском, так и в русском языке как средство вежливости или же юмора. Однако самые распространенные формы обращения основываются на вокативных обращениях и обращениях в форме 2 л. ед. ч. или 2 л. мн. ч.

При общении через переводчика возможны случаи, когда говорящий обращается к переводчику вместо своего собеседника, при этом ссылаясь на последнего в 3 л. ед. ч.

Согласно Миккелсону (2000: 59), это, по ряду разных причин, связано с тем, что у коммуникантов нет опыта общения через переводчика. С точки зрения судебного разбирательства проблематичность подобного явления заключается в том, что обращаясь к адресату в 3 л. ед. ч., говорящий – хотя и неосознанно – подчеркивает «иностранность» человека, не говорящего на языке судопроизводства. Соответственно, при переводе косвенного обращения слушающему, переводчик вынужден изменять структуру и формулировку исходного сообщения (см., напр., Хейл 2004: 191–192). Именно поэтому переводчику рекомендуется сообщить об этом судье (Гонсалес, Васкуес и Миккелсон 1991: 478) ради соблюдения принципа равноправия сторон.

При переводе могут возникнуть также ситуации, когда культура и этикет коммуникантов, говорящих на разных языках, отличаются друг от друга, что касается вежливости обращения. Говоря, о финском обращении на «ты», Вехмас-Лехто (1999), рекомендует переводчику изменять его в определенных случаях на русское обращение на «вы», в случае если обращение на «ты» может показаться оскорбительным для русскоязычного адресата, несмотря на то, что финскоговорящая сторона использует его как общепринятую форму обращения с точки зрения своего собственного языка. Подобное поведение называется «прагматичной адаптацией» (там же: 108).

4 Формы обращения и их изменения при переводе

В настоящей главе делается краткий обзор этапов проведенного нами исследования. Сначала описывается сам материал (включая рабочую обстановку переводчиков) и процесс его обработки, а затем предоставляются основные результаты исследования.

4.1 Материал исследования

Общее время продолжительности исследованных записей составляет 3 часа 2 минуты 31 секунду. Допрос финскоговорящего подсудимого длится 23 мин. 57 сек. В свою очередь, общая продолжительность переведенных переводчиком №1 (далее П1) двух допросов составляет 1 ч. 44 мин., а переводчиком №2 (далее П2) двух допросов – 54 мин. 34 сек.

На первом этапе обработки материала звуковые файлы были транскрибированы, причем каждому из говорящих был присвоен свой код. На следующем этапе из транскрибированного материала были скопированы в таблицу Excel реплики допрашивающих, относящиеся к диалогической части допроса и содержащие обращение к допрашиваемому, и их переводы. Кроме того в таблицу были внесены реплики, в которые обращение было добавлено переводчиками при выполнении перевода. Так как в ходе допросов переводчики пользовались, кроме техники последовательного перевода, и «нашептыванием», в транскрипции остались некоторые неразборчивые из-за плохой слышимости реплики, которые, соответственно, не были внесены в таблицу.

В итоге, общее количество реплик, переведенных переводчиком П1 составляет 100, а переводчиком П2 – 50.²⁷ В допросе, проведенном на финском языке, встретились 33 реплики с формами обращения.

На заключительном этапе все типы обращения были классифицированы и отмечены в таблице. Основными категориями являются «прямые» и «косвенные» формы обращения, разделяющиеся на следующие подкатегории: «формы обращения с местоимением» и «без местоимения». К категории «прямые формы обращения» в качестве подкатегорий относятся самостоятельные вокативные формы обращения, а также вокативные обращения, употребляемые в предложениях с глаголами в форме 2 л. мн. ч., как с местоимением, так и без него (ср. *Matti Meikäläinen, tiedättekö [te] mistä tämä esine on peräisin?* / Иван Иванов, [вы] знаете откуда взялся этот предмет?). Одной из подкатегорий «косвенной формы обращения», помимо обращения с местоимением и без, также является обращение к допрашиваемому с употреблением его фамилии (ср. *Onko se kävelymatkan päässä Meikäläisen työpaikalta?* / Пешком можно дойти до места работы Иванова?).

В материале нашего исследования при вышеуказанных формах обращения встречаются местоимения 2 л. ед. ч. (ты/sinä), 2 л. мн. ч. (вы/te) и 3 л. ед. ч. (он/hän) и/или глаголы, в соответствующих личных формах. В вокативных формах обращения встречаются как фамилии допрашиваемых, так и комбинации, состоящие из имени и фамилии

²⁷ Круглые числа являются результатом случайности.

допрашиваемого лица. Что касается обращений во 2 л. мн. ч., стоит еще уточнить, что в отличие от кода вежливости русского языка, в финском языке в определенных случаях разница между вежливой формой и формой, antecedентами которой, кроме адресата, являются также другие люди, отражается в нормативном варианте языка при употреблении местоимения *te* (вы) или глагола в соответствующей грамматической форме, в том числе, в перфекте и плюсквамперфекте (ср. напр. *Oletteko te ollut/olleet siellä?* / *Вы там были?*), а также при отрицании во всех формах прошедшего времени (ср. *Mitä te ette tehnyt/tehneet?* / *Что вы не делали?*). Именно по этой причине при анализе материала в группу форм обращения 2 л. мн. ч. включены как вежливые, так и нейтральные формы обращения, так как в большинстве встречающихся в материале случаев нельзя было достоверно выяснить, идет ли речь только о допрашиваемом или о группе лиц, одним из которых является допрашиваемый. Однако, все же, при обращении на «вы» в целях вежливости формы 2. л. мн. ч., antecedентами которых являются несколько человек, имеют такой же вежливый нюанс.

Перед рассмотрением результатов анализа необходимо сказать еще несколько слов о переводчиках. Согласно полученным от исследователя Н.Б. Исолахти данным, оба переводчика находились на протяжении всего судебного разбирательства рядом с разными парами русскоговорящих подсудимых. Ни на какой стадии судебного разбирательства не упоминалось о принципах осуществления перевода: вероятно, что переводчики договорились с судьей или с другим представителем суда о принципах осуществления перевода перед началом заседания, но в ходе самого заседания участников и аудиторию не ставили в известность, о чем было договорено.

Во время перерывов заседания Н.Б. Исолахти были также проведены краткие интервью переводчиков в целях получения информации о их рабочей деятельности. В ходе интервью выяснилось, что переводчики работают в качестве фрилансеров, и регулярно приглашаются, в том числе, в городской суд, от которого получен материал для данного исследования. Никто из них не проходил какую-либо профессиональную переводческую подготовку.

4.2 Употребляемые допрашивающими формы обращения

Порядок допроса во всех исследуемых был следующим: заседание открывал судья, который излагал ход допроса. Первым в роли допрашивающего выступал обвинитель, после чего очередь переходила представителю потерпевшего. Потом речь переходила сначала к защитнику допрашиваемого, а затем к адвокатам других подсудимых. В ходе нескольких допросов также судья задавал обвиняемым вопросы. Больше всех вопросов во всех заседаниях задавал обвинитель. В финноязычном допросе его доля реплик с формами обращения составила 43 процента, а итоговая часть его реплик во время допросов через переводчика составила 57 процентов.

Анализ форм обращений показал, что во всех допросах встречаются одинаковые основные формы прямого обращения. Зато проведенные через переводчика допросы русскоговорящих подсудимых отличались тем, что только в них встретились формы косвенного обращения, однако при этом надо заметить, что ими пользовались только обвинитель и защитник одного русскоговорящего подсудимого, допрашивая своего собственного клиента. Ни один из них все-таки не начал допрос, употребляя косвенные формы обращения, а перешел на них в ходе допроса.

На основе транскрибированного материала трудно сказать, чем же вызвано употребление косвенных форм обращения, итоговая доля которых во всем материале допросов через переводчика составила 11,1 процента, что равно доле обращения на «ты». Скорее всего, данное явление связано с тем, что даже несмотря на присутствие переводчиков, допрашивающие ощущали языковой и культурный барьер между собой и русскоговорящим допрашиваемым. Кроме того, косвенность обращения может быть объяснена тем, что допрашиваемый, возможно, смотрит не на допрашивающего, а на переводчика, и соответственно по этой причине допрашивающий ссылается на него в третьем лице, как будто ведет своего рода «микродиалог» с переводчиком.

Исследуемый нами материал подтверждает, что в ходе судебного заседания большинство допрашивающих соблюдали вежливый регистр, основывающийся на обращении на «вы». Эту тенденцию можно считать признаком того, что речевое поведение судьи, потерпевшего, а также обвинителя, если не учитывать единичные

случаи обращения в третьем лице, соответствует, во-первых, официальному характеру судебного заседания и, во-вторых, принципу равноправия сторон (см. раздел 2.1). То же самое касается речевого поведения всех защитников при допросе «чужих» подсудимых. С точки зрения допрашивающих, поддержание вежливости является также признаком того, что они при допросе хотят оставаться на определенном расстоянии от допрашиваемого, несмотря на то, что вопросы при допросе направлены именно допрашиваемому, что, конечно же, создает угрозу для сохранения его лица. Соответственно, соблюдая вежливый код, допрашивающие подчеркивают тот факт, что они выполняют свои рабочие обязанности и выступают не в роли частного лица, а именно как представители разных организаций (ср. судья – суд, обвинитель – прокуратура и т.д.).

Как уже отмечалось выше, стратегия обращения варьировалась среди защитников подсудимых в зависимости от того, кого они допрашивали. При допросе своих клиентов, три из пяти адвокатов обращались к ним на «ты» и использовали соответствующие формы глаголов. На наш взгляд это говорит о солидарности между коммуникантами: защитник и подсудимый формируют «боевую пару» и в судебном процессе у них общая цель. Все же при этом стоит отметить, что два адвоката не вписывались в данную тенденцию. Из них один обращался к своему клиенту как на «вы», так и на «ты». Другой, в свою очередь, открыл допрос своего «защищаемого» на «вы», а в ходе него вдруг перешел на форму обращения 3 л. ед. ч.

4.3 Изменения форм обращений при переводе

При переводе у переводчика П1 «неизменными» по форме остались 38 процентов (38 из 100) употребленных финскоговорящими допрашивающими форм обращений, а у переводчика П2 – 32 процента (16 из 50). При этом, конечно, необходимо принять во внимание множество факторов, влияющих на осуществление перевода. Во-первых, языки оригинала и перевода отличаются друг от друга, что касается в т.ч. грамматики, стилистики и речевой культуры. Во-вторых, оба переводчика работали в своего рода «экстремальных» условиях, исходя из того, что при переводе они пользовались и техникой «нашептывания» и последовательного перевода. Кроме того уже длина переведенных допросов без пауз составляла от 54 мин. 34 сек. (у П2) до 58 мин. 55 сек.

(у П1), что, вероятно, влияет и на их работоспособность, что следовательно отражается и в их работе.

П1 соблюдал во всем переводе на русский язык стратегию вежливости. Все употребляемые в переводе формы обращения основывались на формах 2 л. мн. ч. Подобная тенденция соблюдалась также при добавлении форм обращения. При переводе финских обращений на «ты» (14 из 100 реплик) П1 совершал «прагматическую адаптацию» (см. раздел 3), что объясняется межкультурными различиями. Все же вопрос о том, надо ли финское обращение на «ты» всегда систематически изменять на русское «вы», остается спорным. Однако предположим, что переводчик П1 встретился впервые с подсудимыми и их защитниками в зале суда. В таком случае, он не может знать, какие у них сложились отношения в ходе совместной работы, и более безопасным с этой точки зрения можно считать обращение на «вы».

В отличие от переводчика П1, переводчик П2 сохранял финское обращение на «ты» при переводе. Кроме того, он почти систематически соблюдал такую же стратегию «фамильярности», заменяя финское «вы» русским «ты». По нашим наблюдениям, данный подход актуализировался особенно в тех случаях, когда antecedентами форм обращений, основывающихся на 2 л. мн. ч., были, кроме русскоговорящего подсудимого, также другие лица. Все же, большинство этих форм обращений встречались в диалоге параллельно с вежливыми формами обращения. Кроме того, некоторые обращения на «вы» при переводе перешли в форму на «ты». В ходе процесса перевода, вопросы официального характера, заданные, в том числе, обвинителем, потерпевшим и защитниками подсудимых, потеряли местами свой вежливый тон. В итоге в переводе доля русского «ты» составила 38 процентов, в то время, как в исходных репликах к финскому «ты» относилось всего лишь 4 процента реплик.

Тенденция переводчика П2, на наш взгляд, говорит о некоем приближении к своим русскоговорящим клиентам, чему также способствует тот факт, что он сидел рядом с ними на протяжении всего разбирательства. Общаясь со своими клиентами от своего имени, переводчик, естественно, имеет право самостоятельно выбирать подходящий на его взгляд регистр общения, однако, выступая в роли переводчика и переводя реплики других говорящих, тем более в ходе допроса, он поступает не нейтрально

с точки зрения допрашивающих (которые, кстати, тоже считаются его равноправными клиентами), изменяя используемый ими регистр.

В целом в материале наблюдались следующие изменения форм обращения при переводе: 1) от формы без местоимения на форму с местоимением, 2) от косвенного обращения на прямое и 3) от «сложной» формы обращения на «упрощенную». Кроме перечисленных, обнаружены были также пропуски и добавления форм обращения при переводе.

Добавление местоимений, в частности, объясняется разницей в финском и русском языках: в то время, когда в финском языке обращение без местоимения звучит вполне грамотно, в русском данная структура может казаться неполной и даже дефектной с грамматической точки зрения.

Изменение форм косвенного обращения на прямое осуществлялось переводчиками без отдельного замечания. Это привело в определенных случаях к изменению роли переводчика от нейтрального «коммуникатора» к более активному «инициатору», так как при изменении формы обращения переводчики вынуждены были формулировать вопрос самостоятельно.

Под «упрощением» формы обращения подразумеваются случаи, когда при переводе вокативные типы обращения перешли в формы обращения с местоимением или без. На основе материала нельзя однозначно сказать, с чем это явление связано, но возможными причинами можно считать, в том числе, то, что переводчики считали важным передать сам вопрос, а не его точную форму при переводе. Объяснением может служить также конвенциональная разница между исходным языком и языком перевода, так как вместо финской комбинации имени и фамилии в русском языке более типичным вариантом считается комбинация имени, отчества и фамилии, или же имени и отчества. Все же при подобном «упрощении» возникает опасность того, что русскоговорящий человек услышит свое имя в финской речи и заметит его отсутствие в переводе, что в худшем случае может привести к сомнениям в точности перевода.

Анализ употребленных допрашивающими форм обращений, показал, что вокативные предложения были свойственны обвинителю. При этом возникает вопрос о том, является ли подобное обращение частью его тактики проведения допроса. Так как имя и фамилия являются неотъемлемой частью личности каждого человека, их упоминание,

особенно в ходе допроса, можно считать способом, достаточно сильно угрожающим лицу адресата. С этой точки зрения, пропуск данного фактора при переводе, соответственно, может привести к ослаблению применяемой допрашивающим тактики допроса.

У обоих наблюдаемых переводчиков количество пропусков форм обращения составило 10 процентов всех переведенных реплик. Основной причиной пропусков являлась передача самого вопроса вместо его исходной формы. Кроме того, у переводчика П2 пропуски совершались также вследствие замены активных оборотов пассивными. Добавление форм обращения при переводе, в свою очередь, у переводчика П1 объясняется экспликациями, а у переводчика П2 – заменой пассивных форм финского языка активными формами русского языка. В итоге у переводчика П1 доля добавленных обращений составила 2 процента, в то время, как у переводчика П2 – 8 процентов.

5 Заключение

В настоящей работе исследовались формы обращения и их изменения при переводе с финского на русский язык в ходе допросов подсудимых, проведенных в рамках судебного разбирательства по уголовному делу в финском городском суде. Основой анализа послужили базовые принципы судопроизводства, переводческой этики и межъязыковая разница в языках оригинала и перевода.

При анализе внимание было уделено только репликам допрашивающих, вследствие чего результаты настоящего исследования не дают общую картину ни о ходе диалога, ни о осуществлявшемся в ходе последнего устном переводе. Так как материал исследования основывается на записях одного и того же судебного заседания, результаты, естественно, нельзя считать отражением общего положения судебного перевода.

Произошедшие при переводе изменения в формах обращения вряд ли имели какое-либо влияние на окончательный приговор суда по рассматриваемому уголовному делу, но тем не менее, формы обращения, как минимум, каким-то образом повлияли на сложившееся у русскоговорящих подсудимых впечатление о самом допросе и

отношении допрашивающих к ним самим. С другой стороны, в рамках этого исследования вопрос о том, считали ли русскоговорящие подсудимые, что переводчики переводят им все именно так, как говорится по-фински, или же, скорее всего, думали, что между ними и переводчиками ведется какого-то рода «микродиалог» параллельно с «макродиалогом» с допрашивающими, останется без ответа. Кроме того, вопрос о том, уделяли ли переводчики большее внимание точности при переводе полученных на вопросы ответов, чем самим вопросам, стоило бы еще выяснить.

Судебное разбирательство является особой коммуникативной ситуацией, которая осложняется еще больше, когда общение между участниками происходит через переводчика. При этом в целях успешной коммуникации и соблюдения принципов судопроизводства должны соблюдаться основные правила общения через переводчика, причем переводчик и сам должен осознавать свою личную ответственность.

Список литературы

- Браун и Левинсон 1978 = Brown, Penelope & Levinson, Stephen 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. В издании Esther N. Goody (ред.) Questions and politeness. Strategies in social interaction. Cambridge: Cambridge University Press. стр. 56–289.
- Ваденшьё 1998 = Wadensjö, Cecilia 1998. Kontakt genom tolk. Stockholm: Dialogos.
- Вехмас-Лехто 1999 = Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. Kопiointia vai kommunikointia. Johdatus käännösteoriaan. 2., korjattu painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Виролайнен и Пёлёнен 2003 = Virolainen, Jyrki & Pölönen, Pasi 2003. Rikosprosessin perusteet. Rikosprosessioikeus I. Helsinki: WSOY Lakitieto.
- Вяликоски 2004 = Välikoski, Tuula-Riitta 2004. The Criminal Trial as a Speech Communication Situation. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Гонсалес, Васкуес и Миккелсон 1991 = González, Roseann Dueñas & Vásquez, Victoria F. & Mikkelsen, Holly 1991. Fundamentals of court interpretation. Durham: Carolina Academic Press.
- Исолахти и Киннунен 2008 = Isolahti, Nina & Kinnunen Tuija 2008. Tuomioistuinten kokemuksia oikeustulkkauksesta. Osana teosta Oikeustulkkausten selvityshanke. Opetusministeriön asettaman asiantuntijaryhmän raportti 13.6.2008. LIITE 2: 1–8. <http://www.kaj.fi/files/104/oikeustulkkausten_raportti_13.6.08.pdf> Последний просмотр 1.3.2009.
- Йокела 2008 = Jokela, Antti 2008. Rikosprosessi. 4., uudistettu painos. Helsinki: Talentum Media.
- Красовская, О.В. 2006. Судебный диалог как конвенциональная коммуникативная форма. Вопросы языкознания №5/2006. стр. 92–105.

- Ларьяваара 2008 = Larjavaara, Matti 2008. Pragmasemantiikka. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Лейво, Луукка и Никула 1992 = Leiwo, Matti & Luukka, Minna-Riikka & Nikula, Tarja 1992. Pragmatiikan ja retoriikan perusteita. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston viestintätieteen laitoksen julkaisuja.
- Лейнонен 2001 = Leinonen, Satu 2001. Asioimistulkkaus – paljon muutakin kuin asioimisen tulkkausta. Teoksessa Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.) Alussa oli käännös. 2. painos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino. s. 294–304.
- Миккелсон 2000 = Mikkelson, Holly 2000. Introduction to Court Interpreting. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Министерство труда Финляндии 2004 = Työministeriö 2004. Tulkin välityksellä. Tietoa viranomaisille asioimistulkkauksesta. Työministeriön esitteitä 2004.
<http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/07_aineistot_kirjasto/01_esitteet/tulkkivi/tulkkivi_fin.pdf> Последний просмотр 20.2.2009
- О’Барр 1982 = O’Barr, William M. 1982. Linguistic Evidence. Language, Power and Strategy in the Court Room. New York: Academic Press.
- ОТСХ 2008 = Oikeustulkkaus selvityshanke. Opetusministeriön asettaman asiantuntijaryhmän raportti 13.6.2008.
<http://www.kaj.fi/files/104/oikeustulkkausraportti_13.6.08.pdf> Последний просмотр 1.3.2009.
- Саресвуо и Оянен 1988 = Saresvuo, Johanna & Ojanen, Sirkka-Liisa 1988. Tulkin käsikirja. Helsinki: Gaudeamus.
- Сдобников, В.В. & Петрова, О.В. 2006. Теория перевода. Москва: «Восток–Запад».
- Селескович 1978 = Seleskovitch, Danica 1978 [1968]. Interpreting for International Conferences. Перевод и редакция изначального издания L’interprète dans les conférences internationales – problèmes de langage et de communication Stephanie Dailey & E. Norman McMillan. Washington: Pen and Booth.
- СКТЛ 1994 = SKTL 1994. Tulkin ammattisäännöstö. < <http://www.sktl.net/pdf/tulksaan.pdf>> Последний просмотр 15.2.2008
- СКТЛ 2001 = SKTL 2001. Oikeustulkkausohjeet.
<<http://www.sktl.net/pdf/Oikeustulkkausohjeet.pdf>> Последний просмотр 15.2.2008.
- СКТЛ 2002 = SKTL 2002. Asioimistulkin ammattisäännöstö ja asioimistulkkausohjeet.
<<http://www.sktl.net/pdf/asioimistulkin.pdf>> Последний просмотр 15.2.2008
- Хаванси 2000 = Havansi, Erkki 2000. Oikeudenkäynti ja pakkotäytäntö. Prosessioikeuden oikeusdogmaattiset perusteet. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut.
- Хейл 2004 = Hale, Sandra 2004. The Discourse of Court Interpreting. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Хиетанен 2001 = Hietanen, Kaarina 2001. Tulkkausviestintä ammattina. Teoksessa Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.) Alussa oli käännös. 2. painos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino. s. 277–293.
- Хиетанен 2007 = Hietanen, Kaarina 2007. Tavoitteena oikeudenmukainen käsittely. Kansainvälinen kongressi oikeus- ja viranomaistulkeille Winterthurissa Sveitsissä. Kääntäjä 3/2007. s. 1, 3.
- Юли-Ваккури 1989 = Yli-Vakkuri, Valma 1989. Suomalaisen puhuttelun piirteitä. Teoksessa Anneli Kauppinen & Kyllikki Keravuori (toim.) Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto. s. 42–74.